

Ірина Скакальська

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ОСОБАХ:
ВОЛИНСЬКА СТОРІНКА
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ XX ст.**

Київ 2017

УДК 94 (477. 82)
ББК 63.3 (4 Укр.)
С 42

Рецензенти:

Микола Миронович Алексісвець, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Оксана Миколаївна Каліщук, доктор історичних наук, професор, (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Олександр Григорович Соловей, кандидат історичних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка)

І. Скакальська

С 42 Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду XX ст. / Ірина Скакальська. – Київ. – КНТ, 2017. – 94 с.

ISBN-978-966-373-838-3

У книжці висвітлено життєпис осіб, котрі впливали на суспільно-історичний процес на території Західної Волині міжвоєнного періоду XX ст., яка перебувала в складі Польщі.

Книга написана на основі документів, джерел особового походження та історико-біографічної літератури. Автор розповідає про краєзнавців, освітян, митців, громадсько-політичних і релігійних постатей Західної Волині. Засобами біографістики розкрито історію краю. Дослідження дає можливість читачам не лише познайомитися з життям відомих волинян, а й оцінити їхню працю та провести аналогії з сучасними діячами.

Книга розрахована на всіх, хто цікавиться історією, біографістикою та краєзнавством.

УДК 94 (477. 82)
ББК 63.3 (4 Укр.)

ISBN 978-966-373-838-3

© І. Скакальська, 2017
© ТОВ «КНТ», 2017

Зміст

Борис Козубський та його родина в історії Волині.....	4
Семен Жук – від діяча «Просвіти» до депутата Сейму	11
Аркадій Животко: волинський період життя.....	36
Іван Феценко-Чопівський – вчений з Волинського краю.....	42
Родина Шумовських з Мирогощі, що на Волині	45
Арсен Річинський: релігійна та громадська діяльність на Волині.....	55
Кременецькі сторінки з життєпису Уласа Самчука	61
Роман Бжеський і Кременеччина.....	65
Історія Кременецької духовної семінарії в біографіях	69
Мистецька еліта Волині: відомі постаті	81
З життєпису автора. Ірина Скакальська.....	91

БОРИС КОЗУБСЬКИЙ ТА ЙОГО РОДИНА В ІСТОРІЇ ВОЛИНИ

Трагічною була доля родини Козубських, члени якої загинули та постраждали в національно-визвольній боротьбі як проти Польщі, так і проти більшовицької Росії. Вся родина вписала не одну сторінку в історію волинського краю. Для влучної характеристики участі цієї родини у національно-визвольних змаганнях за незалежність України можна написати гасло з книги «Історичні силуети» історика Олега Полянского: «Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї».

Повне прізвище цього роду – Равич-Козубські¹. Так у Державному архіві Житомирської області зберігаються документальні згадки про цей рід. Перша з них – про Йосипа Козубського, який навчався в Любарській василіанській школі, відтак – у Вінницькій духовній академії. Онук Йосипа Козубського Микола був, як і його дід теж священником². Найстарший його син Микола після закінчення медичного факультету Київського університету ім. Св. Володимира в 1892 р. отримав призначення на посаду сільського лікаря в містечко Вишнівці Кременецького повіту Волинського воєводства³.

У 1894 р. лікар М. М. Козубський купив маєток у Великому Раківці, а це недалеко від Вишнівця. До речі, його син Борис народився 1886 р. в Житомирі ще до переїзду на Волинь⁴. Дитинство Бориса пройшло в Кременецькому повіті. І в школі, й в Острозькій гімназії Борис Козубський вирізнявся з-по-

¹ Держархів Житомирської обл., ф.1. Волинська духовна консисторія, оп. 73, спр.8, арк. 8.

² Теодорович Н. И. Вольнская духовная семинария. История первоначального устройства её и подведомственных ей духовных училищ. Списки воспитанников, окончивших в нем курс учения, а также начальников и наставников в период времени с 1796 по 1900 гг. / Н. Теодорович – Почаев, 1901. – 1023 с.

³ Держархів Тернопільської області., ф.348. Товариство «Просвіта», спр.23, арк.11.

⁴ Козубський провулок / Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира // Енциклопедія Житомира. – Кн.1. – Житомир: Вид. «Волинь», 2007.

серед ровесницького загалу гостротою розуму. Закінчивши 1906 р. гімназію, вступив на правничий факультет Київського університету імені Св. Володимира. Невдовзі за участь у студентських заворушеннях потрапив у поле зору царської охоранки. Від переслідувань за політичні погляди змушений був рятуватися переїздом до Харкова, щоб продовжити там навчання в університеті. У 1913 р. Борис Козубський, випускник Харківського університету, розпочав правничу кар'єру в адвокатській конторі М. Міхновського. Під впливом М. Міхновського молодий адвокат Б. Козубський вступив до РУП й остаточно сформувався як політик. Боротьба за Українську самостійну державу стала його незмінним життєвим кредо⁵. Його громадсько-політична діяльність припала на час піднесення національного руху початку XX століття, Першої світової війни й української демократичної революції 1917–1921 рр., міжвоєнний період, коли Західна Волинь перебувала у складі Другої Речі Посполитої, Другої світової війни та радянської влади.

Через декілька років, переїхавши до Києва, Борис став учасником революційних подій. Праці правника-політика друкував тижневик «Слово», редактурами якого працювали В. Винниченко та Ю. Тищенко.

Лютнева революція 1917 р. проголосила повалення в Російській імперії монархії Романових та проголошення демократичних прав і свобод. Почалася нова ера бурхливих перемін в житті волинян та України. У квітні 1917 р. в Києві відбувся Український національний конгрес, на якому Бориса Козубського обрали, як представника Волині, до Центральної Ради від Української революційної партії. Саме такі відомості про свого батька у спогадах подає його донька Галина Шубська.

Становлення парламентських форм правління в період українського національного державотворення значно вплинуло на розгортання української національної революції. Тому, як член Центральної Ради, Борис Козубський безпосередньо брав участь у цих процесах і політичних змінах в Україні.

У Кременці, містечку у Західній Волині, почала діяти повітова земська управа, до її складу увійшов адвокат Б. Козубський. У цей період в місті починає своє функціонування міська управа і дума. Головою Кременецької міської думи у 1917–1919 рр. був Б. Козубський.

У місті Кременець 4 листопада 1917 р. відбулося перше засідання новообраної Кременецької міської думи, яка працювала до вступу у місто більшовиків у червні 1919 р. На цьому засіданні головою Кременецької міської думи було обрано Бориса Козубського. Під час зібрання було засуджено більшовицький переворот; задекларовано підтримку Тимчасового уряду та Української Центральної Ради; створено Кременецький Комітет Громадянської безпеки⁶.

⁵ Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83.

⁶ Медведєв С. На зламі епох / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2014. – С. 73.

Голова міської думи Козубський зумів організувати роботу думи так, щоб життя міста не залежало від депутатів, які часто не з'являлися на засідання ⁷. Тут проявились його блискучі організаторські здібності.

Одним із свідчень становлення української державності в Україні, в тому числі на Кременеччині, був випуск паперових грошей номіналом 1, 3, 5 і 10 гривень у 1918 р., на купюрах стояв підпис голови повітової управи Б. Козубського ⁸. Ці гроші друкували в Кременецькій друкарні, і вони були в обігу протягом року ⁹. Протягом короткого терміну влада у місці змінювалась аж поки остаточно не закріпились поляки.

Трапилося так, що у 1919 р. польська адміністрація запроторила Бориса Козубського, з багатьма друзями по боротьбі, до концтабору в містечку Домб'є неподалік від Кракова. Правдами й неправдами Олена Козубська виврала ледь живого чоловіка з неволі ¹⁰. Це був перший досвід поневірянь, які випали на долю Б. Козубського та його родини.

У 1920-30-х рр. Козубський працює адвокатом у м. Кременці ¹¹. Просвітяни обрали Б. Козубського своїм головою. Він бере участь у створенні читалень «Просвіти», українських кооперативів, банків. Його соратниками стали В. Дорошенко, В. Гнажевський, С. Жук ¹². Родина Козубських віддала кілька приміщень власного помешкання під осідки «Просвіти» й «Союзу українців» ¹³. Бачимо на яку самопожертву, задля громади здатні представники тогочасної еліти. Активна небайдужість – ставлення громадських інтересів вище особистих, така характеристика доповнює історичний портрет Б. Козубського.

З ініціативи Б. Козубського у Кременці засновано книгарню, для неї, знову ж таки, родина Козубських виділила кімнати у власному будинку, а згодом «Просвіта» орендувала для книгозбірні приміщення на центральній вулиці міста – Широкої ¹⁴.

⁷ Там само. – С. 74.

⁸ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001 – С.126.

⁹ Козубський О. Від Львова до тайги. Про рід Козубських / О. Козубський. – Снятин, 2007. – С. 35.

¹⁰ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

¹¹ Козубський Борис // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук. – Тернопіль, 2006. – С. 80.

¹² Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / Ірина Скакальська – Кременець: ВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2006. – С.44.

¹³ Держархів Тернопільської обл., ф.348. Товариство «Просвіта», спр.23, арк.12.

¹⁴ Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець, 1999. – С. 125.

З фондів Держархіву Тернопільської області

На території Західної Волині працювала група активних діячів українського культурно-просвітницького відродження. Ядро цієї групи складали політичні емігранти, а саме: Сергій Бачинський, Роман Бжеський, Василь Біднов, Володимир Дорошенко, Семен Жук, Борис Козубський, В. Гнажевський, В. Кавун, І. Капітонець та інші, які зосередились у містечку Кременець. Завдячуючи їхній активній праці, у селах повіту утворювались хати-читальні, бібліотеки, осередки «Просвіти». У самому Кременці була заснована читальня української літератури та бібліотека ¹⁵.

Будучи головою «Просвіти» Б. Козубський часто влаштовував урочисті академії присвячені відомим діячам української історії та культури. Водночас він виступав на них з доповідями про видатних людей. З нагоди проведення таких культурно-масових заходів по місту заздалегідь розклеювали кольорові афіші, а внизу зазначалося: «Відповідальний – Борис Козубський» ¹⁶.

¹⁵ Бачинський М. Сергій Бачинський. Спогади сина / М. Бачинський. – Л., 2004. – С. 83.

¹⁶ Козубський О. Від Львова до тайги. Про рід Козубських / О. Козубський. – Снятин, 2007. – С. 21.

Борис Козубський був не лише громадським діячем, але й політиком. Українці були чисельною національною меншиною в Другій Речі Посполитій, але були ще інші національності, тому логіка підказувала те, щоб активізувати боротьбу за свої права, особливо на час виборів до польського парламенту, необхідно було об'єднатись. Було створено Блок національних меншин, що виставив свій список під № 16, він вийшов переможцем на всьому просторі українських територій. На Волині блок зібрав 16 депутатських мандатів, серед них і Б. Козубський став послом сейму¹⁷. Під час передвиборчої агітації у м. Почаєві (поблизу Кременця) була спроба вчинити замах на його життя¹⁸.

Відповідно до Конституції у Польщі проводились вибори до парламенту. Вона була демократичною державою, не зважаючи на політику асиміляції по відношенню до національних меншин. Обраний 1922 р. послом до польського сейму Б. Козубський став одним з організаторів Українського парламентського клубу. Праця в сеймі й антипольська боротьба зблизили Бориса з Сергієм Хруцьким, Самійлом Підгірським. Спільні відозви послів з'являлись неодноразово. Зокрема, вони закликали українців взяти участь у виборах до гмін 1927 р.¹⁹. Оскільки, важливим було те, хто очолить місцеву владу. Оскільки, важливим було те, хто очолить місцеву владу. Бачимо Бориса Козубського як зрілого та практичного політика, саме це є основними рисами до його історичного портрету.

Деякі депутати польського сейму і сенату, в тому числі, і Борис Козубський почали співпрацю з Українською народно-трудовою партією. Він разом з іншими депутатами Української парламентарної репрезентації з північно-західних українських земель, був обраний до Тіснішого Народного комітету партії. Таким чином Трудова партія однією з перших спробувала проламати «сокальський кордон» і охопити своїм впливом цілу Західну Україну²⁰. Крім того, це також були кроки для об'єднання українських демократичних сил.

Борис Козубський закликав українських політиків до консолідації та об'єднання національно-державницьких сил. Відповідно така діяльність визначала його як стратега, це ще одна риса до його історичного портрету.

Сам Борис Козубський був учасником створення у 1925 р. УНДО, увійшовши до складу першого ЦК партії²¹. Об'єднавчий з'їзд українських полі-

¹⁷ Шевчук Т. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя в боротьбі за свої права в міжвоєнний період / Т. Шевчук // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків. Доповіді та повідомлення. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. – С. 127.

¹⁸ Козубський О. Від Львова до тайги. Про рід Козубських / О. Козубський. – Снятин, 2007. – С. 37.

¹⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 351. План проведення виборів до польського сейму та сенату в 1928 р., оп. 1, спр. 75, арк. 63.

²⁰ Народний З'їзд // Діло. – 23 травня. – 1923.

²¹ Давидюк Р. П. Еволюція національно-демократичного руху на Волині у 20-х роках ХХ ст. / Р. П. Давидюк // 36. наук. праць РДГУ «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Випуск 23. – 2012. – С. 26.

тичних партій відбувся 11 липня 1925 р. До складу Центрального Комітету УНДО увійшло 37 осіб, серед яких були такі відомі політичні та громадські діячі, як Михайло Галущинський, адвокат Володимир Загайкевич, о. Леонтій Куницький, Василь Мудрий, Остап Луцький, Михайло Струтинський, адвокат Кость Левицький, Іван Ліщинський, адвокат Борис Козубський, сенатори Михайло Черкавський та Олександр Карпінський та інші.

Програмною засадою УНДО проголошувалась національна єдність всього українського народу, який «змагає до здобуття Соборної Незалежної Української держави на всіх українських землях». Платформа засвідчила різко опозиційне ставлення УНДО до польської окупаційної адміністрації²². Підтримуючи політичну платформу партії Борис Козубський проявляє ще одну рису, притаманну його політичному портрету – послідовну безкомпромісність у боротьбі за незалежну Україну.

Як і весь український консервативно-клерикальний табір Б. Козубський виступав за нормалізацію польсько-українських відносин на засадах національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. Він солідаризувався з УНДО щодо необхідності участі у виборах до сейму і сенату 1935 р. Участь у виборах з українських партій взяли лише УНДО і УНО²³. З 1925 р. Б. Козубський очолює УНДО в Кременецькому повіті, одну з найвпливовіших політичних партій.

Як член УНДО Борис Козубський брав участь у повітових народних з'їздах і вічах. Наприклад, 18 жовтня 1926 р. Повітовий Народний Комітет у Збаражі під проводом А. Гаврилюка скликав повітове віче, яке староство заборонило. За цих умов було вирішено скликати політичну довірчу нараду за участю 235 представників Збаражчини і Новоселеччини. На нараді також виступив український депутат Б. Козубський, який зупинився на характеристиці польської політики на т. зв. кресах²⁴.

Не оминула родини Козубських й хвиля антиукраїнських політичних репресій, що прокотилася Західною Україною перед вибухом Другої світової війни. До політичного концентраційного табору Берези Картузької потрапили Борис і Юрій Козубські, батько та син. У вересні 1939 р. охоронці табору порозбігалися, рятуючись від наступу німецьких завоюників. Ледь живі в'язні розбрелися хто куди. Покаліченого й виснаженого Б. Козубського помістили до Кременецької лікарні. Згодом, дружина перевезла хворого чоловіка до Львова. До червня

²² Костюк О. А. Адвокатська та громадсько-політична діяльність Степана Барана (1879-1959) / О. А. Костюк. – Серія «Адвокатська біографістика». – К., 2016. – С. 97.

²³ Громадсько-політична діяльність адвоката Бориса Козубського //Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси з історії адвокатури України». Монографія / За ред. І. Василик. – К., 2016. – С.476.

²⁴ Костюк О. А. Адвокатська та громадсько-політична діяльність Степана Барана (1879-1959) / О. А. Костюк. – Серія «Адвокатська біографістика». – К., 2016. – С. 106.

1940 р. його лікували друзі в клініці медичного інституту. Згодом Б. Козубський якось прилаштувався коректором в обласній газеті «Вільна Україна»²⁵.

У Львові, під час німецької окупації, 30 червня 1941 р. було проголошено в будинку товариства «Просвіта» «Акт відновлення Української держави». Тоді ж сформовано український уряд на чолі з Я. Стецьком. Згодом створено «Раду Сеньйорів» (старійшин) – Вищу палату українського парламенту, до якої ввійшов і Б. Козубський²⁶.

У 1941 р. Борис Козубський повертається до Кременця. Він рік працює у місті адвокатом та нотаріусом й ще один рік – суддею²⁷.

У 1944 р. Б. Козубський переїхав знову до Львова і працював в органах місцевого самоврядування. Згодом він якось прилаштувався коректором в обласній газеті «Вільна Україна»²⁸ та одночасно юрисконсультом Львівського обласного аптечного управління²⁹.

У серпні 1948 р. його арештували, звинувативши в антирадянській пропаганді. В жовтні цього ж року військовий трибунал засудив 62-річного Б. Козубського до 25 років мордовських таборів. У тих таборах він помер у 1953 р.³⁰ Могила патріота не збереглася.

На прикладі діяльності Б. Козубського бачимо як в умовах польської влади, без власної держави, прогресивна українська інтелігенція виступила проти соціального і національно-релігійного гноблення, полонізації. Широко використовувалися для цього трибуни польського сейму і сенату. Досить активну участь брала еліта в діяльності політичних та громадських організацій, ревниво відстоюючи в них українські права. Також вона не скорилась новим окупантам, вже радянським, а продовжувала боротись за вільну Україну.

У сім'ї Козубських росло четверо дітей: Юрій, Галина, Ірина та Олег. Його діти, особливо Юрій і Галина, теж не стояли осторонь національно-визвольної боротьби, яка точилася в ті роки на теренах Західної України. На початку 1930 р. в Кременці створилася підпільна молодіжна організація «Юнак», до якої входили учні української гімназії, духовної семінарії. Заступником голови організації був І. Шубський (згодом чоловік Г. Козубської). В 1932 р. «Юнак», що вів антипольську діяльність, було розгромлено, її членів аре-

²⁵ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

²⁶ Козубський О. Від Львова до тайги. Про рід Козубських / О. Козубський. – Снятин, 2007. – С. 56.

²⁷ Клименко О. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь). Німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941-1944 рр. / О. Клименко, С. Ткачов. – Харків, 2012. – С. 33.

²⁸ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

²⁹ Клименко О. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь). Німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941-1944 рр. / О. Клименко, С. Ткачов. – Харків, 2012. – С. 34.

³⁰ Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83 (2501).

штовано. У тому числі Юрія та Галину Козубських. Відбувся суд, на якому І. Шубський отримав 5 років ув'язнення, Ю. Козубський – 2,5 року ³¹.

Покарання Ю. Козубський відбував у Кременецькій в'язниці. Звільнившись, вступив до Львівської греко-католицької семінарії. Здобув середню освіту й у 1936 році став студентом політехнічного інституту в Данцизі. Ю. Козубського енкаведисти арештували 12 жовтня 1939 р. В грудні 1941 р. Юрія розстріляли в Магадані ³².

Неповнолітню Галину після розгрому юнацької організації польський суд засудив умовно, тому що їй на той час виповнилось лише 15 років. Перебувала вона у католицькому монастирі в місті Ченстохові. Коли минув установлений судом термін, повернулася до Кременця. В 1939 р. вона закінчила польську гімназію. Здобувши середню освіту, вступила до Варшавського університету на факультет соціології, але Друга світова війна перешкодила навчанню. Г. Козубській разом з подругою О. Шубською вдалося перебратися на територію Польщі, окуповану німцями. В Кракові Галина зустрілася з Ігорем Шубським. Там вони одружилися, в них народилася донечка Оксана. Після Другої світової війни радянська влада засудила Галину на 25 років. Місцем її каторги став табір в Іркутській області ³³.

В жовтні 1949 р. енкаведисти арештували й інших членів родини: Олену, дружину Бориса Миколайовича, її доньку Ірину, сина Олега й маленьку Оксану – дочку Галини й Ігоря Шубських. Вивезли їх на спецпоселення в Хабаровський край, на станцію В'яземська. Олегу Козубському довелося тяжко працювати на лісоповалі, щоб прогодувати хвору маму й племінницю ³⁴.

У 1957 р. сім'я після довгих поневірянь повернулася в Україну. Але КДБ не дозволив їм проживати в західних областях України. Вони перебралися в Снятин Івано-Франківської області. Лише на початку 1990-х рр. родина Козубських була реабілітована ³⁵. Чи не занадто пізно?

Родина Козубських залишила помітний слід в історії Волині. Усі традиції, пов'язані з певною нацією, плекаються, зберігаються наступним поколінням у родині. Сім'я бере участь у формуванні культурної спадщини народу. Прикладом, може слугувати діяльність родин, які виховала стількох патріотів. Саме добре навчання та виховання, особистий приклад необхідні сучасній молоді і тому життєпис цих родин може бути повчальним у плані жертвового служіння високим християнським ідеалам та служінню Україні.

У цій патріотичній родині життя за Батьківщину віддали батько, син і два зяті. А поневірянь зазнали і чоловіки, і жінки, і діти. На муки й на смерть Ко-

³¹ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001 – С.130.

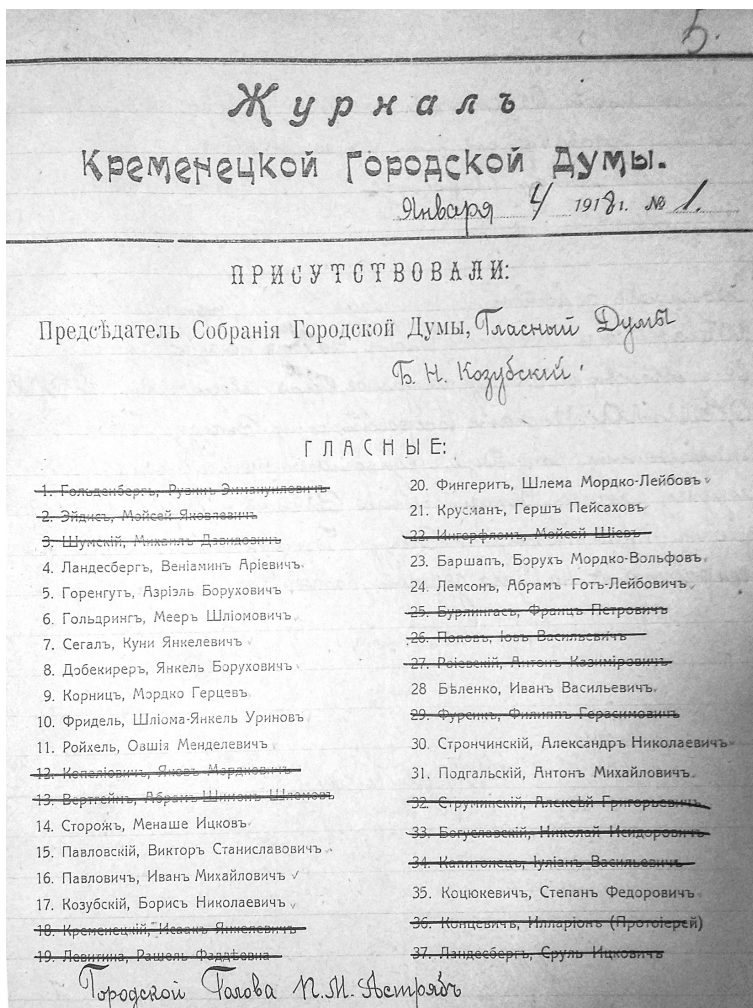
³² Там само. – С. 132.

³³ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

³⁴ Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83.

³⁵ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

зубські йшли з думкою про Україну. Життя цієї родини є дзеркалом трагедії кількох поколінь інтелігенції, яка волею долі пов'язана з нашим краєм. Чи не тут сховане коріння проблем сьогодення? Саме нащадки цих родин могли б розбудовувати сучасну Україну, та на жаль, ця інтелігенція виявилась втраченою для нас.

СЕМЕН ЖУК – ВІД ДІЯЧА «ПРОСВІТИ» ДО ДЕПУТАТА СЕЙМУ

Семен Жук – це була людина свого краю і свого часу, представник української еліти. Він не пасивний спостерігач, а борець, активний діяч, який через освіту, політичні органи, публіцистику, культуру, кооперацію прагнув розвинути самосвідомість земляків, пробудити їх національну гордість. Свою політичну кар'єру він розпочинав з громадської роботи у товаристві «Просвіта». Розкриття характеру тогочасних політичних взаємин, ілюстрацію діяльності польської влади по відношенню до українців, можливо простежити на прикладі життєпису Семена Жука.

Народився С. Жук в с. Боложівка, колишнього Крем'янецького повіту Волинського губернії (тепер Шумський район Тернопільської області). Батько Семена – Антоній, 1858 р. народження ³⁶ був спочатку дияконом, а згодом священиком у селі ³⁷. Мати Семена – Ярина померла ще молодою, тому про неї відомостей немає майже ніяких. Часом народження Семена було 16 травня 1893 р.³⁸

Батько Семена, як людина освічена, навіть певний час навчав дітей у початковій школі та, безумовно, займався навчанням та вихованням сина. Будинок Жуків, на жаль, не зберігся, вогонь спопелив його в 1924 р., а старенький Антоній, котрий мешкав у ньому в цей час самотньо, переїхав до доньки в с. Онішківці (сусіднє з Боложівкою село), де через рік помер, але похований у Боложівці.

Жила родина Жуків заможна, дбала про господарство, тримала наймичку. В диякона Антонія було чотири доньки і син Семен. Та і рід Жуків був славним, варто згадати і брата Антонія Жука – Андрія, він був священиком у Житомирі. В 1918 р. його розстріляли більшовики. Другий брат Антонія, Мортирій, був архимандритом Свято-Успенської Почаївської Лаври ³⁹.

Освіту спочатку С. Жук здобував у сільській парафіяльній школі. Потім навчався у двохкласній школі в Шумську. У 1908 р. поступив до Волинської Свято-Федорівської церковно-вчительської гімназії в Дермані, яку закінчив

³⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 219, арк.38.

³⁷ Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

³⁸ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.

³⁹ Скакальська І. Вмерти, щоб жити без кінця і розбурхувати уми та серця / І. Скакальська // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

у 1911 р.⁴⁰. Далі працював вчителем в одній із шкіл Старокопистинського повіту, у 1912-1914 рр. – у школі в Рівненському повіті. З 1914 по 1915 рр. працював директором нижчої школи в с. Борисові Острозького повіту. З 1915 р. С. Жук був мобілізований російським царатом в армію, але очевидно, довго не перебував на службі⁴¹.

Вищу освіту С. Жук здобував у Києві в кооперативному інституті. Цей інститут був заснований у 1910 р.⁴². Очевидно С. Жук був студентом кооперативного інституту у 1916-1918 рр., проте не відомо чи завершив його. Саме в цей період у кооперативному інституті досить активним було студентське самоуправління, неодноразово відбувались з'їзди студентів, на яких піднімалися різні питання, що стосуються навчання, дозвілля студентів і навіть політичної обстановки в Україні⁴³. Неодноразово проводились святкування Шевченківських днів⁴⁴.

Українська національна революція 1917-1921 рр. застала С. Жука в Києві. Він не міг бути осторонь цих подій, тому брав участь у визвольних змаганнях і був нагороджений Хрестом ім. Симона Петлюри⁴⁵. А. Семенюк у своїй монографії засвідчує таке, що «С. Жук – колишній політичний діяч при армії УНР»⁴⁶.

Після поразки національної революції Семен Антонович повертається на рідну Волинь. З 1918 по 1919 рр. працює вчителем Вищої початкової школи в Острозі⁴⁷. Цікавою є така інформація, що С. Жук у 1925 р. був призначений псаломщиком у рідне село Боложівка, проте своїх обов'язків не виконував, посада йому не подобалась, тому вже у 1926 р. він її зрікається⁴⁸.

Згодом, він займається активною культурно-просвітницькою діяльністю на Кременеччині, бере активну участь у роботі товариства «Просвіта»⁴⁹.

⁴⁰ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія м. Кременця, оп.1, спр.465. Особова справа псаломщика Семена Жука, арк.1.

⁴¹ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.

⁴² Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст. / Г. Касьянов – К.: Глобус, 1993. – С.28.

⁴³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 274. Комерційний інститут, оп. 1, д. 3850, арк.1.

⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 12. З'їзди студентів, оп. 1, д. 190, арк.14.

⁴⁵ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

⁴⁶ Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. – Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996.– С.85

⁴⁷ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.

⁴⁸ Там само, ф.148. Волинська православна духовна консисторія м. Кременця, оп.1, спр.465. Особова справа псаломщика Семена Жука, арк.10.

⁴⁹ Антонюк-Следзінська Л. Моя Україно – червона калина, журба журавлина, надія єдина...// Діалог. – 1998. – 14 листопада.

Справедливість вимагає сказати, що ніхто інший не вклав стільки праці, енергії та ініціативи для розвитку товариства, як С. Жук. Наприклад, він четвертого червня 1925 р. отримав винагороду за сумлінне виконання обов'язків інструктора товариства ⁵⁰.

Зауважимо, що С. Жук довгий час був заступником Голови Ради товариства «Просвіта». Товариство мало піклуватися і про взаємний обмін культурними досягненнями. Так, Рада Кременецької «Просвіти» намагалася ділитися своїми здобутками і при цьому використовувати досвід роботи товариства в інших регіонах і не тільки Волині. Цьому сприяли її постійні діячі, зокрема, С. Жук. Він неодноразово їздив на Загальні збори «Просвіти» у Львів ⁵¹, звідти він привозив нові ідеї та пропозиції щодо діяльності товариства, там же звітував про працю Кременецької філії ⁵². Був запрошений С. Жук на відкриття «Дому Просвіти», яке відбулося в Рівному у 1925 р. ⁵³.

На Волинь часто приїжджали представники «Просвіти» зі Львова. 1923 р. Кременецьке товариство отримало лист п. Підгаєцького на ім'я Голови Ради про приїзд до Кременця 24 серпня 1923 р. Голови Львівської «Просвіти» проф. М. Галушинського та доктора І. Крип'якевича. Саме С. Жукові доручили підготовку програми прийому таких почесних гостей ⁵⁴.

Велике значення у розвитку товариства відігравали читальні. Вони проводили роботу по піднесенню культурного рівня населення Волині. Завжди урочисто відкривались філії «Просвіт», це підвищувало їх значущість й авторитет серед громадянства. У створенні та діяльності читалень систематично допомагали інструктори повітового товариства. С. Жук на своєму велосипеді об'їхав всі села повіту (понад 200 сіл), де організовував читальні «Просвіти» ⁵⁵. Зокрема, є свідчення жителів с. Підлісці Кременецького району про те, як С. Жук організовував читальню. Крім того, М. Козуб пригадала, що в селі при читальні був чудовий хор, ним керував С. Жук. Хор виконував не лише традиційні народні пісні, але і глибоко патріотичні твори, які викликали невдоволення польської влади ⁵⁶. До речі, як пригадує племінник і похресник

⁵⁰ Скакальська І. Роль «Просвіти» у поширенні культури та освіти на Кременеччині у міжвоєнний період (1919 – 1939) // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С.36.

⁵¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.51.

⁵² Там само, спр. 25, арк.27.

⁵³ Там само, ф. 348, оп. 1, спр. 35, арк.3.

⁵⁴ Там само, арк.13.

⁵⁵ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

⁵⁶ Спогади Козуб М. жительки с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році. Спогади Киричука І. жителя с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

С. Жука, що дядько мав чудовий мелодійний голос та добре грав на скрипці, гри він навчився від батька ⁵⁷.

Крім читальні у с. Підлісцях, зусиллями С. Жука почали діяти осередки «Просвіти» в інших селах повіту, наприклад, у с. Юзьківцях ⁵⁸, с. Березина ⁵⁹, в с. Мала Андруга ⁶⁰. До речі, для утворення філій Рада повітового товариства повинна була подати відповідне прохання до староства про відкриття читальні в тому чи іншому селі ⁶¹. Крім того, староствам подавали детальні списки членів читальні. Обов'язково до староства мали також надсилатися всі протоколи засідань Ради. Як бачимо, польська адміністрація прагнула контролювати абсолютно всі дії і плани культурних осередків на Волині. Адже активізація просвітянського руху викликала занепокоєння і спротив у польської влади.

Читальні «Просвіти» відігравали велику роль у формуванні патріотичної свідомості народу. Для систематичної допомоги та контролю над читальнями створювали спеціальні посади інструктора, покликаного стати безпосереднім організатором просвітянського життя в повіті ⁶². Показовою в цьому відношенні є діяльність С. Жука як інструктора. Невипадково Семен Антонович 4 червня 1925 р. отримав нагороду за сумлінне виконання обов'язків інструктора товариства ⁶³. Праця інструктора була нелегкою. Щорічно вони виїжджали на села до 40 разів⁶⁴, в більшості випадків витрачаючи власні кошти на подорож по повіті для проведення культурно-освітніх заходів ⁶⁵. Проводили інструктори і ревізії діяльності читалень. Наприклад, у 1924 р. С. Жук здійснював ознайомлення з діяльністю товариства «Просвіта» в м. Радивиліві, вивчав питання, що стосується кількості членів, також проведених заходів ⁶⁶.

Отож, завдяки діяльності таких інструкторів, як С. Жук, культурно-освітнє життя Волині розвивалось. Відкриття і діяльність читалень сприяло поширенню знань, відбувалось піднесення національно-культурного рівня українців краю.

Особливе значення для «Просвіти» мало будівництво власних помешкань, тому що це робило незалежними просвітянські осередки. Спочатку в Кременецької «Просвіти» не було такого дому, і тому доводилось неодноразово

⁵⁷ Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

⁵⁸ Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп.2, спр. 477, арк.4.

⁵⁹ Там само, спр. 465, арк.1.

⁶⁰ Там само, арк.1.

⁶¹ Там само, арк.2.

⁶² Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.41.

⁶³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, спр. 24, арк.64.

⁶⁴ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.41.

⁶⁵ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.76.

⁶⁶ Там само, спр. 37, арк.43.

С. Жукові вести переговори з господарем про продовження контракту на помешкання товариства, адже це був приватний будинок ⁶⁷.

Для покращення власного фінансового становища та піднесення культурного рівня українського народу «Просвіта» організувала різні тематичні вечори, театральні вистави тощо. В архівних документах збереглося грошовий звіт С. Жука із Шевченківського концерту, що відбувся в Кременці 07.04.1926 року. Прибутки від концерту становили 480.20 золотих, а видатки 444 золотих. Як бачимо у цифрових порівняннях, що дохід був незначним. Але подібні заходи відігравали чималу роль у формуванні патріотизму українців, сприяли звільненню національної свідомості від комплексу меншовартості ⁶⁸.

Як бачимо з документів, що Семен Антонович довгий час займався фінансовими справами товариства. Майже на кожному засіданні ради С. Жук звітував про витрати і надходження коштів. Незважаючи на те, що доходи товариства були мінімальними, «Просвіта» сама займалась благодійництвом. Наприклад, збирались кошти товариством для потерпілих від стихійного лиха. Так, 10 квітня 1925 р. в с. Боложівка Кременецького повіту пожежею було знищено 120 господарств ⁶⁹. Для допомоги погорільцям с. Боложівка було створено спеціальний Комітет, його очолив С. Жук ⁷⁰. Комітет неодноразово проводив засідання, на яких обговорювалися шляхи допомоги потерпілим ⁷¹. Було налагоджено збір пожертвувань серед населення ⁷². Потерпілі безпосередньо звертались до С. Жука з проханнями і він робив усе можливе, щоб вирішити їх проблеми ⁷³. Семен Антонович шукав різні варіанти допомоги, зокрема звертався до його Преосвященства Симона єпископа Кременецького із проханням допомогти погорільцям ⁷⁴. Звертався з проханням підтримки С. Жук і до урядових установ. Проте чиновники не поспішали надавати допомогу, натомість вигадували різні причини відмови ⁷⁵. Польська влада намагалася дистанціюватися від проблем українців.

Семен Антонович певний час виконував обов'язки бібліотекаря при «Просвіті», а під час його виїздів на повіт запрошували замість нього когось іншого ⁷⁶. Маємо дані про те, що С. Жук дещо удосконалив бібліотечну справу при товаристві. Він вніс пропозицію щодо заведення систематичного каталогу ⁷⁷.

⁶⁷ Там само, спр. 24, арк.21.

⁶⁸ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.25.

⁶⁹ Там само, спр. 74, арк.24.

⁷⁰ Там само, арк.1.

⁷¹ Там само, арк.2, 3, 9, 11, 21, 29.

⁷² Там само, арк.2.

⁷³ Там само, спр. 74, арк.19.

⁷⁴ Там само, арк.24.

⁷⁵ Там само, арк.27.

⁷⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 74, арк.6.

⁷⁷ Там само, арк.10.

Відзначимо, що С. Жук старався, щоб у бібліотеках читалень було багато цікавих книг різної тематики. Він намагався різними способами поповнити бібліотечний фонд. І йому це вдавалось. Візьмемо, як приклад, звіт С. Жука від 24 серпня 1925 р. про поповнення бібліотеки літературою, взятою у книгарні товариства за рахунок прибутку книгарні у 1924 р.⁷⁸ С. Жук в діяльності «Просвіти» не обмежувався лише на Кременеччиною, а мав широкі зв'язки з іншими товариствами Західної України в справах обміну літературою.

Досить сталі зв'язки Кременецького товариства були налагоджені в справі замовлення книг у Львівської «Просвіти», яка, крім продажі, деякі книги дарувала. Як бачимо, С. Жук не раз замовляв книжки у Головному товаристві, при цьому обіцяючи, зокрема, що правління Кременецького споживного кооперативу товариства своєчасно сплатуватиме за бібліотеку, яку набуває.⁷⁹ Замовляв книги С. Жук і для сільських читалень, наприклад, для с. Млинівці. У Львівському архіві зберігається лист такого замовлення з підписом Семена Антоновича.⁸⁰

Збереглась копія листа С. Жука до п. Демида в Празі. В ньому він пише, що 20.III. 1924 р. в Здолбунові відбулась кооперативна нарада, на якій було порушено питання про те, кому мають належати книжки, які в свій час було передано Волинській кооперації. Семен Антонович наполягав, щоб О. Демида посприяв передачі книг, які він залишив «Просвітам» Волині. Семен Антонович сподівався, що якась частина цих книг поступить у розпорядження Кременецької «Просвіти».⁸¹

Для того, щоб задовольнити попит на українську книгу, Кременецька «Просвіта» значними зусиллями змогла в 1921-1923 рр. налагодити видавництво друкованої літератури. Тут, в 1922 р. виходить «Малий Кобзар» Тараса Шевченка, який в наш час є бібліографічною рідкістю, декілька екземплярів якого С. Жук подарував селянам після виступу на віче в с. Онішківцях (тепер це Шумський р-н)⁸².

Вартує уваги той факт, що кременецьким товариством «Просвіта» була здійснена чи не єдина на Волині спроба налагодити випуск періодичного просвітянського видання. Наприкінці 1922 р. група членів товариства задумала видати літературно-суспільний альманах «Віра». Після вирішення організаційно-підготовчих питань в травні 1923 р. альманах був видрукований. Він мав блакитну обкладинку, був обсягом 40 сторінок, цікавим за змістом, що складався із збірки поезій, спогадів про часи гетьманського повстання, статей

⁷⁸ Там само, арк.71.

⁷⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАЛ України), ф. 348, оп. 1, спр. 3166, арк.2.

⁸⁰ Там само, спр. 3165, арк.7.

⁸¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 2, спр. 37, арк.32.

⁸² Спогади Корнійчука П. жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

на тему громадянської війни, описом козацьких могил під Берестечком, окремих статей про тогочасне становище української інтелігенції, її нагальних проблем тощо. Але альманах так і не побачив світлу. Напередодні його виходу поліція конфіскувала вже видрукувані примірники та розкидала весь набір. Зберігся лише один примірник, що знаходиться в бібліотеці Українського історичного кабінету в Празі. Після цієї невдачі вся видавнича діяльність кременецької «Просвіти» майже припинилась⁸³.

Акцентуємо увагу й на тому, що «Просвіти» Волині прагнули використувати живе слово для агітаційно-пропагандистської роботи, яка сприяла пробудженню та піднесенню національної свідомості волинян. С. Жук був чудовим оратором та організатором народних зібрань. Коли він виголошував промову, то всі затихали й уважно слухали. В той же час Семен Антонович був дуже діяльною людиною.

Його цікавили питанням, що стосувалось літератури, історії, економіки, політики тощо. Тому не випадково, саме С. Жукові Рада «Просвіти» доручила організувати щотижневі лекції на літературні, історичні, сільськогосподарські теми для громадськості, усвідомлюючи потребу пропаганди знань серед населення⁸⁴. Лекційна робота С. Жука не обмежувалась повітовими містами, він виїжджав для виступів у села⁸⁵.

Одним з успішних проєктів «Просвіти» був молодіжний рух, який за підтримки товариства розвивався та поширювався. Піклуючись про молоде покоління, його духовність, виховання, С. Жук подає ініціативу тіснішої співпраці з молоддю. У 1923 р. при товаристві утворено літературно-спортивний гурток для юнаків і дівчат, згодом він був розділений на два, С. Жук взяв на себе керівництво літературним гуртком⁸⁶. Він прагнув прищепити молоді любов до рідної мови, культури, звичаїв та традицій. Його програма передбачала виховання молодих людей на таких вічних цінностях, як віра, мораль, пробудження потреби в самоосвіті та самовихованні.

Кременецька «Просвіта» постійно налагоджувала співпрацю з іншими просвітянськими осередками Волині. Як свідчать документи, що С. Жук був присутнім на святкуванні 10-ліття Луцької «Просвіти». Підтвердженням є протокол засідання Ради від 09.11.1928 р., на якому вирішено, що на запрошення Луцької «Просвіти» необхідно відгукнутися і на святкування делегувати Голову Ради М. Черкавського і заступника С. Жука⁸⁷. Як про визначний національний здобуток українців писали українські і польські часописи про це святкування. Це підтверджувалося всім розвитком подій, які мали місце

⁸³ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996. – С.63

⁸⁴ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.53.

⁸⁵ Там само, спр. 24, арк.22.

⁸⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр.24, арк.11.

⁸⁷ Там само, спр. 41, арк.106.

в цей день ⁸⁸ 18 листопада ⁸⁹: урочиста служба Божа в Чесно-Хресній церкві, чотири-тисячний похід з жовто-блакитними прапорами та грою оркестрів, масове віче на березі Стиру, звідки далеко лунало голосне «Слава!», потужний у тисячу грудей спів «Заповіту». Таких маніфестацій Лучина не бачила ⁹⁰. Після повернення з Луцька С. Жук ділився своїми незабутніми враженнями про святкування, підкреслюючи, що нічого подібного він не бачив ⁹¹.

Вагому роль Волинська «Просвіта» відіграла в поширенні українського мистецтва ⁹². Зокрема, театральнo-аматорська діяльність була однією із найпопулярніших видів діяльності «Просвіти». Це зумовлено тим, мабуть, що театральне мистецтво було найбільш доступним для простого народу. Збереглися протоколи засідань театральної секції, що працювала при «Просвіті», у її роботі був задіяний С. Жук ⁹³. Не одноразово члени гуртка звертались до Семена Антоновича, щоб той випросив дозвіл у старостві на постановку тієї чи іншої вистави ⁹⁴. Польська адміністрація перешкождала і цьому, вбачаючи в українських п'єсах загрозу своїй владі. Звертались до С. Жука як впливового діяча члени аматорських гуртків, які були при читальнях, із проханням вжити заходів для одержання дозволу на виставу, наприклад, аматорський гурток с. Шпиколос просив за постановку вистави «Хмара» ⁹⁵.

Займалась підготовкою дитячих вистав дружина С. Жука Анісія у с. Підлісці, де вона працювала вчителькою. Як згадують старожили, одна з п'єс особливо запам'яталась, розповідалося в ній про царство квітів (хтось був трояндою, хтось ромашкою, хтось метеликом тощо). До речі, костюми для вистав шила сама Анісія, їй у цьому допомагали жінки-просвітянки села ⁹⁶.

Неодноразово проводились перевірки товариства з боку влади, підтвердженням цього є рапорт від 07. IV. 1924 р. до Кременецького старости про стан та діяльність «Просвіти», який містить такі зауваження, як несвоєчасна сплата членських внесків, виступи проти польської влади ⁹⁷. Звичайно, на зауваження староства потрібно було реагувати. Цим займався С. Жук, саме він деякий час завідував канцелярією товариства ⁹⁸. З даного прикладу бачимо яким був контроль з боку влади за громадськими діячами.

⁸⁸ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996. – С.82.

⁸⁹ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.106.

⁹⁰ Савчук Б. Волинська „Просвіта” / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.82.

⁹¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.108.

⁹² Гаврилюк О. Діяльність „Просвіти” на Волині (1918-1932рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994.– С.155.

⁹³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348. Товариство „Просвіта”, оп. 1, спр. 461, арк.2.

⁹⁴ Там само, арк.10.

⁹⁵ Там само, арк.12.

⁹⁶ Спогади Козуб М. жительки с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

⁹⁷ Держархів Тернопільської обл., ф. 348. Товариство „Просвіта”, оп. 1, спр. 461, арк. 32.

⁹⁸ Там само, оп. 2, спр. 37, арк.54.

Польська адміністрація вдавалась і до різних «брудних» засобів та відвертих провокацій з метою припинити діяльність «Просвіти». Наведемо один з прикладів, для підтвердження власних слів. У листопаді 1924 р. до книгарні кременецького товариства зайшла якась пані, купила кілька книжок, попросила їх загорнути і сказала, що прийде за ними через півгодини, разом попросила загорнути і той пакунок, що принесла із собою. Та через півгодини, замість пані, прибула поліція й оголосила перевірку книгарні. У ту ж мить поліцейський кинувся до залишених пакунків із словами: «Далі ревізію робити не будемо, те, що нам потрібно, вже є». В них було знайдено декілька відозв протидержавного змісту з підробленими підписами посла Б. Козубського та членів Ради «Просвіти» Н. Кибалюка, С. Жука, І. Жиглевича (підробка була здійснена настільки неохайно, що навіть неправильно написали прізвище останнього). Після цієї перевірки арештували кількох членів Ради товариства, конфіскували листи посла Б. Козубського, які йому потім так і не повернули. В цьому та інших випадках ганебним було те, що поліція не приховувала явно провокаційного характеру своїх дій⁹⁹. Такі інциденти були непоодинокими.

Усі напрями діяльності Кременецької «Просвіти» знайшли відображення у долі С. Жука, який чимало зробив у поширенні просвітянських ідей, сприянні розвитку та становлення товариства. Він брав активну участь у майже усіх заходах, які проводила «Просвіта». Варто взяти до уваги й те, скільки різних посад при товаристві обіймав Семен Антонович. Також він не шкодував власних сил та коштів, їздив по селах, відкриваючи читальні, поповнюючи їх книгами та надавав їм матеріальну та моральну допомогу.

Попередньо ознайомились з громадською роботою С. Жука, але він був знайний у краї як політичний лідер. Він був провідним діячем Української соціал-радикальної партії (УСРП), яка була утворена в 1926 р. внаслідок об'єднання Української радикальної партії, що діяла в Східній Галичині з 1890 р., і Волинської організації Української партії соціалістів-революціонерів¹⁰⁰, створеної в 1904 р.¹⁰¹

З початку діяльності УСРП її головою було обрано Л. Бачинського, а після його смерті 1930 р. І. Макуха¹⁰². Першим заступником Л. Бачинського обрали І. Макуха (українського громадсько-політичного діяча, адвоката), другим заступником голови став С. Жук¹⁰³. Визначними членами УСРП були І. Блажкевич, М. Коберський, Д. Ладика, І. Попович, М. Стахів та інші¹⁰⁴. Деякі відомі

⁹⁹ Савчук Б. Волинська „Просвіта” / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996. – С.94.

¹⁰⁰ Красівський О. УСРП // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Римаренко Ю. – К.: Вік, 1993. – С.122.

¹⁰¹ Гаврилів І. Політичні партії та організації Західно України в 20-30-х рр. XX ст. // Національно-визвольна боротьба 20-30-х рр. XX ст. в Україні. – Київ – Львів, 1993. – С.94.

¹⁰² Makuh I. Na narodni sluzhbi. – Detroit, 1958. – S.4.

¹⁰³ Там само. – S.338.

¹⁰⁴ Україна між двома світовими війнами. Українські землі під Польщею // Енциклопедія Українознавства. Заг. частина. – т. 2. – К., 1995. – С.558.

письменники підтримували діяльність УСРП: Д. Лук'янович, О. Маковей, Л. Мартинович і В. Стефаник ¹⁰⁵. Це свідчить про популярність ідей партії.

Повітова управа партії складалася з трьох-семи членів, в їхні обов'язки входило скликати щонайменше раз на місяць повітові конференції делегатів місцевих громад ¹⁰⁶. Ми не раз зустрічали газетні повідомлення про такі конференції та головування на них С. Жука. Наприклад, повітовий з'їзд УСРП у Кременці четвертого серпня 1928 р., в якому брали участь понад 400 осіб. Головував та виступав з промовою на засіданні С. Жук, крім нього активно виступали І. Філик та П. Скакальський ¹⁰⁷. На з'їздах не обходилося без критики польської влади та засудження її діяльності ¹⁰⁸. Тому з'їзди і конференції не завжди відбувались без перешкод з боку влади. Польська адміністрація робила все можливе, щоб не допустити поширення впливу УСРП серед українського населення.

Чим більше УСРП ставала популярною та впливовою серед українців, тим більше польська адміністрація намагалася обмежити діяльність партії. Оскільки політичні рухи насильно приєднаних національних меншин становили серйозну загрозу для територіальної цілісності Польщі ¹⁰⁹. Зокрема, польська поліція пильно спостерігала за діяльністю УСРП, нерідко, зустрічаємо серед архівних документів відомості осередків поліції, наприклад про боротьбу, яка тривала між політичними партіями, виступи політичних діячів ¹¹⁰. Іноді окремі нишпорки, використовуючи доручення старости, проводили надзвичайні розслідування, які стосувалися зокрема провідних діячів УСРП. У документах поліційного відділку можна знайти відомості про головних членів УСРП та інших партій ¹¹¹. Дозвіл на проведення віч політичні партії мали брати у старості ¹¹². Як писав С. Жук, що без окремого дозволу не можна відбутися ані віче, ані наради. Адже, народні зібрання були важливими для пропагування ідей партії серед народу і займали вагоме місце у політичній діяльності УСРП ¹¹³. Поляки знали це і намагалися різними методами протидіяти. Інколи навіть з приводу цього

¹⁰⁵ Ukrainian Radical party // Encyclopedia of Ukraine. Edited by D. Husar Struk. Uolume V. – Toronto, 1993. – С.425.

¹⁰⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 231. Політичні партії Кременецького повіту, оп. 1, спр. 2063, арк.29.

¹⁰⁷ Повітовий з'їзд УСРП в Крем'янці // Громадський голос. - 1928. – 6 березня.

¹⁰⁸ Nildermeier D. Die Ostgebiete der // Polnichen Republik 1918 – 1939. – Cöttingen, 1998. – 216s.

¹⁰⁹ Реснт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: Навч. посібн. / О. П. Реснт, І. А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – С.486.

¹¹⁰ Держархів Тернопільської обл., ф. 316. Кременецька повітова поліція, оп. 1, спр. 233, арк.3.

¹¹¹ Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 247, арк.10.

¹¹² Там само, спр. 1154, арк.6.

¹¹³ Жук С. З польського сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

відбувалися кумедні випадки. Так, віче в селі Лішня 11 травня 1930 р., при участі близько 400 осіб, комендант поліції не дозволив нікому розпочати збори, крім С. Жука, який, до речі, був тоді послом сейму, і саме він брав дозвіл, тому право відкриття належало йому, хоча, насправді, це не мало ніякого значення. Наведемо ще один приклад, наскільки були абсурдними рішення чиновників. Так, польські власті дозволили С. Жукові перебувати в селі Боложівка, у якому він народився і там жили його рідні, тільки вдень, а на ніч покидати село, бо воно знаходилось на прикордонній території¹¹⁴.

Траплялось, що відбувалося втручання поліцейської сили в діяльність УСРП, ще під час зібрань політиків арештовували. Зокрема, під час віча в селі Великі Загайці О. Когута і С. Жука було арештовано, і під поліційним ескортом відправлено до Кременця та доставлено до повітової поліції. Хоча щодо віча, то воно мало спокійний перебіг. Не лунало закликів до якихось гострих форм протесту тощо. О. Когута та С. Жука після тридцяти годинного арешту було звільнено і не пред'явлено суттєвих звинувачень¹¹⁵.

Зазначимо, що багато переслідувань зазнав С. Жук під час виборів до гмінних рад 1927 р., в яких він взяв активну участь як представник УСРП. Майже перед самими виборами кременецький староста Робакевич посадив С. Жука у в'язницю, щоб перешкодити йому брати участь у них. Привід ув'язнення – ніби С. Жук без дозволу староства поїхав у своє рідне село Боложівка, яке знаходиться у прикордонній смузі. Проти цієї несправедливості виступили сенатор М. Черкавський і посол Б. Козубський. Ув'язнення С. Жука тривало місяць¹¹⁶. Умови тюремного життя були жакливими. С. Жука було поміщено в маленькій камері два метри ширини і два з половиною висоти, разом із ще одним в'язнем¹¹⁷. Про арешт Жука повідомляли українські та й польськомовні газети. Це свідчить про те, що Семен Антонович був відомою постаттю у суспільно-політичному житті Волині у міжвоєнний період XX ст.¹¹⁸.

Перемагаючи на виборах, українська еліта мала змогу впливати на вирішення проблем волинян. Вагома роль у відстоюванні з парламентської трибуни прав українців належала послам від УСРП.

Так, 25 грудня 1928 р. відбулося засідання Головної Управи УСРП, в якому взяли участь усі члени Головної Управи та делегати повітів. На порядку денному стояло питання проведення виборів до сейму і сенату та організація виборчої компанії¹¹⁹. В свою чергу відбувся повітовий з'їзд УСРП в Кременці. Було

¹¹⁴ Переслідування С. Жука // Громадський голос. – 1926. – 6 листопада.

¹¹⁵ Походом проти УСРП // Громадський голос. – 1928. – 17 лютого.

¹¹⁶ ЦДІАЛ України, ф. 351. Статистика і вірізки з газет про результати вибору до сейму і сенату 1928 р., оп. 1, спр. 75, арк.63.

¹¹⁷ Новий присуд // Громадський голос. – 1927. – 23 листопада.

¹¹⁸ Dziennik Lvovski. — 1927. – 13 lipsa.

¹¹⁹ З виборчого руху УСРП // Громадянський голос. – 1928. – 14 січня.

вирішено висувати на вибори від повіту дві кандидатури – С. Жука і О. Марценюка ¹²⁰.

Відзначимо, що С. А. Жук активно включився у передвиборчу кампанію. Насамперед, почастишали його виступи в пресі з приводу різних питань. С. Жук відстоював ідеї партії, накреслював шляхи їх практичного виконання. Крім того, він багато зустрічався з різними людьми, прагнув вникнути у насувні проблеми селян ¹²¹.

Зберігся текст промови С. Жука на передвиборчому вічі в с. Підлісцях восьмого січня 1928 р. У виступі Семен Антонович сказав, що доля українського працюючого народу вирішується не у варшавському сеймі, а тут на українській землі. Спочатку українцям треба зробити правильний вибір. Вибори до сейму виправдають себе тільки тоді, коли кожний посол буде на сеймовій арені показувати утиски українського народу, а не підтримувати політику польської влади. Далі він характеризував становище українського народу. Підкреслював наступні проблеми, зокрема, стан безробіття української інтелігенції, що відбувається свідоме її усунення від роботи в державних установах. Наголошував, що саме українська еліта може гідно захищати і представляти інтереси своїх земляків.

Зупинився у своєму виступі Семен Антонович і на проблемах освіти. Насамперед, зазначив те, що українські діти повинні вчитись рідною мовою; що уряд повинен сприяти розбудові шкіл на Волині з українською мовою навчання. Підкреслював, що громадські організації, що здійснюють культурно-освітню працю на Волині, мають отримувати матеріальну допомогу з польської казни. Щодо господарських справ Семен Жук наголосив, що необхідно ліквідувати борги селянських господарств, зокрема, з податку на землю з передвоєнних і воєнних часів.

Під час передвиборчої кампанії Семену Антоновичу приходилося багато їздити по селах повіту і проголошувати промови. Він неодноразово закликав народ: «Українці Волині, покажіть свою громадську зрілість, щоб не один голос не пропав, всі, кому 21 рік і хто мешкає в громаді не менше 10 місяців, повинен прийти на вибори. Голосуйте за кандидатів від УСРП» ¹²².

Значні перешкоди у передвиборчій компанії українських партій чинила польська поліція та адміністрація. Так, дев'ятого січня 1928 р. віче в Почасві не відбулося, бо не було залу (звичайно, без польських властей не обійшлося, тому що приміщення було зайняте іншими політичними силами, незважаючи на попередню домовленість між керівниками УСРП та владою).

Натомість відбулася лише довірча нарада (50 делегатів). Проте перед початком ввірвалась поліція і почала питати, що тут відбувається, а п. Жук

¹²⁰ Повітовий з'їзд УСРП в Крем'янці // Громадський голос. – 1928. – 6 березня.

¹²¹ Скакальська І. Вмрти, щоб жить без кінця і розбурхувать уми та серця // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

¹²² Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

спокійно відповів, що це передвиборча довірча нарада, на проведення якої є дозвіл, вказав їй те, що поліція не має права бути присутньою і попросив звільнити приміщення¹²³. Подібних прикладів можна навести безліч.

Не дивлячись на всілякі перешкоди поляків, вибори 1928 р. відбулися із значними успіхами для українців. Відзначимо, що найбільше українських парламентарів було в парламенті, обраному в 1928 р.¹²⁴ Статистичні дані були такими. В Кременецькому виборчому окрузі № 58 нараховувалось по повіту 78 виборчих комітетів, по місту – 6; кількість жителів 105 402 повіту і міста – 8503; взяло участь у голосуванні по повіту 68419, місту – 5098, а взагалі дійсних голосів 67011, по місту – 5065.¹²⁵

Якщо порівняти по кандидатах від УСРП, то було віддано голосів і вибрано до сейму: Андріана Сенюка – 33 018; С. Жука – 42 044, вони набрали найбільшу кількість голосів виборців в порівнянні з іншими кандидатами, наприклад, від УНДО – М. Черкавський – 18 464¹²⁶.

Відкриття польського сейму 1928 р. було призначено на 27 березня. Посли зібралися у новому сеймовому залі у Варшаві, прем'єр-міністр Ю. Пілсудський відкрив засідання парламенту. Поки маршал встиг сказати частину промови, то почулися викрики від УСРП, Сель-Робу і комуністів. Всі депутати знали, що після закінчення він відразу вийде із залу і не буде можливості поставити йому запитання. Тому, коли Ю. Пілсудський у своїй промові вихваляв могутність Польщі, то із залу почулися вигуки, запитання. Лунав голос Л. Бачинського: «Геть з виборчими насильствами! Чому ваша адміністрація сфальсифікувала результати виборів?». С. Жук вигукнув: «Дайте нам свободу, яка належить багатьом народам! Вже маємо досить безправства! Просимо вас звільнити невинно арештованих під час виборів». Поліція кинулась до лав послів від УСРП та схопила і почала тягнути з зали засідань Л. Бачинського і С. Жука. Товариші обороняли їх. Міністр внутрішніх справ п. Складовскі кричав: «Браць їх!»

Поліція арештувала цих двох депутатів. В автомобілі, в який посадили арештованих, сіло два поліцаї з наставленими до їх голів револьверами і, коли Л. Бачинський хотів витягнути хустинку, поліцаї пригрозив, що буде стріляти. Згодом, за клопотанням українських послів, арештованих було звільнено¹²⁷. До речі, після арешту послів весь святковий настрій в залі був зіпсований. Журналісти й гості з інших держав посміхалися та жваво обговорювати сцену, яку вони бачили. На другий день про це говорила вся Варшава.

¹²³ Крем'янецьчина за УСРП // Громадський голос. – 1928. – 20 січня.

¹²⁴ Журнал „Земля і Воля” про проведення виборів до Сейму 1928 р. // Борьба трудящихся Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з радянської Україною (1921-1939). Збірник документів і матеріалів. Упоряд. Буднікова Л. – Луцьк, 1957. – С.39.

¹²⁵ Statystyka wyborow do Sejmu i Senatu. Odbytych w dniu 4 i 11 marka 1928r. – Warszawa, 1930. – С.113.

¹²⁶ Mniejszosci narodowe w wyborach do Sejmu i Senatu w r. 1928. – Warszawa, 1928. – С.256.

¹²⁷ Бурхливе отворення польського сейму // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

На жаль, це був одинокий спосіб, коли можна було поговорити з недоступним маршалом Пілсудським, найбільшій меншині, якою були українці в польській державі. Коли його пізніше запитали, чому він не прийняв українців на розмову, то він відповів: «Не прийняв тому, що я їм не можу дати того, чого вони хочуть»¹²⁸.

Траплялися й інші випадки арешту українських послів. Зокрема, 22 травня 1928 р., після закінчення засідання, біля дев'ятої години вечора був арештований Л. Бачинський і протриманий під арештом дві години, потім був звільнений із вибаченням, ніби сталась помилка. На другий день маршал сейму навіть не дав слова С. Жукові, який хотів висловити протест з приводу арешту Л. Бачинського, він обмежився лише фразою, що винні будуть покарані¹²⁹.

Деякі українські політики сподівалися від останніх виборів змін у ставленні до українців. Але після урочистого відкриття сейму та арешту кількох послів прямо із залу засідань за звинуваченням, у гострій критиці уряду, все це показало дійсне обличчя польської влади та, зрештою, небажання її співпрацювати з українцями. Незважаючи на це, більшість послів-українців активно включились у роботу парламенту, тому що прагнули покращити долю свого народу¹³⁰. Такою була політична позиція справжніх українських патріотів.

Перед новообраними послами постало питання об'єднання своїх зусиль у польському парламенті. З ініціативою виступило УНДО. На спільній нараді УНДО і УСРП 26 березня 1928 р. запропоновано три шляхи спільної роботи: 1) утворення єдиного спільного клубу; 2) спілка двох клубів із збереженням внутрішньої автономії кожного з них та свободи дій у краї; 3) порозуміння при виборах президії сейму, сенату, голів парламентських комісій. УСРП погодилась лише на третій варіант¹³¹.

Соціал-радикали створили свій клуб – Українську соціал-радикальну парламентську репрезентацію¹³². Її головою було обрано Л. Бачинського, заступником С. Жука і секретарем Д. Ладику¹³³.

Проаналізувавши роботу парламенту Польщі бачимо, що українські парламентарі брали активну участь у роботі сейму, подавали численні апеляції та проекти рішень. Наприклад, із загальної їхньої кількості 961, український клуб подав 308. Так чи інакше такі протести, як апеляція є це водночас форма впливу українських парламентаріїв на хід політичних подій, контролю адмі-

¹²⁸ Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. – Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996. – С.32.

¹²⁹ Відгуки двогодинного арешту Л. Бачинського // Громадський голос. – 1928. – 2 червня.

¹³⁰ Мик М. «Бути чи не бути» польському парламентаризму // Проти хвиль. – 1928. – липня.

¹³¹ Соляр І. УНДО: перший період діяльності (1925-1928). – Львів: Видавництво „Світ”, 1995.

¹³² Там само. – С.41.

¹³³ З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

ністративних органів ¹³⁴. Наприклад, 29 серпня 1928 р. українські і білоруські клуби, в тому числі і УСРП, поставили на внесення до порядку денного питання про амністію політичних в'язнів, особливо, тих, хто був заарештований під час передвиборчої компанії ¹³⁵.

Про те, що С. Жук, будучи послом, неодноразово проводив зустрічі із виборцями і добре був проінформований про їх становище та проблеми, свідчить така його пропозиція, внесена ним на розгляд парламенту. Зокрема, щоб звільнити на деякий час від податків селян у волостях Бірки, Вишнівець і Шумськ Кременецького повіту, які потерпіли від градової бурі та надати їм матеріальну допомогу ¹³⁶.

Та і самі виборці часто зверталися із своїми проханнями до Семена Антоновича. На всі звернення він відгукувався та виносив їх на пленарні засідання сейму. Про це свідчить звернення С. Жука через парламент до міністра внутрішніх справ в справі побиття поліцією Вишгородку Кременецького повіту декількох громадян. Він вимагав справедливо розібратись у проблемі ¹³⁷.

Важливим питанням порядку денного сейму було прийняття бюджету. Для цього була утворена спеціальна бюджетна комісія ¹³⁸. Особливо гострі суперечки викликав бюджет міністерства внутрішніх справ. З приводу питань бюджету виступив і С. Жук. Він зазначав, що є занадто низький бюджет міністерства соціальної опіки та культури, особливо що стосується українських установ ¹³⁹.

«30 травня 1928 р. був днем національного питання у парламенті», – пише С. Жук. Зокрема, депутати від УСРП підкреслювали про важливість питання національної і соціальної волі для українського народу. У зв'язку з цим найбільш «радикальний» погляд розв'язання питання непольських народів висловив посол Недзьялковський від ППС, обстоюючи територіальну автономію для українського народу. Та як зауважив С. Жук, він не вірить цьому виступу і що це лише декларативна заява ¹⁴⁰.

Будучи послом, Семен Антонович розпочав широку національну роботу по всій Волині. Організовував масові політичні віча у містах і селах Волині. На них виступав дуже гостро і відважно проти урядової політики колонізації на українських землях, проти сваволі польської адміністрації, проти польського шкільного закону, за яким переваги надавались польськомовним

¹³⁴ Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.” – Варшава, травень 1997. – С.39.

¹³⁵ Внесення на амністію // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

¹³⁶ З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 9 червня.

¹³⁷ З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

¹³⁸ Сеймова бюджетова комісія // Діло. – 1930. – 4 січня.

¹³⁹ Жук С. З польського Сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

¹⁴⁰ Соїм // Діло. – 1929. – 3 лютого.

школам, та взагалі проти антиконституційної практики польської поліції су-проти українців.

Так, одне із таких зібрань відбулося в 1929 р., на Пречисту (в день релігійного свята більшість людей вільні від праці) у с. Онішківці (тепер Шумського р-ну). Семен Антонович виліз на стіл і почав голосно виголошувати промову, постійно наголошуючи на тому, що не потрібно підкорятися полякам, що українські діти повинні вчитися рідною мовою, а не мовою чужою. Семен Антонович засуджував пілсудчиків за їх антиукраїнську політику ¹⁴¹.

Не довгою була парламентська діяльність С. Жука. Маршал сенату Шиманські і маршал сейму Дашинські отримали лист, яким Президент Польщі заклав передчасно в 1930 р. сесію парламенту, через його «неслухняність» ¹⁴². Подальша доля послів склалась по-різному. Так одночасно із призначенням нових виборів уряд Польщі розпочав наступ на опозицію. Так, судячи із виступів, С. Жук планував взяти участь у наступних виборах. Зокрема, вже в 1930 р. він почав проводити передвиборчі наради ¹⁴³. Польська влада, як могла, перешкоджала Семену Антоновичу. Так, Кременецьке староство покарало С. Жука ніби за нелегальне зібрання штрафом 1000 злотих ¹⁴⁴. Та це були лише початки політичних переслідувань.

«С. Жука часто перевіряла польська поліція, – розповідає І. Киричук – пригадую приходив один поліцай, усе випитував, куди вечорами вирушає Семен, хто до нього приходить, про що розмовляють. Тоді ж нишпорка оглянув поліції з книжками, яких у мого пожителця було багато...» ¹⁴⁵.

Гостра критика і пропольські акції Семена не дуже подобались полякам, бо вони суперечили концепції міністра Грабського: протягом 25 років ліквідувати українство на Волині, Холмщині і Поліссі. Тому слідом за С. Жуком вешталася зграя таємних шпигунів і явних донощиків, котрі старанно нотували протипольські вислови з промов Семена Антоновича. Таким чином було зібрано ряд документів з антипольської діяльності С. Жука. Невдовзі в 1931 р. дефензива його заарештувала ¹⁴⁶.

У 1932 р. відбувся суд над Семеном Антоновичем у Кременці, який його засудив на два роки ув'язнення, крім того ще на 10 років позбавив громадянських прав, тобто із забороною брати участь у політичному житті ¹⁴⁷.

¹⁴¹ Скакальська І. Вмерти, щоб жить без кінця і розбухувать уми та серця // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

¹⁴² Закриття сесії сойму і сенату. Нові вибори // Громадський голос. – 1930. – 5 квітня.

¹⁴³ Політичний Рух // Громадський голос. – 1930. – 5 квітня.

¹⁴⁴ Виборчий Рух // Праця. – 1930. – 26 жовтня.

¹⁴⁵ Спогади Киричука І. жителя с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

¹⁴⁶ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Чернихівським в 1990 році.

¹⁴⁷ Скакальська І. Вмерти, щоб жить без кінця і розбухувать уми та серця // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

Не минула польська влада й Анісію Іванівну, дружину С. Жука. Шкільна кураторія, щоб відібрати підтримку у Семена і позбавитись свідомої патріотки, доброї вчительки українських дітей, переводить її до Ченстохова, вглиб польської держави ¹⁴⁸.

Незважаючи на різні перешкоди, з боку польської адміністрації парламентська діяльність С. Жука відіграла важливу роль у пропаганді ідей державної самостійності і соборності України. Він з парламентської трибуни захищав права своїх земляків. Відданий своїм ідеалам і принципам, С. Жук все-таки шукав шляхи співпраці з польським урядом, розуміючи, що питання незалежності України необхідно відкласти на деякий час. А в даний момент необхідно було вирішувати, наприклад, питання фінансування українських установ та організацій, відкриття українських шкіл тощо.

Вагому роль в економічному житті Західної України відігравала кооперація. Саме завдяки еліті кооперативний рух став одним з визначальних факторів національно-господарського і суспільно-політичного життя народу. С. Жук брав активну участь і в кооперативному русі і це ще одна грань його особистості, де він міг розкритись як організатор. С. Жук та інші кооперативні діячі розуміли, що українська кооперація є одним із шляхів здобуття політичних прав для українців в умовах, коли економічні важелі в краю перебували під контролем поляків. І тому не випадково діяльність українських кооперативів в багатьох аспектах збігалися із завданнями, які вирішували українські політичні партії та просвітньо-культурні товариства. Відповідно кооперація виходила далеко за межі економічного життя, вона тісно пов'язувалась із політичними ідеями побудови соціально справедливого соціального ладу ¹⁴⁹.

Значного розвитку набув кооперативний рух і на Волині ще за влади УНР в Кременці тут знаходилося організаційне керівництво кооперації південної Волині. Згодом у місті постало Бюро Волинської кооперації. Вже в 1921 р. воно поєднало свою діяльність з центром західноукраїнської кооперації у Львові та до 1927 р. узгоджувало з ним всі ключові питання розвитку кооперації ¹⁵⁰. С. Жук після виходу з в'язниці оголосив в «Громадському голосі» листа, в якому повідомляє до відома громадськості, що з «особистих причин» він відходить від партійно-політичного життя, маючи намір працювати лише на полі української кооперації ¹⁵¹. Семен Антонович був позбавлений громадських прав і не міг протягом 10-и років влаштуватися на роботу до жодної

¹⁴⁸ Спогади Степ'юка Ю. жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

¹⁴⁹ Фарелій І. Кооперативний рух і проблеми національно-культурного розвитку // Віче. – 1998. – №11.

¹⁵⁰ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць історико-філософської секції НТШ. – Нью-Йорк, 1964. – С.474.

¹⁵¹ Крем'яцька хроніка // Новий час. – 1934. – 6 березня.

громадської установи. Виручив із цієї ситуації Статут Почаївського Українського кооперативного банку, за яким загальні збори вибирали Надзірну раду, а вона вже наймала фахових людей на всі посади дирекції банку. Відповідно управління банку призначило головним директором кооперативного банку в Почаєві С. Жука¹⁵².

Ставши директором банку, С. Жук зіткнувся відразу із значними труднощами, пов'язаними з діяльністю установи. Так, в 1934 р. польський сейм затвердив шовіністичний Кооперативний закон, яким силою відірвано волинську кооперацію від її центру РСУК у Львові та наказав перейти під контроль до польської кооперації у Варшаві.

Звичайно, українські кооператори протестували проти наступу на їх самостійність¹⁵³. Хоча перший крок до роз'єднання західноукраїнського кооперативного руху був зроблений ще у 1931 р., офіційним приводом закриття кооперативів було недотримання правил будівництва і поганий санітарний стан будівель. Однак подібні вимоги польські власті ставили лише до українських кооперативів. До першого жовтня 1931 року на теренах Волинського воєводства було закрито 124 кооперативи: по 34 у Дубнівському і Кременецькому повітах¹⁵⁴.

Український кооперативний банк у Почаєві довгий час розміщувався в монастирському будинку. Інтереси банку вимагали нового будинку. Було побудовано великий будинок із центральним опаленням і театральним залом. До побудови нового дому українбанку доклав багато зусиль і С. Жук, який збирав кошти, слідкував за ходом будівництва¹⁵⁵. Вже в 1933 р. відбулося посвячення двохповерхового будинку Кооперативного українського банку у Почаєві¹⁵⁶. До речі, будівля збереглась до наших днів, на ній встановлено пам'ятну дошку.

Займаючись кооперативною діяльністю С. Жук у пресі, на різних з'їздах, нарадах постійно піднімав економічні питання та проблеми волинського села. Разом із своїми однодумцями Семен Антонович розробив програму поживлення господарського життя краю, саме через розвиток кооперативного руху. С. Жук підкреслював, що піднесення рівня життя селян призведе до зменшення політичних і національних конфліктів між владою та українцями. С. Жук займався й інформаційно-консультативною діяльністю (проведення бесід, лекцій, консультацій, поширення сільськогосподарської літератури).

¹⁵² Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Чернихівським в 1990 році.

¹⁵³ Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – С.16.

¹⁵⁴ Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931-1939рр.): Монографія / М. Кучерепа, Р. Давидюк – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С.100.

¹⁵⁵ Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – С.162.

¹⁵⁶ Z miasta i powiaty: spółdzielcza urazyctoe w Poczajawie // Żucie Krzemienieckie.- 1933. – styczeń.

Перебування С. Жука в Почаєві на посаді директора банку вплинуло на те, що Почаїв став на Кременеччині не лише кооперативним, але і культурно-освітнім центром Волинь, де виховувались молоді сили української нації¹⁵⁷. Адже, кооперація з свого боку підсилювала українське приватне шкільництво, виділяючи певні кошти на освіту, культуру¹⁵⁸.

При кооперативному банку діяв аматорський гурток культурно-освітнього товариства у Почаєві. С. Жук всіляко сприяв діяльності гуртка, зокрема, замовляв костюми для акторів у товариства «Просвіта» в Львові¹⁵⁹. До речі, вистави відбувались у приміщенні Українбанку в Почаєві. Наприклад, з великим успіхом пройшла комедія «Захотіла пана, втратила Івана» та ін. С. Жук особисто вітав акторів, інколи презентував їм подарунки¹⁶⁰. Це є прикладом, розуміння українськими тогочасними діячами ролі культури і мистецтва у збереженні національної ідентичності народу.

Не полишав поза своєю увагою діяльності сільських читалень. На кошти Українбанку С. Жук замовляв книги для них, прагнув цим підняти освітній рівень українського селянства. Тому що лише освічені люди зможуть вирішувати господарські питання краю і добиватись у цьому певних результатів. А зрештою, зможуть протистояти польським утилкам та боротись за незалежну державу¹⁶¹.

Часто доводилось С. Жукові звертатись по дозвіл до староства для проведення різних вечорів самодіяльності у приміщенні Українбанку, як приклад вечір, присвячений Т. Шевченку¹⁶².

Постійно в приміщенні Українбанку, і звичайно при сприянні С. Жука, відбувались тематичні й дискусійні вечори. Так, 23 грудня 1936 р. у Почаєві відбувся тематичний вечір, присвячений В. Стефанику і Л. Василевському. Таке поєднання: український і польський діячі є не випадковим, тому що польська влада пильно стежила за тематикою вечорів та їх змістом. Якщо на вечорі мало говориться би тільки про В. Стефаника, то захід би не відбувся. Із почесних гостей на вечорі були присутні: куратор Кременецького ліцею С. Чарноцький і голова Волинського зв'язку сільської молоді п. Задорожний. Вечір відкрив С. Жук. Він коротко окреслив творчий та життєвий шлях В. Стефаника, видатного українського письменника та Л. Василевського, відомого польського політика, публіциста, прихильника справ українських¹⁶³.

¹⁵⁷ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Чернихівським в 1990 році.

¹⁵⁸ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина/ За ред. В. Кубійовича. – т. 2. – Львів: Молоде життя, 1993. – С.122.

¹⁵⁹ ЦДІАЛ України, ф. 348. Товариство «Просвіта», оп. зб. 575, арк.10.

¹⁶⁰ Kronika // Zycie Krzemienieckie. – 1936. – styczen.

¹⁶¹ ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 4426, арк.1.

¹⁶² Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 164, арк.1.

¹⁶³ Kronika wieczory / Zycie Krzemienieckie. – 1938. – kwietnia. – С.23.

Урочисто відзначались Дні кооперації, це свідчило про особливу роль кооперації в житті українців. В 1934 р. С. Жук був на святкуванні 30-літнього ювілею кооперації у Львові. Звідти він привіз багато ідей та пропозицій щодо розвитку та діяльності кооперативних установ на Волині ¹⁶⁴. Знову ж таки 24 травня 1934 р. С. Жук був присутній на посвяченні прапора кооперації у Львові. Це є свідченням того, що повітова кооперація підтримувала дружні зв'язки з центром у Львові ¹⁶⁵.

Свято кооперації у Почаєві відзначалось 13 червня 1927 р. ¹⁶⁶. Серед організаторів були відомі громадсько-політичні та кооперативні діячі краю – С. Жук, М. Свідерський, І. Блажовський та ін. Вступне слово промовив С. Жук ¹⁶⁷. Насамперед, він прозвітував про діяльність Українбанку за період свого керівництва ним. Він говорив, що метою Українбанку є задоволення потреб його клієнтів. Семен Антонович наголосив на тому, що існує диспропорція між інвестиційними засобами, які дає Волинський уряд, і природним темпом господарського розвитку, що визначається промислово-торгівельними проблемами краю. Для вирішення цієї проблеми С. Жук запропонував наступне: а) прихильне ставлення і виділення необхідних коштів урядом Польщі для економічного розвитку краю; б) ліквідація заборгованості селянських господарств (шляхом надання їм довгострокових позик); 3) самостійна економічна діяльність українців на Волині тощо.

У своєму виступі С. Жук зазначив, що кооперація – це господарча організація працюючого людю, яка намагається піднести добробут українців. Кооперативи прямують до згуртування у своїх рядах всіх працюючих людей, до якнайкращого задоволення їх потреб, до закладення кооперативних крамниць, рільничого-господарських спілок тощо ¹⁶⁸. Крім того, зауважує С. Жук, що кооперація характерна для всіх народів Європи, в тому числі й українців. Тому він закликав всіх вступати в ряди кооперативів, саме через них лежить дорога до завтра. Саме діяльність кооперації приведе до піднесення добробуту українського народу, а в подальшому утворення власної держави ¹⁶⁹.

С. Жук прагнув розширювати та поглиблювати економічні знання своїх помічників-кооператорів, тому нерідко відправляв їх та їздив сам на кооперативні сільськогосподарські курси, які відбувались найчастіше в Луцьку, Рівному та ін. містах ¹⁷⁰.

Діяльність С. Жука на посаді директора Українбанку у Почаєві проходила в складних умовах, у період наступу поляків на економічні права українців.

¹⁶⁴ Ювілей української кооперації // Новий час. – 1934. – 15 січня.

¹⁶⁵ Свято прапора української кооперації // Сільський господар. – 1934. – 1 червня.

¹⁶⁶ Держархів Тернопільської обл., ф.1, оп. 1, спр. 1536, арк.13.

¹⁶⁷ Держархів Тернопільської обл., ф.1, оп. 1, спр. 1536, арк.40.

¹⁶⁸ Там само, арк.41.

¹⁶⁹ Там само, арк.42.

¹⁷⁰ Там само, арк.44.

Тим не менше Семен Антонович намагався захистити господарські дії своїх земляків. Він заявляв, що польська економічна політика суперечить інтересам волинського села та взагалі кооперативному руху. Отже, розкриття С. Жука як громадсько-політичного діяча відбулось і через кооперативний рух. Як директор банку він міг фінансувати українські установи та організації, школи, видавництво книг тощо. Кооперативна діяльність С. Жука є свідченням того, що його постать є багатогранна, він дійсно виділявся як лідер національно-визвольного руху українців Волині першої половини ХХ ст.

С. Жук – не лише активний громадсько-політичний діяч, але і публіцист. Політично-публіцистичний доробок С. Жука не є великим: налічує монографію та ряд статей. Переважна більшість з них не втратила своєї актуальності й сьогодні. На жаль, мусимо констатувати той факт, що, можливо, не всі твори Семена Антоновича знайдені.

Монографія «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври» вийшла у видавництві «Церква і нарід» в 1938 р. під псевдонімом С. Жука – С. Антонович. Згодом і в 1980-90-і рр. книга неодноразово перевидавалась. Правда, без вихідних даних, авторства, упорядника. Хто ознайомився із тією анонімною перевиданою книгою й уважно читав, не може без обурення, порівнявши з оригіналом, оцінити дії тих, хто препарував окремі місця і тим самим сфальсифікував працю С. Жука. Зокрема, на сторінці 49, читаємо, що Українська Народна Республіка у 1919 р. під час війни з більшовиками нищила святині Лаври. «Святі-отці» – аноніми викинули з тексту ось що: у 1919 р. під час війни УНР з більшовиками, останні грабували Лаврські цінності. Таким чином, невідомі автори сфабрикували вину зі справжніх винуватців на УНР. Та цим фальсифікатори не задовольнилися, тому вирішили спалити книжку ¹⁷¹. Обгорілі примірники були знайдені і представлені на виставку, яка присвячувалась С. Жукові в Кременецькому краєзнавчому музеї, відкриття її відбулось четвертого червня 1998 р. ¹⁷². До речі, саме в цьому році відзначалось сторіччя від дня народження С. Жука.

Для написання монографії «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври» С. Жук залучає значну кількість джерел, різних за походженням та інформаційними можливостями. Матеріали до книги С. Жук почав збирати, коли оселився в Почаєві. В цей час він був директором Українбанку. Семен Антонович почав переглядати і вивчати величезний архів Почаївської Лаври, доступ до якого здобув через свого дядька, архімандрита Мартирія. Зробивши потрібні виписки з архіву та літератури, осмисливши знайдений матеріал, С. Жук написав короткий історичний нарис цієї старовинної української православної

¹⁷¹ Чернихівський Г. Правда, як дишло, коли ... // Діалог. – 1998. – 20 червня.

¹⁷² Матеріали виставки, присвяченої С. А. Жукові в Кременецькому краєзнавчому музеї 1998 р.

святині, доля якої була нелегкою протягом віків, як і доля українського народу, але духовних рис і національного характеру Лавра ніколи не втрачала ¹⁷³.

Головна проблема, яку С. Жук піднімає у монографії ¹⁷⁴, – це українізація церкви. Питання, яке є надзвичайно актуальним і в сьогоденні. Зокрема, він пише, що Лаврі треба більш наблизитися до оточення, пізнати мову й культуру українського народу, серед якого вона живе та працює й не цуратися його ¹⁷⁵. Сам автор, будучи вихідцем із священницької родини, надавав релігійному чиннику дуже великого значення в розвитку суспільства, у формуванні національної свідомості. Семен Антонович зазначає, що в релігійному світогляді українського народу Почаївська Лавра впродовж років відіграє значну роль ¹⁷⁶.

Подає у монографії автор й огляд історичних праць про Почаївську Лавру. Виклад власне історичного матеріалу розпочинає із розгляду проблеми походження назви «Почаїв». С. Жук більше схиляється до версії протоієрея М. Трипольського (одного із дослідників стародавньої історії Лаври) який пише, що слово «Почаїв» є скороченням слів «Поча-Діва», які означають, що Пресвята Діва почала творити чуда ¹⁷⁷.

Ряд статей С. Жука не об'єднані єдиною тематикою, хоча в кожній із них виражається певна політична спрямованість автора, насамперед, це відстоювання інтересів українського народу і боротьба за його державність. Головна ідея, яка проходить через його статті, через все його життя – це ідея пробудження національної самосвідомості. Слова С. Жука як публіциста були звернені до широкого українського загалу, від глибини національного самоусвідомлення якого залежала і й залежатиме доля українства. Саме відсутність ідеї національної свідомості українців, на думку Семена Антоновича, призвела до поразки української національної революції в 1917 – 1921 рр.

При всій величезній кількості різноманітних друкованих матеріалів про визначного українця Тараса Шевченка стаття С. Жука «Шевченко – поет національного відродження» показує, наскільки Кобзар мав і має вплив на українців, що саме у його творах можна черпати ідеї для творення національної держави тощо.

Автор на основі поезії Кобзаря висловлює думку, що «без власної хати надія на свою волю і правду не може здійснитись»¹⁷⁸. Далі автор наголошує,

¹⁷³ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Чернихівським в 1990 році.

¹⁷⁴ Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. – 198 с.

¹⁷⁵ Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. – С.50.

¹⁷⁶ Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. – С.3.

¹⁷⁷ Там само. – С.6.

¹⁷⁸ Жук С. Шевченко – поет національного відродження // Тобі, Тарасе! – Кременінець, 1923. – С.14.

що своєю творчістю Тарас Шевченко поклав основи нашому державно-національному будівництву, вказав ті шляхи, якими мусить простувати народ український, здійснюючи власну мету – здобуття незалежності і свободи.

Для С. Жука Т. Шевченко був тим ідеалом, який показав всім своїм життям, як треба працювати на користь рідного народу ¹⁷⁹. Кобзар дав відчуття українцям почуття власної сили, своєї національної повноцінності ¹⁸⁰.

У розвідках політичного характеру С. Жук подає оцінку суспільної ситуації, що складалась на той час на Волині та загалом в Західній Україні, в світі, акцентує увагу на ролі політичних партій в громадському житті. Як приклад, стаття «Політичні сили й громадські настрої на Волині» та інші.

Стаття «До характеристики громадсько-політичних відносин на Волині» написана суто із програмних позицій УСРП. С. Жук відстоює ідеали радикалів, характеризує їх діяльність, при чому критикує КПЗУ за те, що вона звертає увагу більш на польський пролетаріат. Вказує С. Жук у статті і на утиски польської адміністрації по відношенню до українців. Він пише: «Бути членом «Просвіти» – це значить перебути ціле пекло адміністративних переслідувань» ¹⁸¹. Автор розуміє, яку роль відіграє українська еліта у боротьбі за національні права. Тому не випадково підкреслює значення її діяльності.

Стаття «Чи й волинське село шумить?» цікава тим, що у ній викладено бачення становища і проблем села очима сучасника. С. Жук зазначає, що на Волині лише із вибухом національної революції почалися спроби організації українського громадського життя. Автор також пояснює, чому волинські селяни не взяли активної участі у Листопадовому Зриві. Так, широкі селянські маси на Волині досить консервативні, виховані впродовж довгого часу в московському дусі, не могли зрозуміти відразу сутності українського національного зриву, а тому ставились до нього байдуже ¹⁸². Цим С. Жук хотів показати, що необхідно на селі проводити, насамперед, культурно-просвітницьку роботу, залучати українське селянство до боротьби за свої права.

Події на Великій Україні або УРСР теж цікавили С. Жука, про це свідчить його стаття «Питання шумськізму на Великій Україні». З точки зору Семена Антоновича, шумськізм – це політична реакція проти курсу влади, яка панує на Великій Україні, характерною рисою цієї влади є великодержавний московський шовінізм панівної партії КП(б)У ¹⁸³. Далі С. Жук зауважив, що репресії,

¹⁷⁹ Жук С. Шевченко – поет національного відродження // Тобі, Тарасе! – Кременець, 1923. – С.17.

¹⁸⁰ Там само. – С.18.

¹⁸¹ Жук С. З польського Сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

¹⁸² Жук С. Чи й волинське село шумить? // Проти хвиль. – 1928. – липень-серпень.

¹⁸³ Жук С. Питання шумськізму на Великій Україні // Проти хвиль. – 1928. – вересень. – С.2.

які спіткали Шумського і його однодумців з Комуністичної партії, не припинили того критичного становища, в якому опинилась Україна в СРСР. Так, автор наводить слова Волобуєва, який у своїй статті «До проблеми української економіки» приходить до висновку, що Україна є звичайною колонією.

В даній статті ми, бачимо як чітко прослідковується позиція С. Жука в тому плані, що Західна так і Східна Україна – підневільні, тому потрібно разом, об'єднавши спільні зусилля, боротись за власну незалежність. С Жук піднімає питання об'єднання всіх українських земель в єдину соборну державу ¹⁸⁴.

На захист рідної мови С. Жук пише «Маленький фельстон «Непонятна мова», відзначаючи, що українська мова є рівноправною серед інших мов ¹⁸⁵.

Літературознавча стаття «I Wasilewski i W. Stefanyk» – це своєрідна оцінка діяльності цих видатних людей. Л. Василевський, він насамперед політик, народився 1870 р., навчався у Львові та Празі, діяч ППС, від 1898 р. редактор «Przed Switu», від 1907 р. редактор нелегального «Robotnika». Л. Василевський був міністром закордонних справ в кабінеті Морачевського, в 1920 р. посол в Естонії ¹⁸⁶. Л. Василевський був одним з небагатьох польських політиків, які прагнули об'єктивно, без упередження вивчати й оцінювати український національно-визвольний рух кін. XIX – поч. XX ст. ¹⁸⁷. У його доробку цілий ряд публіцистичних творів і статей з питань історії українського народу, його культури, взаємин із сусідніми народами, в тому числі і з польським ¹⁸⁸.

Ця стаття С. Жука була в деякій мірі і політичним кроком до толерантності по відношенню до Польської держави. Тому що, Семен Антонович пише, що смерть Л. Василевського звела до могили одного із провідних представників польського народу, одного з визначних і сильних постатей Речі Посполитої ¹⁸⁹. Ця фраза є свідченням того, що С. Жук не був антагоністично настроєний проти всього польського, що він розумів, те що співпраця з такими політиками, як Л. Василевський, необхідна для українського народу.

Основна ідея, яка об'єднує всі публіцистичні твори С. Жука, це є прагнення до самовизначення українського народу, до побудови незалежної України.

¹⁸⁴ Там само. – С.5.

¹⁸⁵ С. Жук Маленький фельстон „Непонятна мова” // Волинська газета. – 1918. – № 13.

¹⁸⁶ Wasilewski L. // Wielka ilustrowana encyclopedia Powszechna. – т. XVIII. v-z. Krakow, 1932. – С.52.

¹⁸⁷ Зашкільняк В. Українське питання в працях і діяльності Л. Василевського // Польсько-українські студії. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, травень, 1992. – К., 1993. – С.142.

¹⁸⁸ Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorzi I w zyciu . – Warczawa, Krakow, 1929. – 205 с.

¹⁸⁹ Zuk S. L. Wasilewski i W. Stefanyk Wspomnienie posmiertne // Zycie Krzemienieckie. – 1937 - 15-31 marca.

Глибоке почуття патріотизму автора надихає читачів до роздумів над їхнім підневільним становищем. Виступаючи із своїми думками у пресі, С. Жук не намагався сподобатись певним політичним колам.

Як бачимо, відбувся процес трансформації поглядів С. Жука починаючи від просвітницької до політичної діяльності. Визначено, що основними напрямками громадсько-політичної діяльності С. Жука були: просвітницька, партійна, парламентська та кооперативна.

Перед приходом більшовиків Семен Антонович виїхав в с. Чайковичі, що на Львівщині. Там він працює у школі.

Загинув С. Жук трагічно 26.06.1941 р. Анісія (дружина Семена) розповідала, що хтось видав його більшовикам, і це призвело до арешту. Вона носила чоловікові передачі, їх приймали і запевняли її, що все буде добре. Згодом, коли вже мали прийти гітлерівці, а радянські війська відступали, Семен Жук зникає із в'язниці. Один селянин натрапив у лісі на свіжу землю, притрушену листям. Там і знайшли сімох закатованих чоловіків, серед них був і С. Жук. Люди поховали їх на місцевому цвинтарі ¹⁹⁰. Доля дружини С. Жука Анісії теж склалась досить трагічно. Вона була репресована після Другої світової війни, коли радянська влада остаточно закріпилась на західноукраїнських землях ¹⁹¹. Після повернення із заслання Анісія доживала свій вік у Почаєві, там і була похована ¹⁹². У Держархіві Тернопільської області зберігається особова справа Анісії Жук ¹⁹³.

Все своє свідоме життя С. Жук присвятив громадсько-політичній діяльності. Вивчення його життєвого шляху не лише дозволяє зрозуміти важливе значення цієї особи в історії України, а й дає змогу глибше дослідити суспільно-політичні процеси у міжвоєнний період, а також з'ясувати причини і характер подій, що відбулися в Україні загалом. Доречно навести слова відомого автора В. Литвина «Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука» про те, що «в такі перехідні періоди обличчя нації визначають особистості, лідери, діяльність яких стає надбанням всього суспільства, це представники еліти». До таких постатей можемо віднести Семена Жука, регіонального лідера, чия біографія є яскравим прикладом служіння інтересам народу.

¹⁹⁰ Спогади Рудь Н. жительки с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

¹⁹¹ Маланюк М. П. Нескоренні волинянки Тернопільського краю / М. П. Маланюк. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 152 с.

¹⁹² Там само. – С.150.

¹⁹³ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1625. Особова справа Жук Анісії.

АРКАДІЙ ЖИВОТКО: ВОЛИНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ

Волинські землі першої третини ХХ ст. виплекали та прийняли як емігрантів чимало видатних політичних, просвітянських активістів, відданих українській ідеї, справжніх патріотів. Серед відомих українських культурно-освітніх діячів початку ХХ століття почесне місце займає ім'я знаного фахівця у галузі дошкільної та позашкільної освіти Аркадія Животка. Прибувши на Волинь він завжди знаходився в епіцентрі громадського життя краю. Своєю інтелігентністю та освіченістю він завоював авторитет і повагу серед кременчан. Поміж його друзів було багато відомих постатей – У. Самчук, В. Біднов, С. Жук та ін.

Для більшості українців, за винятком хіба що вузького кола науковців, ім'я Аркадія Животка залишається невідомим. Мало що про нього відомо волинянам, хоча деякий період свого життя він провів на Кременеччині. Перші спроби дослідити науково-педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність А.Животка припадають на 30-50-і роки ХХ ст. (В. Дорошенко, М. Остапович). В українській науці радянського періоду його наукове надбання з ідеологічних міркувань замовчувалося.

Аркадій Животко народився в 1890 р. у слободі Пухове Острогозького повіту Воронізької губернії (нині Лискинський район Воронізької області), на Подонні. Аркадій Животко в історичній розвідці так описує свій край: «Побіч історично-географічних даних заселення, як також статистичних даних населення краю, виступають виразні ознаки його національно-культурної єдності з українським народом в цілому, що заховалися протягом 300 років. Полягають вони в побуті, мові та суспільних проявах національної індивідуальності. Вже при першому погляді на Подонь при переході етнографічної межі української Вороніжчини з російською етнографічною територією, вражає різка зміна краєвиду, де замість російського села розляглися слободи, що тонуть у зелені садків. Та й не тільки слободи. Досить поглянути на те чи інше місто. Виглядають вони мов більші сади, в яких розкидано будинки, і тільки центри їх мають дійсно міський характер»¹⁹⁴.

За студентських часів Аркадій Животко є активним членом Української партії соціалістів-революціонерів у Петербурзі, там його застали політичні події 1917 р. В 1917–1918 рр. він був членом Української Центральної Ради від Вороніжчини; після українсько-більшовицької війни, спочатку жив на Волині, з 1923 р. в Чехословаччині, де викладав у Педагогічному Інституті

¹⁹⁴ Животко Аркадій Подонь. Українська Вороніжчина в культурному житті України – [Електронний ресурс] / Аркадій Животко. – Прага: Вид-во Юрія Тищенка. – 1943. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>

ім. Драгоманова в Празі; з 1945 р. в Німеччині, де у 1948 р. в Західній Німеччині він помирає ¹⁹⁵.

Захопившись ідеєю утвердження Української суверенної держави, А. Животко свято вірив у можливість реалізації цих ідей уже найближчим часом і, не шкодуючи сил, працював заради цього. Найперше, на тій ділянці, де найбільше міг проявити свої здібності, – в освіті, культурі, журналістиці.

На Волинь Аркадій Животко приїжджає в 1921 р. та зупиняється у повітовому місті Кременець. Він відразу звернувся до товариства «Просвіта» з проханням знайти йому педагогічну роботу. У біографічних даних вказує, що за спеціальністю він педагог в галузі дошкільної освіти. Також зазначає, що має певний досвід роботи у цій сфері, зокрема, що у 1918 р. в Харкові, він заснував педагогічне товариство, яке створило дитячий заклад під назвою «Хата дитини». На Поділлі ним було організовано педагогічне товариство ім. Песталлоці, відкрито п'ять дитячих закладів ¹⁹⁶. Кременеччина отримала висококласного спеціаліста з дошкільного виховання.

Як один з фундаторів дошкільної освіти А. Животко стає знаним в краї. У м. Кременець він влаштовується учителем дитячого притулку, потім – співробітником воєводського земства. Там же знайомиться з О. Черновою (активною просвітянкою, секретарем жіночої секції «Просвіти»), з якою незабаром одружиться ¹⁹⁷. На той період припадає його активна співпраця з кременецькою «Просвітою». Зокрема, він отримав посвідчення члена Товариства у травні 1921 р. Він відразу стає ініціатором створення та головою секції дошкільного й позашкільного виховання дітей при товаристві. Саме А. Животко пропонує цікаві методики роботи з дітьми дошкільного віку. Ініціює виставки дитячих виробів, організовує екскурсії для дітей, влаштовує дитячі свята та забави у місті ¹⁹⁸. Маленькі кременечани залюбки відвідують такі дійства.

Аркадій Животко старався надати просвітній роботі наукове підґрунтя, поставити її на такий рівень, на якому знаходилась справа дошкільної та позашкільної освіти у Західній Європі. Він намагався позбутися у цій роботі непрофесійності, випадковості та безплановості, надати їй систематичного характеру. Педагогічний хист вказував йому на шляхи, які для цієї роботи необхідно обрати. А. Животко використовував всі можливі варіанти освітньої праці, щоб її оживити, наповнити новим змістом. За задумом А. Животка «Просвіта» мала виховати самостійного українського громадянина ¹⁹⁹.

Аркадій Животко брав участь в урочистих заходах Товариства, різних святкуваннях, днях пам'яті відомих українців тощо. Він розробив схему як шукати

¹⁹⁵ Животко А. // Енциклопедія українознавства. – Т. 2. – Львів, 1993. – С.669.

¹⁹⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.353, арк.3.

¹⁹⁷ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.25, арк.39.

¹⁹⁸ Там само, арк.8.

¹⁹⁹ Скакальська І. Б. Аркадій Животко: волинський період життя / І. Б. Скакальська // Замок – 30 серпня 2010. – № 13-16.

кошти для розвитку дошкільної освіти (влаштування концертів, продаж лотерей). Він запропонував створити благодійний фонд «Українська дитина»²⁰⁰.

Аркадій Животко створив у Кременці дитячий клуб «Дитяче коло». Спочатку до закладу було залучено 25 дітей та згодом їх кількість зросла. При клубі функціонувала дитяча бібліотека та працював театр²⁰¹.

У 1922 р. під час засідання товариства «Просвіта» йому була висловлена особиста подяка за проведену плідну роботу по дошкільному вихованню дітей та створенню дитячих закладів, дитячих клубів на території Кременецького повіту²⁰².

Важливою гранню діяльності Аркадія Животка є видавнича справа. Ним була створена редакційна колегія для видання дитячої літератури, до її складу увійшли В. Біднов, відомий вчений та В. Дорошенко, місцевий вчитель. У кременецький період він видає ряд книжок для дітей, зокрема, «Одної ночі», «Снігова баба», «Весняночка», «Сонечко», з'являється чимало його публікацій на тему виховання дітей у періодиці того часу. Стаття А. Животка «Наші найменші» пропагувала серед громадськості важливість дошкільної освіти, необхідність створення дошкільних закладів в краї. Автор звернувся з проханням до земляків надавати посильну допомогу дитячим садочкам²⁰³.

У збірці дитячих забав «Весняночка» А. Животко описує десятки дитячих ігор та рекомендує як їх проводити. Він запропонував такі ігри, як «Подольночка», «Два півники» та інші²⁰⁴. Його система дошкільного виховання потребує ще детального вивчення. Адже початкові спроби осягнення витоків дошкільного виховання на українських землях припадають на перші десятиріччя ХХ ст. Вони представлені в науковому доробку Аркадія Животка, Софії Русової, Степана Сірополька тощо²⁰⁵.

У Кременці відбулася хвилююча зустріч А. Животка з колишнім професором Кам'янець-Подільського державного українського університету В. Бідновим, з яким він приятелював. З групою емігрантів-однодумців вони прагнуть започаткувати видання періодичного друкованого органу «Волинський вісник». Однак спроба ця не вдалася, бо незабаром В. Біднова разом з М. Тремтом та Я. Грабівим польська влада депортує за межі своєї держави. За якийсь час Кременець змушений був полишати й Аркадій Животко. Замість запланованого журналу, почало виходити в Луцьку «Українське життя»²⁰⁶.

²⁰⁰ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.349, арк.8.

²⁰¹ Там само, спр.350, арк.6.

²⁰² Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.353, арк.2.

²⁰³ Животко А. Наші найменші / А. Животко // Українське життя. – Луцьк. – 1922. – Ч.17. – С.2-3.

²⁰⁴ Животко А. Весняночка (Збірка дитячих забав) / Аркадій Животко. – Кременець: «Просвіта», 1922. – С. 13.

²⁰⁵ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.25, арк.10.

²⁰⁶ Наріжний Є. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний Є. – [Прага, 1942р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Остріг, 2008. – С.318.

У 1923 р. А. Животко опиняється у Чехії. Зокрема, маємо документ від 21.X.1923 р., зокрема, на адресу кременецької «Просвіти» приходять лист від нього з Праги ²⁰⁷. Від початку 20-х років ХХст. саме до цієї країни почався великий наплив українських переселенців. Практично між двома світовими війнами Прага стає найбільшим осередком українського культурного, наукового і політичного життя на еміграції. Цьому сприяла, зокрема, протекціоністська політика тогочасного чеського ряду щодо українських навчальних і наукових інституцій, що перебиралися в результаті поразки Української революції у західні держави на еміграцію ²⁰⁸.

В еміграції А.Животко продовжував виховувати підростаюче покоління українців, вбачаючи в ньому майбутнє незалежної держави. З цієї метою педагог влаштовував дитячі майдани для дітей емігрантів, організовував з ними різноманітні свята та ранки, читав лекції для батьків, проводив батьківські наради, викладав в Українському соціологічному інституті й Українському робітничому університеті (м. Прага, 1927–1934 рр.), Українському технічно-господарському інституті (м. Подєбради). В 1924 р. А. Животко влаштував у Празі дитячий майдан для дітей українських емігрантів ²⁰⁹.

У червні 1930 р. рішенням чеського уряду при Міністерстві закордонних справ цієї країни засновується специфічна архівна установа – Український історичний кабінет. Перед яким ставилося завдання систематизації й збирання на довічне зберігання найсуттєвіше з того величезного архівного і бібліографічного матеріалу з історії українського національно-визвольного руху, який містився в розрізнених місцях, де облаштовувалися емігрантські організації, переважно у непридатних для зберігання цінних документів умовах. На посаду референта, а згодом і керівника цього архіву й був запрошений Аркадій Животко.

Про результати зробленого ним можна дізнатися із рукописного звіту про перші п'ять років діяльності Історичного кабінету в Празі. Цей звіт Аркадій Животко надіслав в 1935 року до Варшави на адресу українського видавництва «Наша культура», що діяло там під керівництвом професора Варшавського університету Івана Огієнка ²¹⁰. Потім була написана ще одна праця А. Животка «Десять років Українського історичного кабінету (1930-1940)» ²¹¹.

²⁰⁷ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.25, арк.51.

²⁰⁸ Наріжний Є. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний Є. – [Прага, 1942 р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Остріг, 2008. – С.370.

²⁰⁹ Калічак Ю. Л. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка: автореф....канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. Л. Калічак. – Івано-Франківськ, 2001. – С.16.

²¹⁰ Скакальська І. Б. Аркадій Животко: волинський період життя / І. Б. Скакальська // Замок – 30 серпня 2010. – № 13-16.

²¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.1108. Робота А. Животка.

Вражають обсяги вивченого А. Животком неоціненного матеріалу з української історії, що формувався за трьома головними розділами: документи, газетно-журнальна періодика, книжкові видання. Окремо було сформовано велику збірку фотографій, карт тощо. Книжковий фонд охоплював практично весь український видавничий рух, що розвивався на етнічних українських теренах і далеко поза ними від початку XIX століття. Спеціальний відділ складали іншомовні книги, газети, журнали, в яких так чи інакше йшлося про Україну і українців. Через руки А. Животка пройшли всі архівні та бібліотечні приватні збірки цілого ряду неординарних особистостей української історії²¹².

Чеський уряд прихильно ставився до наукової роботи українських політичних емігрантів. Для збереження українського історичного архіву було відведено два великі й одне мале приміщення величного Тосканського палацу. Аркадій Животко був серед творців й оберегів архіву, він глибоко вірив, що все це безцінне духовне багатство колись повернеться на Батьківщину і слугуватиме благородній справі розбудови власної незалежної держави.

Опрацьовані маловідомі факти з трагічної і водночас повчальної української історії А. Животко прагнув осмислити у своїх публікаціях, нарисах до книг, численних виступах. Найперше, він стає одним з активних організаторів Товариства українських письменників і журналістів у Празі, кістяк якого складали Л. Білецький, С. Черкасенко, С. Шелухін. Він підготував і виголосив на засіданнях товариства цілий ряд цінних з наукової точки зору доповідей.

Коли читаєш твори, статті, репортажі, рецензії А. Животка, то не перестаєш дивуватися оптимізму й працездатності цього безумовно талановитого публіциста, його вмінню переконувати читача, захоплювати його тим, про що писав. Важко не помітити у творах А. Животка – любові до дитини, переживання за те, в якому суспільстві й якою вона виросте. Не маючи власних дітей ні тоді, ні пізніше, автор ніби передавав свою нерозтрачену батьківську любов тим, хто читатиме свого часу його твори²¹³.

Найголовнішою з-поміж різноманітного за тематичним спектром творчого й наукового доробку Аркадія Животка є, безумовно, його «Історія української преси». У передмові до мюнхенського видання книги, здійсненого в 1989 – 1990 рр. заходами Українського технічно-господарського інституту та за фінансової підтримки німецького уряду, український учений з Канади доктор К. Костів зазначав: «Праця Аркадія Животка являє собою цінну цеглину, положену в будові історичної правди про постання, розвиток і завдання української преси».

²¹² Тимошик М. С. Аркадій Животко та його роль у ствердженні українського журналістикознавства в діаспорі. – [Електронний варіант] / М. С. Тимошик // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1892>

²¹³ Животко А. Фактори дошкільного виховання / Аркадій Животко // Освіта. – 1918. – №1.

Книга містить дев'ять розділів та охоплює період від найдавніших часів до 1939 р. Зокрема, в період 1920-1939 рр. автор характеризує різноманітні періодичні видання, наприклад, «Початки комуністичної та офіційної советської преси на українських землях. Три доби розвитку», «Українська преса на західноукраїнських землях по першій світовій війні», «Літературно-наукові та наукові органи», «Органи краєзнавчі», «Книгознавчі органи», «Педагогічні часописи», «Часописи для дітей і молоді», «Українська кооперативна преса», «Українська преса на Волині та Холмщині» та інші ²¹⁴.

Перебування у Празі було найпліднішим науковим періодом у житті А. Животка. Тут він видає свої праці, присвячені Воронежчині ²¹⁵.

Таким чином, опрацювавши архівні матеріали та літературу, вдалося висвітлити один із маловідомих фактів волинської біографії А. Животка, що має посприяти розширенню наших знань про життя і діяльність знаного вченого, педагога, просвітянина, публіциста.

Основними чинниками формування педагогічних і громадсько-просвітницьких поглядів А. Животка були: прилучення до громадсько-політичної діяльності в шкільні та студентські роки; педагогічна діяльність під керівництвом відомих учених; вивчення, узагальнення та поширення педагогічних ідей учених різних країн світу; тісна співпраця з видатними українськими педагогами та прагнення працювати на благо свого народу.

На початку ХХІ ст., у нас триває пошук прикладів для національної самоповаги. Саме у матеріалах краєзнавства, у діяльності знакових постатей української еліти, слід шукати ці ідеали для наслідування. На нашу думку, в діяльності української інтелігенції першої третини ХХ ст. на Волині, знаходимо ті риси українського народу, які могли б єднати націю сьогодні. Як приклад – знакова діяльність Аркадія Животка в ім'я майбутньої вільної України. Крім того, сучасним педагогам з дошкільної освіти доречно почитати ідеї, думки А. Животка.

ІВАН ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ – ВЧЕНИЙ З ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ

Українські наукові дослідження на території Волині розвивались у складних умовах і були більш гуманітарного спрямування, і причини неможливості здійснювати дослідження з технічних дисциплін спостерігаємо на прикладі діяльності вченого, життя якого пов'язане з Волинню.

²¹⁴ Животко А. П. Історія української преси / [Упоряд., авт. іст. – біогр. нариса та приміт. С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

²¹⁵ Животко Аркадій Українське Подоння /Упорядкування Оксани Лавер та Андрія Ребрика; Передмова та примітки Леся Белея. – Ужгород: Гражда, 2008.

Представником сфери технічних наук був Іван Фещенко-Чопівський, український вчений-металознавець, державний та громадський діяч. Він народився в м. Чуднів на Житомирщині. У 1907 р. майбутній вчений закінчив хімічний факультет Київського політехнічного інституту. Згодом отримав посаду старшого асистента при кафедрі металургії ²¹⁶.

У період національно-демократичної революції 1917-1921 рр. І. Фещенко-Чопівський зайнявся українським державотворенням. У червні 1917 року Фещенко-Чопівський був призначений директором департаменту промисловості Генерального секретаріату Володимира Винниченка. У лютому 1918 року – генеральний секретар промисловості і торгу в Раді народних міністрів Всеволода Голубовича ²¹⁷. Це як приклад поєднання таланту науковця з державницькою діяльністю.

У 1920 р. І. Фещенко-Чопівський після поразки революції змушений емігрувати до Польщі, тривалий час жив на Волині на хуторі Юркове біля с. Вишнівець в Кременецькому повіті. Вже згодом щоліта, приїжджаючи з Кракова на канікули до Юркового, вчений шукав на Кременеччині обдарованих українських дітей та оплачував їхнє навчання в Ягеллонському університеті ²¹⁸. Приклад меценатської діяльності вартий для наслідування.

Зазначимо, що з 1922 р. І. Фещенко-Чопівський – старший асистент кафедри металургії та металознавства Варшавської політехніки ²¹⁹. Проте у Варшаві він працював не довго, а перебрався до Кракова.

Перші кроки у науці вченого були успішними ²²⁰. Він у подальшому працює над проблемою якості і властивостей заліза для виробництва котлів, а паралельно виконує докторську дисертацію. Як згадує сам вчений: «Восени 13 листопада 1927 р. відбулася моя докторська промоція в залі Варшавської Політехніки у присутності президента Польщі Мосціцького...» ²²¹.

Для І. Фещенка-Чопівського у дилемі: чи займатися політичною діяльністю чи науковою, вибір припав на останню. Свого часу І. Фещенко-Чопівський зазначив про своє становище як емігранта у Польщі: «Вибору для

²¹⁶ Краєзнавчий довідник. Українська еліта Кременеччини міжвоєнного періоду XX ст. / Автор-упорядник І. Скакальська. – Кременець, ВЦ КОГПІ, 2012. – С. 31.

²¹⁷ Ковальчук І. Видатний державотворець, учений, учитель – Іван Фещенко-Чопівський [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/7088/1/%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>

²¹⁸ Краєзнавчий довідник. Українська еліта Кременеччини міжвоєнного періоду XX ст. / Автор-упорядник І. Скакальська. – Кременець, ВЦ КОГПІ, 2012. – С. 31.

²¹⁹ Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя / І. Фещенко-Чопівський // Іван Фещенко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ. – Львів, 2000. – С. 161.

²²⁰ Там само. – С. 165.

²²¹ Там само. – С. 174.

мене, властиво, не було, – або буду просуватись вперед започаткованій науковій кар’єрі, або заверну на вихідне становище безправного емігранта... Зрештою, під Польщею опинилося 7 млн. українців, а українська справа стояла на мертвій точці». Уболівання за «українську справу» стало суттю всього подальшого його життя. Репрезентуючи польську технічну думку, професор завжди переживав, що не доводиться йому виступати на міжнародному фоні, як науковцю – патріоту України, і плоди його титанічної праці збирає не українська, а польська наука. Свої наукові праці підписував виключно українським «Іван»²²².

З ініціативи І. Феценка-Чопівського був створений для української молоді стипендійний фонд ім. Симона Петлюри, що діяв на принципах громадської позикової каси²²³. Вчений розумів, що слід матеріально підтримувати молодих науковців, щоб вони змогли розкрити себе та досягнути результатів у наукових дослідженнях, тим більше державної підтримки вони не мали. Як пише вчений, що «З-поміж українців-неемігрантів, тобто тих, які походили з Галичини, Волині та Холмщини і закінчили свої студії у Краківській гірничій академії пригадую собі В. Короля, С. Тисовського...»²²⁴. Таким чином, він намагався допомогти своєму народу, готуючи для нього технічні кадри.

Доля емігранта І. Феценка-Чопівського була складною, про це свідчать приклади, які він пригадує у своїх спогадах «Хроніка мого життя». Мемуари є важливим описом життєвого досвіду автора. Наприклад, коли делегацію Гірничою академії і його у тому числі, запросили до фабрик і дослідних інститутів Англії та Всесвітню виставку в Парижі, то керівник делегації його попередив, що запросили лише «поляків» і щоб я й не згадував, що українець. Хоча були й інші випадки, зовсім протилежні, коли його називали й українцем, все залежало хто був керівником і яким у нього було ставлення до національних меншин.

Як стверджує один з дослідників життєпису І. Феценка-Чопівського, що найбільш важливою ділянкою праці науковця, була підготовка українських інженерів металургів, численних учнів, а потім його протекція у їх працевлаштуванні за спеціальністю²²⁵.

²²² Скакальська І. Б. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921 – 1939 рр. : монографія / І. Б. Скакальська. – Тернопіль : Астон, 2013. – С.340-341.

²²³ Гелетій Я. Від соціаліста-федераліста до націоналіста (до 125-річчя від дня народження І. Феценко-Чопівського) / Я. Гелетій // Український вісник. – Львів-Республіка Комі-Дубно-Луцьк, 2008-2009. – С. 323.

²²⁴ Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя / І. Феценко-Чопівський // Іван Феценко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ. – Львів, 2000. – С. 171.

²²⁵ Романів О. Життя та творчість Івана Феценка-Чопівського / Олег Романів // Іван Феценко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ. – Львів, 2000. – С.65-66.

У 1937 р. після появи 3-го тому «Металознавства» опертого виключно на власних дослідженнях або використаних учнями під його інструктажем, можна було вже говорити про «наукову школу» професора Фещенка-Чопівського²²⁶. Професор залишив значну кількість наукових досліджень²²⁷. Він опублікував понад 135 наукових праць українською, російською, польською, німецькою, англійською, французькою мовами, головним чином з термічної, хіміко-термічної обробки, легування сталей.

Доктор І. Фещенко-Чопівський неодноразово приїжджав з лекціями на Західну Волинь. Наприклад, 14 квітня 1938 р. в м. Кременець, в аудиторії Кременецького ліцею, відбулась публічна лекція професора Краківської гірничої академії доктора інженерії І. Фещенко-Чопівського на тему: «Якими дорогами прямує новочасний промисел?» Відчит, що зібрав українську інтелігенцію міста, був вислуханий з глибоким інтересом²²⁸. Цей приклад свідчить про прагнення вченого донести свої знання до земляків, будь-якими можливими способами.

У 1945 р. він був схоплений радянськими спецслужбами в Катовіце (Польща), привезений до Києва та незаконно засуджений на 15 років ув'язнення. Помер у концтаборі Абезь (Республіка Комі).

Отже, завдяки таким представникам наукової еліти як І. Фещенко-Чопівський українські наукові дослідження проводились та розвивались. При цьому не зважаючи на те, що умови були складними, не було своєї держави, і необхідно було шукати компроміс з польською адміністрацією, щоб отримати можливість здійснювати свої наукові пошуки. Наукового вивчення потребують спогади вченого.

РОДИНА ШУМОВСЬКИХ З МИРОГОЦІ, ЩО НА ВОЛИНІ

У період бездержавності українців, під час якого носієм національних рис були не державні чи освітні інституції, а родини. Таким чином, сімейна історія як один з сучасних напрямів історичних досліджень, вивчає історію України крізь призму діяльності родини.

XX ст. – складний і багато в чому суперечливий період в історії української інтелігенції. Протягом першої половини XX століття інтелігенція,

²²⁶ Ярошевич Д. Спогад про І. Фещенка-Чопівського / Д. Ярошевич // Літопис Волині. – №15. – 1988. – С. 138.

²²⁷ Як метал протистойть силам його деформующим (Уміцнення металів і металічних стовпів) / І. Фещенко-Чопівський. – Львів, 1926. – 70 с.

²²⁸ Відчит проф. І. Фещенка-Чопівського // Церква і нарід. – ч. 8-9. – 1938. – С.373.

в тому числі і духовна, була єдиним рушієм національно-визвольного руху, творцем національної ідеології, політичних партій, громадських об'єднань, збирачем і захисником національної культури на Волині. При цьому зазначимо, що окремі дослідники обережно називають духовенство інтелігенцією або і взагалі вважають його соціальною категорією, відмінною від інтелігенції. Проте автор дослідження «Місце сільського духовенства у просвітницькій та національно-культурній роботі на теренах Наддніпрянщини (друга половина XIX – початок XX ст.)» робить висновки, що

священники підтримували ідеї розвитку кооперації, освіти, інші прогресивні й суспільно-корисні починання інтелігенції, а часом виступали як ініціатори цих починань ²²⁹. Тому праця багатьох сільських священників початку XX ст. може бути розцінена як інтелігентна ²³⁰. Спробуємо на прикладі діяльності родини Шумовських показати це у власному дослідженні.

Про родину Шумовський, а точніше про Юрія Шумовського, ми прочитали лише незначну згадку у красномовному нарисі. Зокрема, таке, що особливо гордиться Дубно славетним земляком, уродженцем села Мирогощі, колишнім учнем та викладачем Дубенської гімназії, доктором Ю. Шумовський, який напередодні 900-ліття нашого міста подарував у фонди заповідника свої багатющі архіви, африканські колекції, численні документи й матеріали про членів родини Шумовських, про свої археологічні дослідження у 1930-х рр. у багатьох селах Дубенщини ²³¹.

Мирогоща – рідне село ушавленої родини Шумовських. Патріарх родини – Федір Миколайович Шумовський – священник із шляхетного роду і священницької родини 55 літ відслужив на благо рідної Волині і був одночасно вчителем, лікарем, громадським діячем, взірцевим батьком і вихователем як власної, так і парафіяльної сім'ї. Федір Шумовський отримав усі священницькі нагороди, в тому числі і митру, а за громадську діяльність – орден св. Анни III ступеня. Його діти, розкидані по всьому світу, зуміли вижити на чужині і зробити свій внесок у розвиток духовності, історії, культури. Кошти вкладали

²²⁹ Шамара С. О. Місце сільського духовенства у просвітницькій та національно-культурній роботі на теренах Наддніпрянщини (друга половина XIX – початок XX ст.) / Шамара С. О. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 25-26. – С. 33.

²³⁰ Там само. – С. 35.

²³¹ Дубно, княжий мій граде! / За ред. П. Смоліна. – Луцьк, 2005. – С. 39.

в книги, літописи, хроніки й вірили, що наступить пора, коли це буде потрібне українському народові.

Шумовський Юрій Федорович – археолог, православний священик родом з Волині. Його ім'я не є загальновідомим в сучасній Україні. Юрій Федорович Шумовський народився 23 березня 1908 р. в селі Мирогоща Дубенського повіту у родині священика. Навчався у Дубенській гімназії та Кременецькій духовній семінарії. Закінчив Варшавський Університет у 1934 р. У 1934–1938 рр. делегат з Волині Варшавського археологічного музею. У 1938 р. закінчив археологічний факультет Варшавського університету.

Серед документів священика є копія «Розпорядження канцелярії св. Синоду св. Автокефальної православної церкви у Польщі» про призначення Ю. Шумовського вчителем Закону Божого в семикласну державну чоловічу гімназію в м. Дубно. Також отця Юрія було призначено другим священиком в соборі міста та військовим, тюремним та шпитальним капеланом ²³².

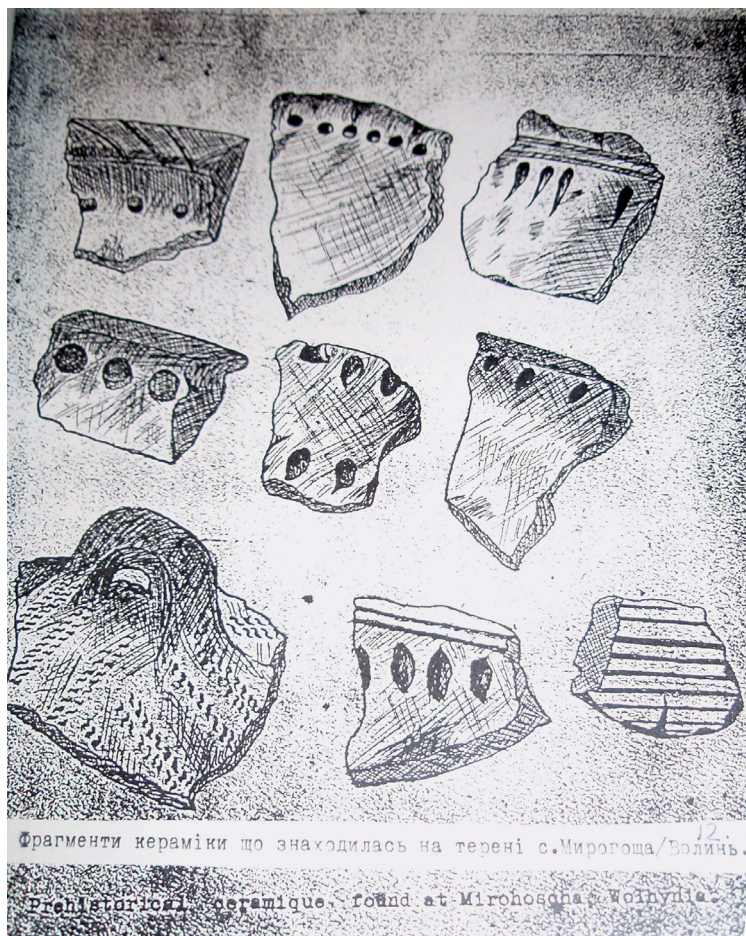
Займався Юрій Шумовський культурно-просвітницькою діяльністю. У рамках духовних бесід, ініційованих Товариством Петра Могили у Рівному, 11 листопада 1935 р. о. Юрій Шумовський виголосив реферат «Приготування людства до прийняття Христа та початки християнства» ²³³.

За часів німецької окупації Ю. Шумовський був директором Рівненського обласного музею. Після евакуації музею вчений зі своєю дружиною опинився в Західній Німеччині, потім працював з 1949 р. у Франції військовим капеланом. Юрій Шумовський став першим українським вченим, що досліджував Африку. В 1951–1956 рр. за дорученням Французького Інституту Чорної Африки в Судані провадив археологічні розкопки в Африці, був директором музею у Бамако. Опублікував нариси «Під гарячим сонцем Африки» (1956 р.). Ю. Шумовський дійсний член НТШ (з 1958 р.). В 1957 р. Шумовський залишив Африку й оселився в США. На американському континенті він був викладачем в кількох університетах, зокрема, викладав антропологію, еволюцію людства, історичну геологію, доісторичну археологію, історію культури слов'янських народів, археологію України. Найдовше він працював у Фордгамському університеті (Нью Йорк). Також брав участь в міжнародних конгресах, симпозіумах у Польщі, Сенегалі, Алжирі, США, Канаді ²³⁴.

²³² Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994.

²³³ Борщевич В. Г. Волинське духовенство у ХХ ст.: ідентичність, статус, еволюція: Монографія / В. Г. Борщевич – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – С.286.

²³⁴ Скакальська І. Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини ХХ ст. // «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 2010. – С.247.

Археологічні знахідки Ю. Шумовського

Юрій Федорович залишив про родину Шумовських – його батьків, братів і сестер – Арсена, Петра, Павла, Олександру і Анастасію, багатотомні спогади «Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині»²³⁵.

Автор на початку своєї праці подає чітку характеристику священства й душпастирства: «Наше духовенство віддавало ідейно всі свої сили, знання і турботи для душпастирської праці в парафії, було освічене теологічно,

²³⁵ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994.

виховане духовно й релігійно та несучи власний хрест своїх обов'язків, було для парафіян духовними опікунами, а то й несли для людей культурно-освітню працю, медичну поміч та правничу пораду... Одним з таких душпастирів на Волині був мій батько, о. Федір Миколайович Шумовський зі своєю нерозлучною п. маткою Марією з родини Ціховських... »²³⁶.

Далі в тексті син оповідає про батька наступне: « о. Федір був дуже шанований народом, вибраний від нього до різних губернських установ, з'їздив та навіть був членом Державної Думи. Був наглядачем приходських шкіл Дубенського повіту»²³⁷. До речі, о. Федір закінчив Київську духовну академію²³⁸. Федір Миколайович вмів зацікавити людей своєю красномовністю. Він мав добру пам'ять, теоретичні та практичні знання життя, любив розмовляти на філософські та релігійні теми²³⁹. Саме завдяки старанням місцевого настоятеля о. Федора Шумовського в с. Мирогоща була збудована велика кам'яна школа²⁴⁰.

Розумів Федір Шумовський й господарські проблеми краю. Як приклад, він був ініціатором створення у селі кооперації, яка згодом так розширилась, що цілком задовольняла господарські та фінансові потреби селян²⁴¹.

Згадуються у спогадах відомі діячі того часу, наприклад, о. Теодорович, автор знаного твору «Опис приходів Волинської єпархії», з якими спілкувались Ціховські та Шумовські та ін. Його Ю. Шумовський згадує так: «Ось увійшов з сивою бородою в шовковій атласній расі з золотим хрестом о. Теодорович...»²⁴².

В одному з розділів своїх мемуарів Юрій Шумовський наголошує, що було у їхньому селі багато іммігрантів з Києва та інших міст України. Зокрема, згадує Д. Донцов, який бував у них. То були все втікачі від більшовиків. Автор змальовує жорстокість більшовицького режиму. Пише й про приїзд до Мирогощі професора Д. Дорошенка та інших.

Особливу увагу в своїй праці священник звертає на проблеми переслідування українців у Польщі. Наводить приклад про свого брата: «Петро, як медик не міг одержати відповідної посади лікаря в Польщідесь в клініці, бо був українець, та ще й православний»²⁴³.

У спадщині Ю. Шумовського ми знаходимо й історичні відомості про наш край з давніх часів, наприклад, можемо прослідкувати історію села Мирого-

²³⁶ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994. – С.6.

²³⁷ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994. – С.100.

²³⁸ Там само. – С.49.

²³⁹ Так само. – С.66.

²⁴⁰ Там само. – С.82.

²⁴¹ Там само. – С.98.

²⁴² Там само. – С.41.

²⁴³ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994. – С.285.

ща, яке згадується вперше 1545 р. в актах опису Луцького замку, в грамоті польського короля Казимира ²⁴⁴. Таким чином, священник був добре обізнаний з історією Волині.

Духовна інтелігенція щиросердно уболівала за долю українського народу, прагнула прищепити йому почуття справедливості, любові до рідної землі. Автор згадує, що коли їхня хата заповнялась багатьма гостями, то всі хором співали українські думи й народні пісні. Всупереч антиукраїнській мовній політиці, ополячення, духовенство у своїй освітній та культурницькій діяльності не втрачало національного коріння. В родинному будинку села Мирогоща о. Федір і Марія влаштовували в себе прийоми місцевої знаті ²⁴⁵. Проте, як зазначає сам автор «інтелігенції тоді було обмаль в селі: місцевий небагатий поміщик, вчителі сільської школи та священник» ²⁴⁶.

Не цуралась й родина Шумовських села. Зокрема, зустрічаємо відомості, що всі вони проводили безкоштовно уроки української мови та літератури. Також сестра Олександра і брат Арсен створили сільський аматорський театр. З ініціативи Шумовських в селі заснували першу українську бібліотеку ²⁴⁷. Ці факти свідчать про прояви національної свідомості в середовищі рядового парафіяльного духовенства. Юрій Шумовський створив перше в Польщі Діточе братство ²⁴⁸. Це свідчить про його активну громадську позицію. Також варто підкреслити, як зазначає сам автор, що двері нашого дому ніколи не були зачинені не тільки для гостей, але й для сліпих, калік ²⁴⁹.

У спогадах автором зроблені важливі висновки, зокрема, що становище українців під владою інших держав було непростим, тому необхідно боротись за власну незалежну країну. Наприклад, цитуємо слова автора: «...і творити свою українську народну державу». Також варто всім спільно вести боротьбу, тому що людство, нація, народ можуть багато досягнути, вони здатні на подвиги за умови консолідації. Таким чином, українському духовенству були притаманні високі патріотичні почуття.

Під час Першої світової війни родина (мати з дітьми) виїхали вглиб Росії, потім деякий час жили поблизу Харкова ²⁵⁰. Проте отець Федір категорично відмовився залишити на призволяще свою парафію і родинне «гніздо», оскільки відчував, що найбільше в такий час воєнного лихоліття, він потрібен своїм прихожанам ²⁵¹.

²⁴⁴ Там само. – С.76.

²⁴⁵ Там само. – С.102.

²⁴⁶ Там само. – С.105.

²⁴⁷ Там само. – С.198.

²⁴⁸ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994. – С.200.

²⁴⁹ Там само. – С.7.

²⁵⁰ Там само. – С.161.

²⁵¹ Там само. – С.166.

Ю. Шумовський є відомий і як археолог, тому окремо зупинимось на його наукових здобутках в цій галузі досліджень. Як пише сам автор, що він «страшно був закоханий в археологію». Після отримання посвідчення делегата з Волині Варшавського археологічного музею він став офіційно проводити розкопки, а паралельно закінчувати археологічний факультет Варшавського університету. Біля рідного села Мирогощі Ю. Шумовський знайшов багато неолітичних знарядь праці та кераміки, що належала до Трипільської культури. Це були перші його здобутки, якими зацікавились всі музеї Польщі та Український національний музей у Львові, де працювали п. Свенцицький та п. Пастернак ²⁵².

В 1934-35 рр. – нова знахідка молодого вченого. Він відкрив добре збережені поховання неолітичного періоду, які викликали сенсацію в археології Польщі. Був один гроб з двох скелетів чоловіка і жінки. Вони лежали валетом один до другого в скорченій позиції на правому боці. В могилі було багато начиння з орнаментом культури шнурової кераміки. Про це відкриття писали всі польські газети ²⁵³. До Мирогощі, щоб подивитись відкриття, приїзжали професори, археологи з Вільна, Кракова, Львова, Познані та Варшави.

Згодом, неподалеку від попереднього відкриття, Ю. Шумовський розкопує курган, та знайшов в ньому чоловічий скелет середньовіччя, а на грудях знайшов мідний образ св. Миколая Чудотворця. Очевидно це був якийсь християнський місіонер-монах, що заблукав на Волинь в XII-XIII ст. Трохи далі на схід дослідником були знайдені поховання лужицької культури ²⁵⁴.

Свої археологічні знахідки Ю. Шумовський повинен був передавати в музей у Варшаві, але тут діяв патріотизм дослідника, тому він старався знайдені речі передати в історичні установи Львова, Луцька, Дубна ²⁵⁵. Саме таким чином, вчений поповнював колекції речових пам'яток українських музеїв.

Юрій Шумовський віднайшов рештки палеомастодонта – предка мамонтів та слонів. Це була перша знахідка кісток цієї праісторичної тварини в Україні у с. Вілігори близько Рівного ²⁵⁶.

Відзначимо й те, що Юрія Федоровича цікавила не лише археологія. Він збирав старовинні ікони, в основному, по церквах та монастирях, книги-стародруки десь, в основному, XVII-XVIII ст., фотографував та зарисовував старовинні церкви, костьоли, каплиці, божниці і т. д. У селах він знаходив

²⁵² Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994. – С. 41.

²⁵³ Tereny archeologiczne w pow. Dubieńskim // Dzień dobry. – 1935.

²⁵⁴ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994. – С. 47.

²⁵⁵ Там само. – С. 49.

²⁵⁶ Скакальська І. Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини XX ст. // «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 2010. – С.248.

контакти зі старожилами, саме від них записував народні перекази, пісні, легенди, загадки тощо ²⁵⁷.

Із зазначених фактів ми бачимо наскільки багатогранною була діяльність української еліти. Наукові здобутки Ю. Шумовського могли бути більшими на рідній землі, але їх перервали історичні обставини.

Для того, щоб характеристика родини Шумовських була повною, подамо ще такі відомості про інших її членів, братів та сестер отця Юрія.

Арсен Шумовський (1887-1967) був відомим інженером, дослідником зварювання металів. Середню освіту здобув у Рівному, а вищу, спочатку у Петербурзькому технологічному інституті, а потім у Київському Політехнічному інституті. Був мобілізований до російської армії. В грудні 1917 р. перейшов на службу до війська Генерального Секретаріату в Києві. За часів гетьмана П. Скоропадського працював на залізниці та разом у Київській Політехніці. В 1920 р. був урядовцем при головному Комісарі УНР в Житомирі ²⁵⁸. За порадою професора Патона, під чийм керівництвом він мав змогу працювати, А. Шумовський покинув Україну та прибув до Праги в 1921 р., а згодом переїхав до Польщі ²⁵⁹. Найдовше працював на керівних посадах на державній фабриці паровозів у Хжанові в Польщі ²⁶⁰.

Про нього згадує у своєму творі Улас Самчук, зокрема, «Несподівано появився в Крем'янці...відомий інженер і громадський діяч Арсен Шумовський та інші...У цьому товаристві я провів цілий час до полудня. Оглядали місто...багато розмовляли » ²⁶¹.

Анастасія Шумовська (1889-1985) вчителька та піаністка. Анастасія була вчителькою у духовному училищі в Кременці. Потім вчителювала в Мізочі на Волині.

Олександра Шумовська (1896-1985) співачка, піаністка, композитор, педагог. Сестра Олександра закінчила Духовну єпархіальну семінарію у Кременці, а потім Блудовське Братство в Острозі, а згодом зробила шалену кар'єру співачки в Парижі. Найдовше працювала в Парижі професором консерваторії.

Павло Шумовський (1899-1983) професор, доктор агрономії, дослідник-андролог. Член-кореспондент Французької Академії Наук.

Петро Шумовський (1903-1966) доктор медицини. Він шкільні роки провів у м. Острозі. Будучи учнем Острозької гімназії у 1917-1918 рр., він брав

²⁵⁷ Бухало Г. Професор з Мирогощі (про Юрія Шумовського) [Електронний ресурс] / Г. Бухало // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1528&Itemid=25

²⁵⁸ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 3. – США, Саванна, 1994. – С.135.

²⁵⁹ Українські інженери в світі // Вісті українських інженерів. – 1957. – Ч.2. – С. 151.

²⁶⁰ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 3. – США, Саванна, 1994. – С. 137.

²⁶¹ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 111.

участь у національно-визвольній революції, як член Січі ім. Івана Богуна ²⁶². Працював лікарем в Данії, Польщі, Австрії та Англії. Краєзнавець-дослідник української історії ²⁶³. Він є автором монографії «Остріг», яка вийшла друком в 1964 р. в Англії, потім Канаді та висвітлює історію міста ²⁶⁴.

Родина Шумовських залишила помітний слід в історії Волині. Крім того, усі традиції, пов'язані з певною нацією, плекаються, зберігаються наступним поколінням у родині. Сім'я бере участь у культурній спадщині народу. Прикладом, може слугувати діяльність родини Шумовських, яка виховала стількох патріотів. Саме добре навчання та виховання, особистий приклад необхідні сучасній молоді і тому кожен душпастир, що приходить до юних душ, повинен володіти глибокими знаннями, вмінням донести їх власним прикладом гідного служіння Богові, рідній церкві та своєму народові.

Слід підкреслити вагомий внесок духовенства у розвиток освіти та морального виховання. Вони вели боротьбу за збереження національної культури й мови. Сільських священиків можемо вважати справжніми інтелігентами: освіченими, з почуттям патріотизму, з колосальним запасом соціальної енергії, з дійсним ентузіазмом, вони були безкорисливими, чесними тощо.

Аналізуючи долю кожного з дітей цієї великої священицької родини, можна стверджувати, що вони «розкидані» по світу, своїми діями прославляли свою знедолену Батьківщину та свій багатостраждальний народ.

Проблема української інтелігенції надзвичайно важлива в процесі дослідження історії Волині та й узагалі всіх українських земель міжвоєнного періоду ХХ ст. Адже ця соціальна група відіграла чи не найважливішу роль в економічному, політичному та духовному житті суспільства, а також в процесі формування модерної української нації. Вона була носієм національної ідеї, пропагувала її серед широких верств населення, а на початку ХХ ст. стала політичним провідником народу в боротьбі за побудову національної держави, після поразки національної революції, була захисником проти окупаційної влади. Громадсько-політична діяльність М. Черкавського донині не знайшла цілісного детального висвітлення в історіографії. Проте його діяльність є знаковою у вище зазначеному контексті.

Народився М. Черкавський у с. Якимівці у 1879 р. (тепер Лановецький р-н Тернопільської обл.). Закінчив у 1907 р. історико-філософський факультет Київського університету св. Володимира. Потім вчителював у Бессарабії. У 1909 р. з дружиною він переїхав на Волинь, де вчителював у Луцьку, потім у Дубно та у Дермані ²⁶⁵. За часів УНР був комісаром освіти на Волині ²⁶⁶.

²⁶² Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994.

²⁶³ Там само. – Том 3. – США, Саванна, 1994. – С. 137.

²⁶⁴ Войтович С. Петро Шумовський (1902-1966) / С. Войтович, Я. Бондарчук // Острозькі просвітники ХVІ-ХХ ст. – Острог, 2000. – С. 203.

²⁶⁵ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001 – С. 155.

²⁶⁶ Черкавський Михайло // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 176.

Улас Самчук, видатний український письменник, який навчався у Дермані, так згадує свого директора Михайла Черкавського – «солідний пан, видатний культурний і політичний діяч, який ще за царського часу викладав у середніх школах і видав українською мовою кілька брошур на тему «Просвіти»... Він був директором Дерманської учительської семінарії... Благородного вигляду добродій з тихим, хрипливатим голосом, до якого ми всі мали особливий респект, бо він був автором книжкових публікацій. За перших виборів до польського сейму і сенату 1922 р. він став сенатором й головою української сенаторської фракції, далі був активним громадянином»²⁶⁷. Ось таким бачили сучасники М. Черкавського.

Михайло Черкавський є одним із засновників товариства «Просвіта» на терені Дубенщини та Кременеччини. Наприклад, його підпис стоїть першим під статутом Дубенської «Просвіти» 1920 р. Він відкрив загальнопросвітянські збори у Дубні у квітні 1925 р.²⁶⁸

Відзначимо, що М. Черкавський був діяльним членом різних українських організацій на Волині, в тому числі і в Кременці. Він зумів себе проявити, як добрий організатор. Найбільшу активність він проявив як політичний діяч, був членом УНДО. Зрозуміло, що земляки його поважали та підтримали на виборах до сенату. В 1922 р. Михайло Черкавський був вибраний від Кременецького виборчого округу сенатором польського парламенту²⁶⁹. Його обирають першим головою клубу представників українського народу у польському парламенті²⁷⁰. У сенаті М. Черкавський розвінчував антиукраїнську політику уряду, вимагав створення рівних з поляками прав та умов для розвитку української національної культури та шкільництва.

Виступаючи в сенаті 2 березня 1927 р., М. Черкавський відзначав: «Україна є тільки одна на цілому просторі українських земель, під усіма займанщинами, під усіма владами. І лише за таку Україну, за Україну соборну, за її природне право до незалежності, до самостійного життя, до її духовного розквіту і матеріального добробуту будуть боротися всі сили української

²⁶⁷ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С.263-264.

²⁶⁸ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001 – С. 156.

²⁶⁹ Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.

²⁷⁰ Єфімчук Ф. До 98-ої річниці з дня народження Уласа Самчука [Електронний ресурс] / Ф. Єфімчук // Сайт пам'яті Уласа Самчука. – Режим доступу: <http://samchuk.oa.edu.ua/a5.htm>

землі». Підбиваючи підсумки роботи парламентарів в сенаті М. Черкавський зазначив, що Українська репрезентація багато зробила для захисту прав українського народу та якби не перешкоди польської влади, то досягнення могли бути вагомішими ²⁷¹.

У травні 1923 р. Михайло Черкавський брав участь у роботі народного з'їзду, який був скликаний у Львові Українською народною трудовою партією. Від імені парламентської репрезентації Волині, Підляшшя, Полісся і Холмщини він звертався до присутніх із промовою та закликом до об'єднання на єдиній народній платформі. На цьому з'їзді делегати обрали комітет, який очолив Українську народну трудову партію. В його склад увійшло 39 осіб, серед яких був і М. Черкавський ²⁷².

Після об'єднання трудової партії з іншими й утворення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Михайло Черкавський був обраний членом та заступником голови ЦК УНДО ²⁷³. Звичайно, що це було визнання його впливовим політичним діячем.

Михайло Черкавський займався активною видавничою, публіцистичною та журналістською працею. В Луцьку під його керівництвом виходили газети «Громада» (1925-1926 рр.) та «Українська Громада» (1926-1929 рр.). До речі, ще у 1917 р. в Житомирі вийшли такі його книги: «До інтелігенції на Україні» та «Національне питання в Росії» ²⁷⁴. У житомирській періодиці з'являються різні статті М. Черкавського, наприклад, докладний огляд про наявну навчальну літературу у місцевих книгарнях ²⁷⁵. У своїх статтях ²⁷⁶ відстоював українську мову, культуру, національну школу. У статті «Наше духовенство» піднімає важливе питання освітнього рівня православного духовенства Волині. Автор підкреслює, що православні священники повинні бути «справжнім світочем не тільки віри й моралі, але культури і знання». Цим вони спонукатимуть прагнення народу до вивчення своєї культури, освіти ²⁷⁷.

²⁷¹ Пастернак Є. Нарис історії Холмщини та Підляшшя. Новітні часи. – Вінніпег-Торонто, 1989. – С.200.

²⁷² Миць М. Я. Михайло Черкавський – політик, видавець і публіцист / М. Я. Миць

// Тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції 11–12 жовтня 2011 р. / Держархів Волинської обл., ф. 46. Волинське воеводське управління, оп. 9, спр. 284. Матеріали ревізії Ровенського староства. Акти, списки, звіт, арк. 5.

²⁷⁴ Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.

²⁷⁵ Рудий Г. Розвиток видавничої справи за доби Центральної Ради та Української держави (за матеріалами української преси 1917-1918 рр.) [Електронний ресурс] / Г. Рудий – С.314. – Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/sid/12/2/15.pdf>

²⁷⁶ Черкавський М. Віра в Бога / М. Черкавський // Духовний сіяч. – 1929. – Ч. 25. – С. 268.

²⁷⁷ «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах). Наукове видан. / Упорядники Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. – Луцьк: «Вежа», 1996. – Т. 2. – С. 179.

Статті М. Черкавського під псевдонімом М. Кс (тобто Михайло Костянтинович) часто друкувались у львівському журналі «Життя і знання», кременецькому часописі «Духовний сіяч» та інших ²⁷⁸.

Помер Михайло Черкавський у розквіті творчих сил від прикрого випадку. На вулиці у холодну пору підібрав кошеня, яке подряпало йому руку. Потрапила інфекція, почалося зараження крові. Антибіотиків тоді ще не було, лікарі ні у Кременці, ні у Львові не змогли нічого вдіяти. Помер і похований у Львові ²⁷⁹.

Львівська газета «Діло» 12 листопада 1929 р. помістила некролог-статтю за підписом письменника Володимира Островського під назвою «Дуби падають». Там є рядки: «Він був всестороннім. І в цьому його великий драматизм останніх років його життя. Будучи членом партії, він був також голосом, який закликав до об'єднання всіх українців... Він вірив, що для абсолютного добра народу можна дійти шляхом злагоди, компромісу і миру, залишаючись просто братами між собою... Все своє життя прокладав у боротьбі за єдність національного фронту і заради тієї єдності добре працював» ²⁸⁰.

Такі представники української еліти, як Михайло Черкавський, продемонстрували польській владі приклад усвідомленого бажання відстоювати права свого народу. Він здійснив свій внесок у процеси творення української державності, сприяв розвитку національної самосвідомості населення Західної Волині. Займаючись практичною політикою багато здобутків отримав у розвитку освіти та культури Волині.

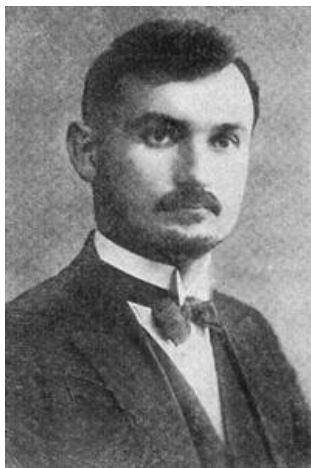
АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ: РЕЛІГІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ВОЛИНІ

Релігійна ситуація на Волині у міжвоєнний період ХХ ст. була не простою, зокрема, дерусифікація православної церкви, прагнення польської влади встановити контроль над православ'ям, успішна українізація церкви, ревіндикаційні майнові акції з боку поляків, окремі з цих проблем знайшли своє відображення у біографії Арсена Річинського. Відомого громадсько-політичного, церковного діяча, лікаря, релігієзнавця, краєзнавця, церковного композитора. У 20-х рр. ХХ ст. у православ'ї на Волині розгорнувся самостійницький рух, метою якого була українізація церковно-релігійного життя. Очолив цей процес А. Річинський.

²⁷⁸ Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.

²⁷⁹ Єфімчук Ф. До 98-ої річниці з дня народження Уласа Самчука [Електронний ресурс] / Ф. Єфімчук // Сайт пам'яті Уласа Самчука. – Режим доступу: <http://samchyk.ua.edu.ua/a5.htm>

²⁸⁰ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001 – С. 159.

Народився Арсен Річинський 12 червня 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (зараз це село Шумського району Тернопільської області). Його батько належав до духовного стану²⁸¹.

Початкову освіту Арсен Річинський здобував у своєму селі. Далі навчався в Клеванській духовній школі та Кременецькій гімназії. Проте, очевидно, за наполяганням батька, поступив до Житомирської духовної семінарії. Житомир на той час був центром Волинської губернії. Тут було відносно активне культурне та духовне життя. Як свідчив сам А. Річинський у нарисі «До щастя, слави і свободи» (про пластовий рух), будучи семінаристом, він належав до таємного українського гуртка: «...раз чи два на місяць перекрадалися зимовими вечорами на житомирські передмістя на сходи́ни підпільного українського гуртка шкільної молоді тільки для того, щоби з товариських рефератів знайомитися з рідною історією та літературою. Мусіли оглядатися на шкільне «начальство» і на поліцію...»²⁸².

Після закінчення семінарії Арсен Річинський кілька місяців вчителював у церковно-приходській школі села Сіднярки Луцького повіту²⁸³. Проте одним з його покликань стала медицина, тому він у 1911 р. поступив на медичний факультет Варшавського університету.

У зв'язку з початком Першої світової війни змушений був евакуюватися й перевівся на навчання до Київського університету. Судячи із власноручно написаної ним автобіографії в 1950 р., з травня 1915 р. А. Річинський навчався і працював дільничим лікарем в різних повітах, це було можливим в умовах військового часу.

Весною 1917 р. здав державні іспити при Київському університеті й отримав посаду лікаря в Ізяславській повітовій лікарні, де й працював до березня 1920 р. У цей час А. Річинський брав активну участь у громадському житті. В Ізяславі організовував концерти, вистави, займався видавничою діяльніс-

²⁸¹ Скакальська І. Діяльність української еліти на теренах Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. : С. Жук, А. Річинський та У. Самчук / І. Скакальська // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг.ред. проф. М.М. Алексієвця. – Ч.2.- Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008.

²⁸² Гудима А. Харизма Арсена Річинського / А. Гудима – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 13.

²⁸³ Арсен Річинський і сучасний стан духовного поступу українського народу [Текст] : наук. зб. / за ред. А. Колодного, П. Мазура. - К.; Кременець, 2011.

тю. Зокрема, редагував часопис «Нові дороги». За свідченням його дочки, Людмили Річинської, видавав журнал «Изяславльская дорога», а також був постійним лектором на курсах українознавства для вчителів, що працювали в сусідньому м. Острозі. Весною 1920 р., А. Річинський виїхав у село Тростянець Луцького повіту, яке опинилося в складі Польщі. Тут він почав працювати дільничним лікарем ²⁸⁴.

Переїхавши у квітні 1922 р. до м. Володимира-Волинського, А. Річинський став головним лікарем міської лікарні. На цій посаді він був до серпня 1925 р., тому що А. Річинського заарештували, фактично звинувативши в активній проукраїнській діяльності. Проте довести якогось порушення законів з його боку владі не вдалося, тому він скоро був звільнений. Зрозуміло, після такого випадку, він був віднесений польською адміністрацією до когорти неблагонадійних, тому А. Річинському не було сенсу працювати на державній службі. Маючи відповідну освіту й досвід, він міг забезпечити себе й свою родину, займаючись приватною лікарською практикою. Вільно практикуючим лікарем А. Річинський працював до 1939 р. Високий фах й авторитет забезпечували йому велику кількість клієнтів й робили його відносно незалежним та фінансово самостійним ²⁸⁵.

А. Річинський не полишав активної громадської діяльності. В 1921 р. він започаткував часопис «Нова дорога» ²⁸⁶. Але активна просвітницька й організаційна робота А. Річинського була призупинена польською владою, що встановилась на Волині. Новій владі не сподобались українофільські переконання молодого лікаря і почалося його переслідування. Вперше польська влада арештувала його в 1922 р. ²⁸⁷. З 1924 р. А. Річинський редагує і видає власним коштом «незалежний місячник українського церковного відродження» «На варті» ²⁸⁸ та «Наше братство». Він організував власне видавництво, де видав розвідки, присвячені проблемам незалежної української православної церкви. Зміст цих видань був один – висвітлення релігійної та духовної культури українського народу ²⁸⁹.

²⁸⁴ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С.9.

²⁸⁵ Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

²⁸⁶ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С.9.

²⁸⁷ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 81.

²⁸⁸ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С.10.

²⁸⁹ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 81.

Арсен Річинський був організатором «Пласту» на Волині. Цікаво те, що він застерігає від ототожнення спорту та завдань «Пласту». Зокрема, «Спорт – дбає лише про фізичний розвиток тіла. Натомість у Пласті на рівні з фізичним вихованням звертається увага на духовний розвиток молоді...»²⁹⁰.

Звісно, діяльність А. Річинського не проходила повз увагу польської влади. Він знаходився під пильним наглядом карально-репресивних органів. У його найближче оточення були заслані таємні співробітники поліції, які повідомляли про кожен крок А. Річинського. У переліку активістів ОУН по Володимир-Волинському повіту, складеному воєводським відділом безпеки у 1934 р., його ім'я стоїть на першому місці. А. Річинського неодноразово затримували, побував він і у «славновісному» концтаборі Береза Картузька у 1935 р.²⁹¹. За радянської влади він був арештований у 1940 р., через три роки, в травні 1942 р. особлива рада НКВС заочно засудила його на десять років в'язниці²⁹².

Відірваний від родини, знищений фізично, принижений морально А. Річинський помирає 13 квітня 1956 р. у Казахстані²⁹³.

Творчі здобутки А. Річинського досить значні. Це і статті, книги, виступи²⁹⁴ тощо. Коли постало питання створення в Україні незалежної помісної православної церкви, спадщина А. Річинського помітно актуалізується. До неї почали все частіше звертатися. Власне глибоке знання бослов'я, історії релігії, української культури дозволили А. Річинському аргументовано проаналізувати релігійну ментальність українців. Праця А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» є об'ємною і надзвичайно багатую ідеями. У першому розділі автор прослідковує історію зародження ідей автокефалії і створення Української православної автокефальної церкви, при цьому зазначає, що український церковний рух не має нічого антиканонічного, а відновлює давні права Української церкви, знищені Московською державою²⁹⁵.

²⁹⁰ Гудима А. А. Річинський та пластовий рух на Волині (20-30 рр. XX ст.) / А. Гудима // Матеріали VIII Міжнародних Річинських читань до 120-річчя з дня народження Арсена Річинського. Науковий збірник. – Київ-Кременець, 2012. – С. 151.

²⁹¹ Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

²⁹² Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 97.

²⁹³ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001. – С. 286.

²⁹⁴ Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності (Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку, 5–6 червня 1927 року). – 1927. – 18 с.

²⁹⁵ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 58.

А. Річинський виступає активним поборником української автокефалії. Саме на першому етапі боротьби за українську церкву у міжвоєнний період ХХ ст. в Польщі авангардну роль відіграв Володимир-Волинський гурток на чолі з А. Річинським ²⁹⁶.

Автор підкреслює важливість функціонування української мови в культовій і позакультовій діяльності української церкви ²⁹⁷. До речі, завдяки його старанням у соборі м. Володимира-Волинського запровадили почергові відправи українською мовою ²⁹⁸.

А. Річинський у своєму творі ²⁹⁹, аналізуючи національну революцію 1917-1921 рр., підмітив, що «... цим разом визвольна боротьба йшла вже не тільки за розкріпачення національно-політичне та соціальне, а й за незалежність духовну» ³⁰⁰. На думку автора, беззаперечною є істина, що Церква і Нація, як форми організації людства, не можуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі ³⁰¹.

Відповідно однією із центральних проблем головних друкованих праць А. Річинського було питання про роль національного моменту в релігійному житті, про співвідношення національного й релігійного. Розглядаючи погляди мислителя на вказану проблему, варто зазначити, що вони формувалися під впливом двох основних чинників. Перший чинник – православна релігійність А. Річинського, яка була закладена ще в дитинстві. А. Річинський завжди шанобливо ставився до релігійних традицій, неодноразово акцентуючи на цьому увагу. Проте не можна вбачати в його особі догматика-ортодокса, який буквоїдськи дотримується канонів. Другий чинник – український національний рух. Вище йшлося про те, що А. Річинський сформувався як національно свідомою особистість і був активним учасником різноманітних українських організацій. Тому він намагався знайти оптимальний синтез між національним та релігійним ³⁰².

Як зазначає професор Олександр Саган у публікації «Арсен Річинський про проблеми української православної обрядовості», що у творчому доробку А. Річинського провідне місце займає аналіз особливостей українських обрядів.

²⁹⁶ Борщевич В. Т. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. ХХст.): Монографія. – Луцьк: Ред.-вид. відділ – "Вежа", 2000. – С.205.

²⁹⁷ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 124.

²⁹⁸ Там само. – С.10.

²⁹⁹ Там само. – С. 11.

³⁰⁰ Там само. – С. 51.

³⁰¹ Там само. – С. 369.

³⁰² Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

Арсен Річинський займався також історичним краєзнавством, відома його праця – «Старий город Волинь»³⁰³. В дослідженні розкривається історія Волинської землі, створення міста Волиня. Автор однозначно стверджує, що «... цілком ясно розкривається нам етимологія назви «Волинь». Безперечно, це чисто слов'янська назва, споріднена зі словами – пустинь, Горинь, гостинь... «Велинь» означало спочатку горбовину, пізніше – город на горбовині чи на плоскогір'ї. Таке пояснення, як бачимо, вповні відповідає характерові місцевості, де була положена стара волинська столиця»³⁰⁴.

Також як краєзнавця А. Річинського цікавлять старі українські храми, архітектуру будівництва яких він досліджує. Він записує колядки та легенди Волині. Його цікавлять стародавні документи, наприклад, договори литовського князя Ольгерда з королем польським та князем мазовецьким в 1350 р. Ревного дослідника церковної історії захоплюють елементи народної мови в богослужінні. Він вивчає Євангеліє XV-XVI ст. на Волині, намагається віднайти витoki українського письма та розвитку національної церкви. Не залишається поза увагою дослідника і сучасна йому історія. Арсен Річинський записує ще свіжі спогади учасників національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.³⁰⁵. Як бачимо, що саме вивчення минулого свого краю сформувало світогляд Арсена Річинського, він був все життя глибоко переконаним патріотом України.

Арсен Річинський проявив себе як вмілий музикант, оскільки, залишив збірки «Скорбна мати», «Українська відправа», «Колядки» та інші³⁰⁶. Саме боротьба за українізацію церкви знайшла відображення у його музичній творчості.

Слушною є думка А. Річинського, що чим більше людина є інтелектуально обдарована й розвинена, тим яскравіше виступають особливості її національної вдачі. Тому «геній завше з психологічного боку є глибоко національним». Тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти, позбавлені національних прикмет³⁰⁷. Цими словами автор спонукає українську громадськість до роздумів про збереження національної ідентичності.

Отже, саме на Волині найяскравіше розгорнулася культурно-громадська діяльність Арсена Річинського. Він організатор і керівник Володимирської «Просвіти», знаний лікар, літератор, видавець часописів «На варті», «Наше

³⁰³ Річинський А. Старий город Волинь / А. Річинський // Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 122- 133.

³⁰⁴ Там само. – С. 132.

³⁰⁵ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 89.

³⁰⁶ Там само. – С. 90.

³⁰⁷ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 254.

братство», автор й упорядник багатьох музично-пісенних збірок. Він був активним борцем за українську автокефальну церкву. А. Річинський брав участь у збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури. Він відомий організатор пластового руху на Волині. Його діяльність була багатогранною. Таким постає справжній інтелігент, який своїм життям показав, що не потрібно миритись зі злом, не слід пристосовуватись до певного режиму чи влади, які є чужими для нашого народу. Тому доцільно показати його громадсько-політичну працю для використання, як прикладу, для наслідування на сучасному етапі національно-державної розбудови в Україні.

КРЕМЕНЕЦЬКІ СТОРІНКИ З ЖИТТЄПІСУ УЛАСА САМЧУКА

Через знакову постать Уласа Самчука розкриємо особливості культурного життя Волині у міжвоєнний час XX ст. Він устами свого героя Василя Шеремети виловив свої сподівання та надії. «І мріяв юний Василь, що прийде багато, багато і буде те, чому приписано бути, чому бути треба». Проте так склались обставини, що відсутність держави, асимілятивна політика чужої влади, значно перешкодили у формуванні генія письменника, але він зумів проявити свій талант і цим прислужився власному народу та оспівав його у безсмертних творах.

Улас Самчук належить до тих визначних представників світової літератури, твори яких ще довго залишатимуться знаковою подією політичного, культурного життя. Водночас йому судилася доля вигнання-емігранта. Він повернувся на Батьківщину лише після смерті – книгами ³⁰⁸. «Улас Самчук, селянський син... духовний аристократ, був добрим господарем на гуманітарній ниві України, більше того – його «товар» був конкурентноздатним на світовому ринку ідей...» ³⁰⁹. Улас Самчук – один із найвизначніших письменників XX ст.,

³⁰⁸ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман / У. Самчук. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 5.

³⁰⁹ Павлюк І. Улас Самчук і преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1937-2000 років [Електронний ресурс] / І. Павлюк // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1417&Itemid=25

який залишив українцям багату літературну спадщину: добротну бібліотечку блискучих романів, оповідань, новел, мемуарів, більше сотні не менш талановитих публіцистичних і літературно-критичних праць ³¹⁰.

Улас Самчук народився в 1905 р. в селі Дермань на Волині у селянській родині. Сім'я жила на хуторі Лебедина, що за п'ять кілометрів від Дермані. Навчався в церковнопарафіяльній школі в Тилявці, Дерманській вищепечатковій школі, Українській гімназії в Кременці ³¹¹. Детальніше зупинитись на його біографії не варто, оскільки вона є відома для загалу.

Літературний дебют молодого літератора У. Самчука припадає ще на період навчання у Кременці. Коли в 1925-1926 рр. у варшавському журналі «Наша бесіда» побачили світ його ранні оповідання. Перший успіх окрилив і зумовив рішення присвятити себе літературній праці.

У автобіографічному романі «Юність Василя Шеремети» не відображено жодної вагомої історичної події, але У. Самчук на порівняно невеликому локальному матеріалі спромігся підняти низку важливих проблем, зокрема переконливі характеристики школярів української гімназії, описи м. Кременця, визначили ідейно-мистецьку важливість роману. У 1920-1927 рр. – він учень Кременецької української приватної гімназії. На початку 1920-х рр. тут діяв літературний гурток «Юнацтво», до нього входив і був активним дописувачем – Улас Самчук. Гуртківці видавали рукописний гімназійний альманах з однойменною назвою ³¹². В ньому У. Самчук поміщає свої перші твори. Юний гімназист до глибини душі пройнявся від своїх вчителів державницькими ідеями, про це ми читаємо в його романі «Юність Василя Шеремети». Підкреслюється роль гімназії, як національного закладу освіти, у вихованні майбутніх патріотів України, наприклад, «наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції» ³¹³. Наведемо ще такий спогад У. Самчука про навчання в гімназії: «...наша вбога, Українська приватна гімназія з її імпульсним директором Сергієм Уліяновичем Міляшкевичем... та школа із скромними можливостями праці була для мене величезним форумом і доброю лабораторією для вияву і розбудови мого інтелекту» ³¹⁴. Та найголовніше, що відзначив автор спогадів, що «Наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції...» ³¹⁵.

³¹⁰ Руснак І. Живий дух Уласа Самчука / І. Руснак // Улас Самчук Кулак. Месники. Віднайдений рай. – Дрогобич: «Відродження», 2009. – С. 9.

³¹¹ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. – С. 17.

³¹² Держархів Тернопільської обл., ф. 351. Кременецька українська гімназія, оп.1, спр.51, арк.15.

³¹³ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 41.

³¹⁴ Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. – Кременець, 2001. – С. 31.

³¹⁵ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 41.

Як пригадує письменник, що у школі він поринув у вир активності. «І не лише навчання, але також життя культурно-громадського, а згодом і політичного... Мене почали втягати до справ міста. До «Просвіти», до кооперації, до політики. У Крем'янці осіло тоді чимало емігрантів зі сходу України з рядом видатних діячів різних ділянок, як Аркадій Животко, Павло Граб, Петро Трепет, Михайло Панкевич, Роман Бжеський... До них долучилися багато з місцевих, як Борис Козубський, Семен Жук, Неофіт Кибалюк, Йосип Жиглевич, пізніше Михайло Черкавський. Закладались інституції, творились партії, відбувалися зїзди, робились сходи, обговорювались справи»³¹⁶.

Літературне життя Кременця того часу було жвавим та насиченим. Особливо у цьому відношенні діяльною була «Просвіта». Гімназист У. Самчук потоваришував з її діячами, зокрема, Б. Козубським, С. Жуком та ін.³¹⁷ До речі, Улас Самчук теж був членом Кременецької «Просвіти» з 30.08.1923 р.³¹⁸

У цей період життя У. Самчука були написані такі твори, як «Спомини дезертира» (1928 р.)³¹⁹, «Мій шлях. Щоденник» (1928 р.)³²⁰, також роман «Розмова з матір'ю» (1929 р.)³²¹ та «Щоденник» (1932 р.)³²², це все рукописи, що зберігаються у фондах архіву.

Відзначимо те, що у 1934 р. товариство українських письменників ім. І.Франка присудило першу нагороду молодому волинському прозаїку Уласу Самчуку за перший том роману-хроніки «Волинь» («Куди тече річка»). Читачі й критики були однастайні у високій оцінці «Справжнього твору справжньої літератури»³²³.

Життя південноволинського села початку ХХ ст. описав У. Самчук у своєму романі-трилогії «Волинь». Над епопеєю з життя селян він працює в 1932-1937 рр. і друкує її у видавництві І. Тиктора у Львові. Він у творі вказує на потужний український потенціал цього краю. Автор, змальовуючи образ свого героя, зазначає: «...Матвій, як сторож роду свого, як здоровий корінь землі своєї... і післав у життя синів, дочок з твердою наукою: закон ваш – закон землі. Будьте

³¹⁶ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 367.

³¹⁷ Там само. – С. 7.

³¹⁸ Жив'юк А. Улас Самчук (спроба громадсько-політичного портрета) // Улас Самчук до 90 – річчя від дня народження письменника ювілейний збірник. – Рівне: Видавництво «Азалія», 1994. – С. 10

³¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп. 1, спр. 735.

³²⁰ Там само, спр. 736.

³²¹ Там само, спр. 737.

³²² Там само, спр. 740.

³²³ Знову про Уласа Самчука // Дзвін. – 1991. – № 5. – С. 20-22.

сильні, як вона – і вічність вам забезпечена»³²⁴. Вустами Матвія автор звертається до співвітчизників: «Тримайтесь усі цупко чорної скиби землі...Борітесь за неї мечем, пером, плугом, гризійтесь за неї зубами...Дайте працю їй велику. Змочіть її потом і кров'ю і не забудьте заповітів Бога вашої душі»³²⁵. У. Самчук мріє бачити чесних українських хліборобів володарями землі, а не рабами.

Важливим історичним джерелом є книги спогадів Уласа Самчука «На білому коні» та «На коні вороному». Завдяки цим мемуарам ми маємо унікальну фактологічну інформацію про громадсько-політичних діячів Волині того часу. В цих автобіографічних творах Улас Самчук показує наскільки було важко представникам української інтелігенції перебувати в умовах окупації³²⁶. В книзі подано описи міжвоєнного Кременця ХХ ст., розкриває суть асиміляторської політики польської влади: «Тоді ще тут була Польща в її перші роки відродження, з величезною жадобою можливо скорше знищити нас як народність...»³²⁷. Ми бачимо, що автор осмислює в якій ситуації опинився український народ та прагне своїми діями, книгами, виховувати почуття патріотизму у своїх земляків.

Згадує автор про відомих земляків, представників тогочасної еліти краю. Зокрема, «...розстріл (більшовиками – І. С.) без суду відомого просвітянського і кооперативного діяча, посла до польського союму учителя Семена Жука»³²⁸.

Пізнавальними є дані Уласа Самчука про місто Кременець, до речі ця назва є радянізована, варто було б повернути йому давню історичну назву – Крем'янець. Зокрема, «містечко Крем'янець Крем'янець з його історією й топографією варте згадки. Воно, за своїм розташуванням, своєю горою Боною з її руїнами замку, його ярами, садами, гаями, будовами приємно вирізняється серед маси звичайно банальних, повітових містечок землі української. Його історія вельми давня і багата. Археологи копають в ній ген до 30-40 тисяч років у минуле...»³²⁹. Безумовно, що Улас цікавився й історією волинського краю.

У 1941-1942 рр. У. Самчук редагував газету «Волинь», згодом працював у Німецькому пресовому бюро. У березні 1942 р. його заарештувала німецька влада за звинуваченням у тому, що він надав редагованій ним газеті небажаного для окупантів самостійницького характеру. Проте незабаром Самчука випустили.

У 1944-1987 рр. настав період «другої-еміграції» письменника. У 1946 р. під час перебування Самчука в таборах для переміщених осіб виходить дру-

³²⁴ Самчук У. Волинь: Роман: У 3 ч. – К.: "Вид."Київська правда", 2005. – С. 345.

³²⁵ Там само. – С. 506.

³²⁶ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С.104.

³²⁷ Там само. – С. 105.

³²⁸ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 111.

³²⁹ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С.365-366.

ком його повість «Юність Василя Шеремета». У 1948 р. він переїздить до Торонто (Канада). Письменник помер у Торонто 9 липня 1987 р.³³⁰

Улас Самчук зробив вагомий внесок у культурний та освітній поступ волинського краю. Як зауважує в одній з публікацій про мистецьке життя волинського краю О. Легкун, що письменник чималу увагу приділяв у своїх творах культурному життю Волині першої половини ХХ ст. Крім того, як зазначає вище згадана дослідниця, що талант його проростав з народного слова, пісні, звичаїв. Тому у його книгах знайдено чимало посилань на фольклор. У трилогії «Волинь» частина «Батько і син» автор тонко підмітив, що душа селянина прагне краси і здатна на глибокі почуття. Відповідно, сучасне село теж потребує культури і мистецтва.

Твори Уласа Самчука пробуджували й активізували національну свідомість волинян, сприяли піднесенню їх культурного рівня, пропагували українську мову, популяризували національну культуру. Бачимо, на прикладі, діяльності Гомера ХХ ст., як українська інтелігенція сприяла відродженню духовності нації, збереження її ідентичності. Улас Самчук як людина, яка пережила страшні роки історичних потрясінь українського народу, не зломився, а продовжував творити – є гідним прикладом для наслідування для молоді. Крім того, його твори спонукають до роздумів про причини страждань українського народу.

РОМАН БЖЕСЬКИЙ І КРЕМЕНЕЧЧИНА

Міжвоєнний період ХХ ст. на Волині припадає на життя і творчість Романа Бжеського, історика, поета, літературознавця, художника, публіциста. Людини з непростим характером, великими амбіціями, дуже неспокійного, безкомпромісного, але великого інтелектуала. Патріота України й борця за волю свого народу. Улас Самчук про Р. Бжеського пише: «Він же Млиновецький, Характерник, Дажбожич і з цілим рядом псевдонімів. Публіцист, і журналіст, і критик, і поет, і історик...»³³¹. Є загадкою, чому Роман Бжеський ховався за такою великою кількістю псевдонімів. До речі, Улас Самчук був хресним батьком доньки Романа Бжеського – Маргарити.

³³⁰ Кразназвичий довідник. Українська еліта Кременеччини міжвоєнного періоду ХХ ст. / Автор-упорядник І. Скакальська. – Кременець: ВЦ КОГПІ, 2012. – С. 27.

³³¹ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 277.

Роман Бжеський народився 23 березня 1897 р. у Чернігові. Його перу належить понад 125 книг із різних галузей знань. З-поміж численних публікацій про нього треба відзначити, насамперед, біографічні нариси Я. Дашкевича, Г. Сварник, Г. Чернихівського. Зауважимо, що у 2008 р. виходить книга Р. Бжеського «Біла книга: Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму (На основі автентичних урядових советських даних)».

У студентські роки Роман Бжеський був активним членом таємної молодіжної організації «Братство самостійників», до якої належали ще такі відомі діячі, як Павло Тичина, Василь Елланський, Євген Онацький, Валентин Отаманівський та інші. З вибухом Національної революції 1917 р. Роман Бжеський кинувся у вир політичної боротьби і державного будівництва. Допомагав у Чернігові організувати військо, зокрема, полк ім. П. Дорошенка. Він був уповноважений від Української Центральної Ради організувати державне життя у Кролевці, згодом – у Літині на Вінниччині. Після більшовицького перевороту в Петербурзі працював у загальному департаменті Генерального Секретаріату внутрішніх справ, тодішньому уряді України. Після окупації України червоними полками Муравйова Бжеський воював у лавах Українських Січових Стрільців під командуванням сотника Василя Кучабського та із зброєю захищав українську владу в Києві. Навесні 1918 р. їздив як спеціально уповноважений від уряду України до Москви на дипломатичні переговори. За гетьманування Павла Скоропадського Роман Бжеський працював у Міністерстві внутрішніх справ, був активним членом партії хліборобів-демократів, разом з Д. Донцовим та М. Міхновським³³².

На початку 1920 р. він вимушено опиняється у Кременці, відразу поринаючи в активну громадсько-політичну діяльність³³³. Галина Сварник, яка вивчала листування Романа Бжеського з Дмитром Донцовим, яке зберігається в архівах Варшави, характеризує громадсько-освітню діяльність Бжеського на Волині в 20-30-их роках ХХ ст. таким чином: «Виходячи з досвіду, здобутого в революційні роки, він узявся вишколювати національно свідому молодь, організувавши конспіративний курс «Українознавства», де викладав не тільки історію України, але й «природничий» та «суспільствознавчий» курс, який складався з основ політекономії, критики марксистської теорії, теорії нації, держави та державних устроїв. «Українознавство» включало в себе географію, історію, етнографію та антропологію України і націоналізм».

Роман Бжеський по кілька разів нелегально відвідує в підрадянській Україні Київ, Харків та інші міста, зустрічає колишніх однодумців, не раз потрапляє до в'язниці. За власним свідченням, Бжеський в роках 1917-1939 рр. був 17 ра-

³³² Кармелюк А. Бжеський: неспокійний ерудит /А. Кармелюк // Націоналістичний портал [Електронний ресурс] <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1328>

³³³ Чернихівський Г. І. Бжеський Р. С. // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. Випуск 6. – Львів, 1999 – С. 22.

зів арештований, отримав кілька присудів смерті, був запроторений у 1934 р. до польського концтабору в Березі Картузькій³³⁴. Унікальний життєпис для фільму.

На центральній вулиці міста Кременець Роман Бжеський відкриває книгарню від «Просвіти». У Центральному державному історичному архіві м. Львова зберігається звіт про поїздку уповноваженого товариства для ознайомлення з роботою книгарні філіалу «Просвіти». У цьому звіті подано високу оцінку роботи Р. Бжеського, зокрема, відзначається, що «...п. Бжеський емігрант з Великої України, людина роботяща, а передовсім любить книжку (пише під псевдонімом Характерник) й уміє книжку продати»³³⁵.

В кременецький період життя Р. Бжеського виходять його поетичні твори, які сповнені віри в сили народу. У 1923 р. в журналі «Веселка» видрукувана поема «Срібносиня легенда», присвячена січовим стрільцям, вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим, що полягли під Базаром»³³⁶. Роман Бжеський активно співпрацює із «Літературно-науковим вісником» також з «Літописом Червоної калини»³³⁷.

Як патріот своєї землі Р. Бжеський у публіцистичних статтях гостро ставить питання майбутнього устрою та незалежності української держави. В рукописі статті «Національне та земельне питання» (1928 р.) Бжеський пише: «...нам все одно, який політичний і соціальний устрій матиме Україна, головне, щоб була самостійною..., про устрій ще є час думати, говорить М. Сціборський, – ...ні, не все одно! І думати про це треба вже тепер, бо потім буде запізно»³³⁸. Автор вказує, що вже тепер необхідно розробити доцільну та ясну розв'язку земельної справи на користь українського населення³³⁹. Відразу пояснює, що «...кров пролита в обороні своєї нації, надає право суверенно розпоряджатись тією землею. Безнастанна боротьба за досягнення і скріплення того права і творча праця на цій землі, це все для добра свого народу, своєї нації»³⁴⁰.

Роман Бжеський, у згаданій праці, підкреслює, що «Великий українець повинен без спротиву поступитись всіма своїми інтересами і навіть життям для нації, але може не робити це для якогось класу»³⁴¹. Та найголовніше –

³³⁴ Кармелюк А. Бжеський: неспокійний ерудит /А. Кармелюк // Націоналістичний портал [Електронний ресурс] <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1328>

³³⁵ ЦДАЛ України, ф. 348 «Просвіта», оп. 1, спр. 3167. Звіт про перевірку роботи книгарні філіалу товариства „Просвіта” у м-ку Крем’янець, арк.1.

³³⁶ Адамович В. Серце промовляло до людей. // Діалог. – 1994. – 12 листопада.

³³⁷ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С. 34.

³³⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документів, матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп. 1, спр. 393. Стаття проф. Бжеського «Національне і земельне питання», арк.1.

³³⁹ Там само, арк.2.

³⁴⁰ Там само, арк.6.

³⁴¹ Там само, арк.27.

«щоб поліпшити життєві умови, всім та інтелігенції, треба вчитися і працювати...»³⁴². Також у Кременці він написав спогади під назвою «Згадки з минулого (1916-1921)», що друкувались у Львові в «Літературно-науковому віснику». В яких розповідає про Першу світову війну, національно-визвольні змагання українців 1917-1921 рр.³⁴³.

У Кременці він жив у власноруч спорудженому будиночку під горою Воловицею, стіни якого були прикрашені полтавським орнаментом. Сам він був добрим художником³⁴⁴. Будинок зберігся до наших днів.

Сучасник Р. Бжеського лікар Василь Кархут досить колоритно його характеризує у свої мемуарах «Полум'яний вихор», процитуємо окремі слова, зокрема: «Забагато в ньому анархічності, щоб кому-небудь скоритися; – неомильність у всіх питаннях життя хоче монополізувати тільки для себе... Самозакоханий у свій розум...». Як бачимо автор не дуже прихильно ставився до Романа Бжеського. Він критично описує й особисте життя Бжеського.

Як учасник національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921-х рр., Р. Бжеський розумів причини, що привели до поразки. Тому активно взявся ідейно готувати молоде покоління для продовження боротьби за українську державність. Для цього згуртовує навколо себе національно-свідому, патріотично настроєну молодь та однодумців. Про ці факти писав краєзнавець Г. Чернихівський у книзі «Кременеччина від давнини до сучасності». Роман Бжеський підпільно створював мережу законспірованих «трійок», для яких розробив спеціальний курс освіти, що тривав три чотири роки. До підпільної боротьби в першу чергу залучалася молодь та учні Кременецької української гімназії. Кілька разів на тиждень слухачі збирались на приватних квартирах або влітку у різних місцях Кременецьких гір. Польські власті, викривши підпільну діяльність гімназистів та організаторів у 1934 р. провели арешти. Більше 30 учнів-старшокласників з Кременецької української гімназії було заарештовано, шість з них ув'язнено. Напружена громадсько-політична діяльність Р. Бжеського була теж перервана арештом та ув'язненням у Березі Картузькій в 1934-1939 рр. Лише з початком Другої світової війни Роману Бжеському та іншим в'язням вдалося вирватися на волю. Від літа 1941 р. – він заступник редактора газети «Волинь» Уласа Самчука у Рівному. Далі – недовге повернення до Кременця та еміграція.

Отже, Роман Бжеський був всесторонньо розвинутим інтелектуалом, патріотом, саме таким представникам національної еліти належить вагома роль у боротьбі за незалежність України. Проте, творчий здобуток і громадсько-просвітницька діяльність вченого залишаються маловивченими та не-

³⁴² Там само, арк.58.

³⁴³ Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць / Укладач Н. Бжеська.

³⁴⁴ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С. 34.

відомими широкому загалу. Велика його публіцистична спадщина, чекає ще на скрупульозного та вдумливого дослідника. Крім того, готуються до друку щоденники Бжеського, які привезла в Україну його дочка Маргарита.

ІСТОРІЯ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ В БІОГРАФІЯХ

Персональні історико-релігійні студії є поширеними серед сучасної української історіографії. Нами зроблена спроба на прикладі діяльності очільників, викладачів, вихованців семінарії розповісти про релігійну ситуацію на Волині у міжвоєнний період XX ст., які переважали тенденції та проблеми.

Православне духовенство міжвоєнного періоду XX ст. на Західній Волині було численною соціальною верствою, яка займала провідне місце в національному русі. Відомий український історик Д. Дорошенко зазначав, що православне духовенство утворило в Україні з кінця XVIII ст. окремий стан, який близько стояв до народу і був тісно зв'язаний з його долею, з його добробутом³⁴⁵. Священики підтримували народну освіту, культуру, забезпечували зв'язок між громадськими організаціями в містах і селах, чинили опір ополяченню та окатоличенню населення тощо. Одним із осередків виховання пастирів була Кременецька духовна семінарія. Становлення української державності вимагає нового погляду, переосмислення історії боротьби української нації за духовну й державну незалежність.

На відміну від Галичини, де священики відігравали провідну роль у житті української спільноти, духовна інтелігенція Волині, серед якої переважали консервативно-традиційні погляди на релігійне та суспільне життя, не завжди була єдиною у вирішенні багатьох проблем тогочасного волинського українства. У цьому проявлялися як історичні традиції релігійного життя регіону у попередні століття, так і специфіка його соціально-політичного розвитку у міжвоєнний період XX ст. Відзначимо й те, що частково вивільнившись з-під російської опіки, після офіційного проголошення і визнання автокефалії Польською державою 17 вересня 1925 р., українська православна церква все ж не стала суб'єктом релігійного життя, а навпаки перетворювалася на засіб польської шовіністичної політики.

На Волині, Поліссі та Холмщині діяла православна церква, яка налічувала близько двох мільйонів віруючих. На початку буття відродженої польської держави православна церква в Польщі фактично залишилася без чітких механізмів управління. Підпорядкування московському патріархатові стало

³⁴⁵ Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С.42.

умовним, бо керівники російської церкви були відсторонені попередньою більшовицькою владою від церковних справ. Серед свідомого духовенства шириться ідея повернення церковної організації до соборно-демократичних традицій, якими жило українське православ'я до 1685 р.³⁴⁶ Становище ускладнювалося тим, що православна ієрархія реально тяжіла до Москви. Промосковським духовенством була обсаджена й духовна консисторія, що урядувала в Кременці (центр Волинської єпархії). Консисторія діяла в Кременці з 1918 до 1939 р. (у 1922 р. була перейменована у Волинську духовну консисторію)³⁴⁷.

Після 1920 р. українська інтелігенція на Волині «стала помалу вивітрюватися від свого атеїзму, набутого від інтелігенції російської»³⁴⁸. Лідери українського церковного руху зуміли організувати і провести третього жовтня 1921 р. Почаївський з'їзд, рішення якого мали на меті закласти основи дальшого розвитку українського православ'я у краї. У лютому 1922 р. в Почаєві відбувся Перший собор архимандритів православного екзархату в Польщі, який оголосив себе Собором єпископів. Він ухвалив перейти в управління православною церквою на засади повної незалежності, утворити в Польщі окрему Волинську єпархію та головний її орган – Волинську духовну консисторію. Тоді ж у місцевому соборі був висвячений в єпископи Юрій Ярошевич, який незабаром став митрополитом Варшавським й усієї Польщі. За час його управління було багато зроблено щодо українізації православної церкви в Польщі: дозволено використовувати українську мову в богослужінні, читати рідною мовою Святе Письмо та виголошувати нею проповіді³⁴⁹. Ще одним кроком стала маніфестація в Почаєві у вересні 1933 р. проти русифікаторської політики вже митрополита Діонісія³⁵⁰.

Підготовкою волинських духовних кадрів займалася духовна семінарія в Кременці, яка була заснована 1919 р. із залученням частини викладацького складу колишньої Хомської духовної семінарії³⁵¹. Певний час семінарія функціонувала як окрема структурна одиниця, непідвладна єпископу Діонісі-

³⁴⁶ Борщевич В. Автономна Православна Церква на Волині / В. Борщевич – Луцьк: Ред.-вид. від. ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. – С. 16.

³⁴⁷ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.1, спр.5, арк. 3.

³⁴⁸ Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / Іван Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 406.

³⁴⁹ Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст. / Б. Савчук – Івано-Франківськ, 1997. – С. 36.

³⁵⁰ Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – 2-ге вид / М. Сивіцький – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – С. 55-56.

³⁵¹ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст. : Історико-красназничий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 57.

єві. Ректор Холмської духовної семінарії архімандрит Смарагд (Латишенков) відмовлявся підпорядковувати навчальний заклад Кременецькому єпископу. Навчальний заклад тоді мав проросійське спрямування. Як не парадоксально, на початку 1920 р. Холмська семінарія у Кременці отримала фінансову допомогу від Уряду УНР³⁵². Учнями духовної семінарії були переважно вихідці із сільської місцевості, де традиційно переважало українське населення.

Спочатку керував семінарією славнозвісний архімандрит Смарагд (С. Латишенков)³⁵³. Саме він здійснив підступне вбивство 8 лютого 1923 р. у Варшаві митрополита Юрія (Ярошевського), який робив все, щоб українське православ'я відійшло від впливу московського патріархату, за це і поплатився життям³⁵⁴. Ситуацію охарактеризував відомий громадсько-політичний, а згодом релігійний діяч Степан Скрипник. Він підкреслив, що «Сама справа автокефалії Православної Церкви в Польщі, себто відділення її від колишньої Російської Церкви, окупилася кров'ю найшляхетнішого її ієрарха бл. пам'яті митрополита Юрія, який заплатив своїм життям лише за те, що був рішучим прихильником автокефалії, а за національністю був українцем»³⁵⁵.

Більшість викладачів Холмської семінарії погодилася на пропозицію викладати у Кременецькій. Семінарія з 1927 р. була прийнята на державне утримання і наділена була правами державних середніх шкіл. Тобто, кожен випускник закладу мав право вступу до будь-якого університету Польщі. Вчилося тут в середньому близько 200 учнів. Наприклад, в 1930/1931 навчальному році нараховувалось 343 учні³⁵⁶. Українською мовою викладались усі богословські предмети та загальноосвітні дисципліни, але були періоди і російсько мовного навчання. Більшість випускників семінарії відзначились пізніше активною участю в громадському житті та у процесі українізації Православної церкви³⁵⁷. Український національно-церковний рух міжвоєнного періоду XX ст. на Волині докладав багато зусиль, щоб надати семінарії

³⁵² Огієнко І. Рятуння України / Іван Огієнко – Вінніпег: Видання товариства “Волинь”, 1968. – С. 41.

³⁵³ Оболенчик Н. Релігійна освіта у Кременецькому повіті у 20-30-х рр. XX ст. / Н. Оболенчик // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2009. – Вип.3. – С. 122.

³⁵⁴ Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Чернихівський – Кременець: Папірус, 1999. – С. 132.

³⁵⁵ Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930-1944: Монографія / А. Смирнов. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 99.

³⁵⁶ Держархів Тернопільської обл., ф.232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства, оп.2, спр. 51. Статистичні відомості про число викладачів, учнів семінарії, звіти опікунів 1-9 класі за 1930-1931 н.р., арк. 54.

³⁵⁷ Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки XX ст. / Б. Савчук – Івано-Франківськ, 1997. – С. 34.

українського характеру. Лише у 1921 р. українська мова була запроваджена в ній як предмет, а навчання далі велось російською ³⁵⁸. Проте більшість учнів були з українських родин, тому вони тяжіли до свого національного коріння.

Фактично засновником та ректором семінарії був єпископ **Діонісій (Валединський)** ³⁵⁹. Митрополит Діонісій – український та польський православний церковний діяч, єпископ Кременецький, митрополит Православної Церкви в Польщі. Народився в 1876 р. у м. Муром Володимирської губернії в сім'ї священика. У святому хрещенні отримав ім'я Костянтин. У 12 років залишився сиротою, будучи в цей час учнем духовної школи ³⁶⁰. В 1897 р. пострижений в ченці і рукоположений в ієродиякони, в 1899 р. – в ієромонахи. В 1900 р. закінчив Казанську духовну академію з ступенем кандидата богослов'я і залишився професорським стипендіатом на кафедрі. В 1902 р. назначений ректором Таврійської духовної семінарії і возведений в сан архімандрита. В 1911 р. настоятель російської посольської церкви в Римі. У 1913-1919 рр. – єпископ Кременецький, вікарій Волинської єпархії ³⁶¹. Основними напрямками своєї діяльності новопо-

ставлений єпископ бачив у покращенні стану освіти в школах, відродження Богоявленського братства, закінчення при монастирі будівництва дзвіниці тощо ³⁶².

Діонісій запросив українців до викладання в Кременецькій духовній семінарії. Він видавав богослужбові тексти українською мовою, українські церковні газети, хіротонізував українських єпископів Олексія, Полікарпа, Іларіона, Палладія, дав благословення на відновлення УАПЦ. З 1923 р. – митрополит православної церкви в Польщі ³⁶³. Саме 20-25 лютого 1923 р. – у Варшаві відбулися Собор і Синод єпископів Православної

³⁵⁸ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С.13.

³⁵⁹ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – XX ст. : Історико-красназничий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 66.

³⁶⁰ Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Красназничі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С.40.

³⁶¹ Діонісій Валединський // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 58.

³⁶² Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Красназничі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С.41.

³⁶³ Діонісій Валединський // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 58.

Церкви в Польщі. На нового митрополита Православної Церкви в Польщі обрано архієп. Діонісія (Валединського). За благословенням Собор звернувся до Царгородського, а не до Московського патріарха, що було першим конкретним кроком в напрямку автокефалії. Вже 13 листопада 1924 р. Вселенським Патріархом Григорієм VII був виданий декрет на відтворення і визнання Києво-Руської Митрополії як Автокефальної Церкви і покладено відповідальність за встановлення нового собору єпископів на митрополита Варшавського Діонісія (Валединського). 17 вересня 1925 р. в присутності всього єпископату Польщі в митрополичому храмі святої Марії Магдалини відбулось урочисте зачитування патріаршого томоса³⁶⁴.

Своїєї церковної міцної лінії митрополит Діонісій не мав, а це використовував польський уряд³⁶⁵. Про нього Іван Огієнко у 1921 р. отримав таку інформацію: «Єп. Кременецький Діонісій – розумна і послідовна людина. До поляків ставиться косо. Останніми часами почав вести українську лінію, але не з симпатій до українства, а тільки тому, що ця лінія дає опір полякам. Діонісія оточує декілька українців, і можливо, українофільство Діонісія – їх вплив. Записався членом місцевої «Просвіти». Визнав автономію Української церкви, але не автокефалію»³⁶⁶.

Митрополит **Олексій Громадський** – відомий церковний діяч на Волині. З 1920 р. протоієрей Олексій виконує обов'язки настоятеля Кременецького Богоявленського монастиря. В 1922 р. приймає чернечий постриг, а наступного дня возведений в сан архімандрита. Третього вересня 1922 р. висвячений на єпископа з титулом Луцького³⁶⁷.

У 1920-1923 та 1934-1939 рр. ректором Кременецької духовної семінарії був архімандрит Олексій (Громадський). Він народився 1882 р. в дяківській родині в Підляшші. Закінчив Холмське духовне училище та семінарію, а також в 1908 р. – Київську духовну академію³⁶⁸.

Цікавий факт повідомляє нам його однокурсник Іван Власовський, він пише про те, що Громадський був дуже віруючою людиною, не відвідував ні театру, ні концерту, не цікавився світською літературою під час навчання у семінарії³⁶⁹.

³⁶⁴ Цей день в історії: 23 лютого 1923 року [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://zapysy.com.ua/news/1300.html>

³⁶⁵ Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / Іван Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 407.

³⁶⁶ Матеріали VIII Міжнародних Річинських читань до 120-річчя з дня народження Арсена Річинського. Науковий збірник. – Київ-Кременець, 2012. – С. 117.

³⁶⁷ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.1, спр.275, арк. 3.

³⁶⁸ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст. : Історико-красназничий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 67.

³⁶⁹ Мельничук О. Свято- Богоявленський Кременецький монастир у контексті історії Православ'я в Україні / О. Мельничук. – К., 2007. – С. 129.

Олексій Громадський, як архієрей демонстрував зразки благодійності, зокрема, він скерував гроші, зібрані духовенством із нагоди 15-річчя його єпископської хіронтії, на іменну стипендію студентам православного богословського відділу Варшавського університету ³⁷⁰.

Архієпископ Олексій у 1941 р. скликав собор єпископів у Почаєві і створив Автономну Православну Церкву. Так постало в Україні церковне двовладдя: була Православна Церква Українська, очолювана митрополитом Полікарпом і Церква Російська, очолювана митрополитом Олексієм.

У травні 1943 р. митрополит Олексій загинув на ділянці дороги Кременець-Луцьк, був похований у Кременці у Богоявленському монастирі ³⁷¹.

Деякий час семінарією керували єпископи проросійської орієнтації Антоній (Марценко) та Симон (Івановський). Більшість предметів тоді у семінарії викладали російською мовою ³⁷². Звичайно, це негативно впливало на українську молодь.

Українознавча сторінка в історії семінарії та Кременця пов'язана з наступним ректором. Так, у 1927 р. ректором семінарії було призначено протоієрея **Петра Табінського**, який мав авторитет активного борця за створення Української церкви. В той же час проросійські церковні кола домоглися призначення своїх кандидатів на посади інспектора та візитатора семінарії, які перешкоджали йому працювати ³⁷³. Очевидно, що через перехід у юрисдикцію Української греко-католицької церкви на початку 30-х рр. XX ст. та накладеною у зв'язку із цим російськими єпископами православної автокефальної церкви в Польщі анафемою, отець Петро Табінський був незаслужено забутий православними істориками, тому маємо незначні відомості про нього.

Національні переконання П. Табінського викликали вороже ставлення з боку промосковського духовенства Волині. Наприклад, під час Законодавчого з'їзду в Почаєві у 1923 р. між о. Табінським як секретарем зібрання та головою єпископом Антонієм Люблінським виник конфлікт через бажання першого надати постановам українського звучання ³⁷⁴.

³⁷⁰ Борщевич В. Г. Волинське духовенство у XX ст.: ідентичність, статус, еволюція: Монографія / В. Г. Борщевич – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – С.288.

³⁷¹ Протоієрей О. Мельничук Свято-Богоявленський Кременецький монастир у контексті історії Православ'я в Україні / О. Мельничук – К., 2007. – С.133.

³⁷² Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – XX ст. : Історико-красназничий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 67-68.

³⁷³ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви /

І. Ф.Власовський. – Нью-Йорк – К.:УАІГЦ, 1990. –Т. IV. – Кн. 2. – С. 102.

³⁷⁴ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.5, спр. 278. Доповідна єпископа Люблінського Антонія (Марценка) митрополиту Варшавському і Волинському і всієї Польщі Діонісієві (Валединському) 1 серпня 1923 р., арк. 19.

Відчутним ударом для семінарії стало звільнення П. Табінського з посади ректора. Окремі дослідники твердять, що він став жертвою підозр польської влади у причетності до діяльності українських націоналістичних організацій у Кременці, зокрема, організації «Юнак» (крило УВО – примітка – *І. С.*). На нашу думку, було використано зручний момент для усунення активного церковного діяча. В цьому були зацікавлені проросійські кола Варшавської митрополії, адже посада ректора була стратегічною у вихованні національно-свідомої молоді. Приблизно через рік П. Табінський залишив Православну церкву і перейшов у юрисдикцію митрополита Андрія (Шептицького).

Знову ректором став єпископ Симон (Івановський), але він був номінальним керівником, фактично уся влада зосереджувалася в руках інспектора – С. Міляшкевича, до того директора приватної Української гімназії у Кременці ³⁷⁵.

Слід зауважити, що формування українського світогляду в кандидатів до священства, вихованців семінарії, відбувалось не без участі викладачів-патріотів, які працювали в цьому навчальному закладі. Серед них найвідоміші – це професори М. Кобрин, В. Біднов, Л. Данилевич, Ф. Кульчинський та інші ³⁷⁶. Їх невтомна праця, пов'язана з навчанням і вихованням майбутніх пастирів, не обмежувалась уроками, вони проводили чимало позаурочної роботи, пов'язаної з українізацією семінарії: перекладали і видавали українські підручники з богословських предметів, організовували культурно-освітні заходи в семінарії, поглиблювали знання учнів на заняттях гуртків та інше.

Серед представників духовної еліти виокремлювався відомий церковний та освітянський діяч професор Кременецької духовної семінарії **Михайло Кобрин**. Він народився 21 жовтня 1871 р. в с. Стужиця Люблінського воєводства. Виходець із багатодітної селянської родини, Михайло Петрович був найстаршим і найобдарованішим. Ще в юнацькі роки глибоко усвідомив, що Бог – «це велике слово, найбільше з усіх слів, що існують в мові людській!.. Віра в існування Бога властива людям. Люди завжди й всюди на всіх ступенях свого розвитку вірили в Бога, почитали його». Саме так писав М. Кобрин у праці «Існування Бога в світі», виданій у Кременці 1936 р. ³⁷⁷.

Професор Михайло Кобрин викладацьку працю в Кременецькій духовній семінарії поєднував із перекладацькою. Адже у зв'язку з проголошенням автокефалії треба було мати богослужбні книжки українською мовою, налагодити їх видання. Це мало прискорити українізацію Православної церкви. Для цього передсоборне зібрання Православної автокефальної церкви в Польщі зробило специфічне положення про нові переклади церковно-богослужбних

³⁷⁵ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст. : Історико-красназавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 68.

³⁷⁶ Там само. – С. 146.

³⁷⁷ В. Л. Із минулої історії українізації православної Церкви на Волині // Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1990. – Вип. 16. – С. 76.

книг та їх видання. На зібранні професор М. Кобрин виступив з доповіддю «Про мову Богослужіння».

В ній автор, на основі глибокого вивчення історії Православної церкви аргументовано стверджує, що запровадження живої мови народу в Богослужінні – основа пасторської діяльності, яка не порушує традицій Православної церкви. Таку ж позицію на зібранні зайняв відомий вже тоді учений-богослов професор Іван Огієнко ³⁷⁸.

Після виходу на пенсію у 1934 р. М. Кобрин очолював українську приватну гімназію в Кременці, яка була осередком національно-патріотичного виховання молоді. За активну громадсько-політичну роботу в боротьбі за права українців Михайла Кобрин польська влада заарештувала й ув'язнила у Березі Картузькій ³⁷⁹.

Проте перша спроба українізувати семінарію в Кременці на початку 20-х років ХХ ст. не була реалізована до кінця. У цій спробі взяв участь і професор **Василь Біднов**. Він лише рік викладав історію релігії та церкви у Кременецькій духовній семінарії з 1921 по 1922 р. Декілька штрихів з його біографії. Він є одним з організаторів катеринославської «Просвіти» у 1905 р. З 1910 р. викладач у духовній семінарії Катеринослава, директор української гімназії у цьому ж місті. Найбільшою і найважливішою аналітичною працею Біднова, створеною у катеринославський період, була його книга 1908 р., захищена як магістерська дисертація, – «Православная церковь в Польше и Литве».

Далі був професором Кам'янець-Подільського університету. У Кам'янці-Подільському В. Біднов увійшов до комісії з перекладу Біблії на українську мову, заснованої при Міністерстві сповідань.

У вересні 1921 р. Біднова запросили викладати історію церкви у Кременецькій духовній семінарії. В. Біднов у 1921 р. був одним з організаторів з'їзду в Почаєві, який висловився за впровадження у богослужінні української мови ³⁸⁰.

Він знаний як український історик церкви, професор, редактор «Православної Волині», що видавалася у Кременці в 30-х рр. ХХ ст. Чимало статей належать В. Біднову, він писав під псевдонімом В. Степовий ³⁸¹. За активну громадсько-по-

³⁷⁸ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.266.

³⁷⁹ Чернихівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець: Папірус, 1999. – С.131.

³⁸⁰ Біднов Василь // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С.19.

³⁸¹ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.205.

літичну діяльність польська влада вислала у 1922 р. В. Біднова за межі повіту³⁸². Серед його документів знайдено часопис гуртка учнів четвертого класу Кременецької української гімназії, який вони йому подарували³⁸³.

Основоположник Українського історико-філологічного товариства в Подєбрадах, професор історії церкви в Українському вільному університеті (Прага). Він є автор багатьох наукових праць з історії України, церкви тощо³⁸⁴. Зокрема, «Школа і освіта на Україні в XI-XVIII ст.»³⁸⁵. Як дослідник козацтва Біднов приділив багато уваги розвитку на Запорозжжі земельної власності, промислів, торгівлі, подав обширний матеріал про освіту, культуру та церковну організацію на Січі. Окрему групу робіт Василь Олексійович присвятив дослідникам Запоріжжя, а саме А. Скальковському, Д. Яворницькому та іншим³⁸⁶. Серед документів архіву є рукописна стаття В. Біднова «Одна з проблем перекладу Біблії на українську мову»³⁸⁷. З 1929 р. він був залучений до праці на богословському факультеті при Варшавському університеті³⁸⁸. В. Біднов був членом багатьох громадських організацій, про це свідчать його членські квитки³⁸⁹. Наприклад, він був дійсним членом Українського наукового з'їзду у Празі³⁹⁰.

Для світоглядного портрету потрібно відмітити й особисті якості В. Біднова, як зазначає його студент Є. Сакович, що «...він з'єднавав у собі пошану та увагу багатьох: для одних він був добрим знайомим та приємним співбесідником, для других – політичним однодумцем, для третіх – співпрацівником, для четвертих – добродієм, для п'ятих – керманічем та авторитетним провідником в науці. Не дивно, тому що його скромну кімнату дуже часто відвідували люди різних станів та засобів: духовенство, професори, політичні діячі, журналісти, студенти...»³⁹¹.

³⁸² Там само. – С.87.

³⁸³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр. 400. Часопис гуртка учнів.

³⁸⁴ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.87.

³⁸⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.398. Стаття Біднова В.

³⁸⁶ Там само, спр.397. Стаття Біднова В.

³⁸⁷ Там само, спр.398. Стаття Біднова В.

³⁸⁸ Lenczewski M., ks.dk. Studium teologii prawosławnej na uniwersytecie warszawskim w latach 1925-1939. – Warszawa: Chrześcijańska akademія teologiczna, 1992. – S.49-50.

³⁸⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.394. Членські книжки В. Біднова 1925-1926.

³⁹⁰ Там само, арк. 1.

³⁹¹ Сакович Є. Ю. Споми́ни про професора В. О. Біднова / Є. Ю. Сакович // Церква і нарі́д. – ч. 7-8. – 1936. – С. 280.

Серед відомих діячів семінарії вагоме місце посідає **Филимон Кульчинський**. Він не лише закінчив Волинську духовну семінарію, але й Київську духовну академію з дипломом кандидата богослов'я. Педагогічну працю Ф. Кульчинський розпочав у 1918 р. у Києві, потім була праця у гімназії у Кам'янці-Подільському та народних школах Волинського воєводства. З 1927 р. до 1939 р. Филимон Устинович трудився професором духовної семінарії у Кременці³⁹². Він у Кременецькій духовній семінарії викладав українську мову та літературу та історію церкви³⁹³. Він був наставником молоді. Організовував академії на вшанування Тараса Шевченка, проводив експресії по краю для семінаристів³⁹⁴.

Лише в еміграції у 1948 р. Филимон Кульчинський висвятився в ієреї. До смерті у 1972 р. отець Филимон трудився священником в українських православних парафіях Канади, Бразилії та Сполучених Штатів Америки³⁹⁵.

Варто згадати випускника Кременецької духовної семінарії **Юрія Шумовського**³⁹⁶. Про Кременецьку духовну семінарію Ю. Шумовський згадує так: «...перший рік, коли я вступив до семінарії, то в ній панував російський дух, але коли ректором став відомий діяч, українець о. Табинський, то вона цілком українизувалась. В цьому значно допомагали такі наші професори як Ф. Кульчинський, М. Кобрин та інші, а також сам секретар Консисторії І. Власовський.

Семінаристи майже всі були свідомими українцями... Пам'ятаю, у нас тоді вже існувала таємна пластунська організація. І коли приїхав до нас на зустріч А. Річинський, то ми мали перегляд «Пласту» на так званому «Гнилому озері» в лісах м. Кременця, оскільки, польський уряд подібні націоналістичні організації не дозволяв...»³⁹⁷.

Знанням в краї був отець **Микола Малюжинський**, випускник Кременецької духовної семінарії, як пише одне з видань «Він не був вигідний для жодної з окупаційних влад. Його переслідували більшовики, репресували поляки, не залишили в спокої й німецькі окупанти. А він не був політиком, чи солдатом, чи підпільником, а просто священником, котрий чесно викону-

³⁹² Кульчинський Ф., протопресвітер. Мій життєпис (у скороченні) / Архів родини Кульчинських арк.1-10 // Архів Луцько-Волинського єпархіального управління.

³⁹³ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.98.

³⁹⁴ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 40.

³⁹⁵ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.99.

³⁹⁶ Держархів Тернопільської обл., ф.232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства, оп.1, спр. 274. Особиста справа Ю. Шумовського.

³⁹⁷ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1991. – С.3.

вав свій синівський обов'язок перед Богом і людьми...»³⁹⁸. Він народився у 1903 р. у с. Любар Житомирського повіту³⁹⁹. На початку 20-х рр. XX ст. М. Малюжинський опиняється в м. Кременці. Він стає студентом Кременецької духовної семінарії⁴⁰⁰.

З 1927 р. був висвячений на сан священника й отримав парафію в с. Жолобки Кременецького повіту. Потім був священником в с. Здобби Здолбунівського повіту та в с. Тилявка (тепер це Шумський район), де під його керівництвом було розпочато будівництво церкви. Згодом, до 1934 р. продовжував освіту у Варшаві, на теологічному факультеті. Потім був призначений благочинним у містечко Ланівці Кременецького повіту⁴⁰¹. Як бачимо з архівних документів, що М. Малюжинський постійно був під наглядом поліції, повітового староства. Наприклад, у 1935 р. до Волинського воєводського уряду в Луцьку надійшов лист від Кременецького повітового староства, в якому зазначалось, що отець Малюжинський з Ланівців, є під пильним контролем влади, його переконання мають легке «забарвлення» українського націоналізму, але в даний час він себе поводить лояльно⁴⁰².

У 1940 р. отець Малюжинський – священник православної церкви у Холмщині, наступного року – діяч УАПЦ у Луцьку. Розстріляний німцями у рівненській в'язниці у 1943 р.⁴⁰³

Варто зазначити про вагомий внесок отця Малюжинського у розвиток української богословської думки. Серед його віднайдених праць є курсова робота з патрології за другий курс Варшавської теології, проповіді отця, частина чорнового варіанту дипломної роботи на тему «Чи є душа у людини?», опубліковані у 1936-1937 рр. у журналі «Церква і нарід», окремі частини магістерської дисертації та програми догматичного та порівняльного богослов'я для Пастирських курсів у Луцьку⁴⁰⁴. Аналіз робіт Малюжинського свідчить про його глибокі пізнання в богослов'ї. Він вивчав актуальні теми, які сприяли духовній ідентифікації українців⁴⁰⁵.

³⁹⁸ Басюк С. Місто на вершині гори не заховається від ока / С. Басюк // Січ.- 1993. – 15 травня.

³⁹⁹ Малюжинський Микола // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 107.

⁴⁰⁰ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С.12-13.

⁴⁰¹ Басюк С. Місто на вершині гори не заховається від ока / С. Басюк // Січ.- 1993. – 15 травня.

⁴⁰² Держархів Волинської обл., ф. 46. Волинське воєводське управління., оп.9, спр.2668, арк.4.

⁴⁰³ Малюжинський Микола // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 107.

⁴⁰⁴ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С. 55.

⁴⁰⁵ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С. 59.

Вихованцем духовної семінарії у Кременці був **Володимир Мисечко**, він навчався з 1922 до 1927 рр.⁴⁰⁶ Про нього написала спогади його донька Клавдія Бачинська «Життя для добра». Повчальним прикладом є те, що під час навчання Володимир Мисечко мав постійне завантаження. Коли семінаристи на канікули роз'їжджались відпочивати, він їхав на далеку парафію, там працював дяком. Організовував церковний хор з молодих селян, які співали українською мовою. Як бачимо, що учні семінарії в більшості ставали патріотами своєї землі.

Приверну увагу до того факту, що в подальшій пастирській праці отець Володимир Мисечко був вірний українським ідеалам. Приступивши до душпастирських обов'язків він у школах навчав Закон Божий українською мовою, звичайно, це не подобалося польській владі. Його позбавили оплати за навчання у початкових школах парафії⁴⁰⁷.

Цікаво, як пише у спогадах Бачинська, у з приходом священником отця Мисечка у с. Вуйковичі, що на Волині, почала діяти «Просвіта», ставились вистави, відзначались Шевченківські дні тощо.

Влітку 1943 р. отця Мисечка розстріляли в Рівному німецькі окупанти разом з іншими українськими патріотами.

Пряме відношення до діяльності Кременецької духовної семінарії мав **Іван Власовський**, секретар Волинської Консисторії, редактор журналу «Церква і нарід» у Кременці⁴⁰⁸. Він був активним громадським діячем, богословом-науковцем, професором. Він народився 15 серпня 1883 р. на Харківщині. У 1908-1918 рр. працював у гімназіях на Полтавщині. З 1918 р. І. Власовський був директором гімназії у м. Луцьку, проте у 1924 р. звільнений польською владою з цієї посади. Іван Власовський був одним з організаторів Луцької «Просвіти», послом до польського сейму. Неодноразово був ув'язнений польською адміністрацією та утримувався у таборі концентраційному Береза Каргузька. З 1948 р. емігрував та проживав у Канаді, де і помер⁴⁰⁹.

На сьогоднішній день потребує детального переосмислення праця І. Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви».

Нами здійснена спроба показати функціонування Кременецької духовної семінарії у міжвоєнний період ХХ ст. через призму біографій чільних наставників та вихованців. Окремі постаті семінарії внесли свій вагомий вклад у релігійне, громадсько-політичне та освітньо-культурне життя краю, сприяли

⁴⁰⁶ Атестат про закінчення Володимиром Мисечко Волинської духовної семінарії, 1 липня 1927 року. Документ // Бачинська К. Життя для добра. – Рівне, 2003. – С. 98.

⁴⁰⁷ Бачинська К. Життя для добра / К. Бачинська. – Рівне, 2003. – С. 49.

⁴⁰⁸ Чернихівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Чернихівський. – Кременець: Папірус, 1999. – С.127.

⁴⁰⁹ Давидюк Р. Емігранти УНР у громадсько-політичному житті Волині в умовах Другої Речі Посполитої [Електронний варіант] / Р. Давидюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1613/52/>

формуванню національної свідомості українців, популяризували українську мову, книжку, були захисниками православної віри. Звичайно, розуміємо, що їх діяльність обмежувалась конкретними політичними обставинами, які безпосередньо впливали на них та їхню подвижницьку працю. Крім того, життєпис цих людей, як особистий приклад, необхідний для сучасної молоді, адже може бути повчальним у плані жертвового служіння високим християнським ідеалам та Україні. Церква має багато трагічних сторінок, на які занесено страдників і мучеників за віру предків, серед них і світлі імена наставників та вихованців Кременецької духовної семінарії.

Українська еліта Волині закономірно знайшла своє відображення і в церковній сфері. Як бачимо, що в умовах польської державності, пануванні католицизму та пережитків русифікаторської політики волинській православній духовній еліті вдалося зберегти національну самоідентифікацію та православну віру. Варто відзначити й той факт, що у міжвоєнний період XX ст. на Волині зростає інтелектуальний рівень священників та їх національна свідомість.

МИСТЕЦЬКА ЕЛІТА ВОЛИНІ: ВІДОМІ ПОСТАТІ

У наш час суспільство втратило духовні орієнтири розвитку, відсутні стали моральні цінності та сформовані ідеали, що характеризують ідентичність українського народу, відсутній баланс між національними традиціями та новаціями, тому важливим є дослідження діяльності культурної еліти в історичній ретроспективі.

Знову ж таки постає питання: кого відносити до культурної (мистецької) еліти? Чи варто виокремлювати саме поняття «культурна еліта»?

У даному контексті важливо зазначити, що сучасні науковці почали розмежовувати поняття політичних та культурних еліт. Так, на думку, дослідника І. Кондакова, політичні та культурні еліти, «пов'язані в принципі схожими (ізоморфними) механізмами селекції, статусного споживання, престижу, не збігаються між собою і тільки інколи можуть об'єднуватися в тимчасові альянси, які є досить нестійкими та крихкими». В цілому вони являють собою соціально-сміслові та культурно-сміслові структури суспільства, які співіснують в часі та просторі ⁴¹⁰.

При виділенні культурної еліти необхідно надати перевагу ціннісному критерію. Культурологи частіше використовують термін «еліта» до видатних діячів культури, інколи він виступає як синонім «аристократії духу».

⁴¹⁰ Кондаков И.В. Традиционное и нетрадиционное в культуре России / И.В. Кондаков – М.: Наука, 2008. – С.556.

Саме культурна еліта більш підходить до значення терміну «еліта» – це кращі, по-справжньому творчі, талановиті особистості ⁴¹¹. Призначення культурної еліти не в тому, щоб опонувати владі, а в тому, щоб виховувати духовність людей, формувати ідеї, підказувати найбільш раціональні шляхи розвитку суспільства ⁴¹². Таким чином, культурна еліта як складова еліти є самостійною.

У міжвоєнний період ХХ ст. на Волині пропагувала національні ідеї українська мистецька еліта. Зрозуміло, що влада різними способами прагнула перешкодити розвитку таланту цих особистостей. Проте не зважаючи на утиски, переслідування, українські митці писали картини, співали пісень тощо. За кожним прізвищем, за кожною назвою чи то художнього колективу, чи громадського товариства, чи то видання, чи картини стоїть неосяжна інтелектуальна та мистецька спадщина, яку ми відкриваємо для себе і яку навряд чи в змозі відновити повністю.

Професійного українського театру на Волині не було, і тому оберегом культурних надбань українців стали аматорські театральні трупи при «Просвіті» та окремі ентузіасти, які працювали на власній ініціативі, в репертуарі яких були твори вітчизняних класиків, пройняті глибоким патріотизмом. Як приклад, можемо назвати мистецьку діяльність Березовських. На Кременеччину, після 1917 р. приїздить **сім'я Березовських**. Григорій Березовський, колишній актор та режисер Театру М. Садовського в Катеринославі. Він разом з дружиною у 1928-1937 рр. організували при Кременецькій «Просвіті» драматичний гурток, де ставили різні п'єси ⁴¹³. Григорій Березовський винайшов та вперше застосував багато оригінальних світлових ефектів ⁴¹⁴.

Окрему сторінку в мистецьке життя Волині вписали художники, прозаїки та поети, чий життєвий шлях та творча спадщина тісно пов'язані з волинським краєм. Представником мистецької еліти краю був живописець **Олександр Якимчук**. У 1921-1923 рр. він навчався живопису в приватних майстернях Варшави. У 1928 р. продовжував художню освіту в Італії. Твори: «Копання картоплі», «Млин у с. Крутнів», «Мисливець» (1928), «Зима» (1929), «Жебраки в Почаєві» (1938), «Портрет Т. Шевченка» (олівець, 1939); серія акварельних пейзажів Волині (1940 – 1944). Його твори зберігаються в Кременецькому краєзнавчому музеї. В 1925- 1931 рр. він викладав у Почаївській художній школі ⁴¹⁵. Одночасно з роботою в майстерні О. Якимчук керу-

⁴¹¹ Ашин Г. К. Курс елітології / Г. К. Ашин, Е. В. Охотский. – М., 1999. – С. 292.

⁴¹² Там само. – С. 293.

⁴¹³ Медведєв С. Великий перелом / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 2. – Кременець, 2009. – С.74.

⁴¹⁴ Березовський Григорій // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С.18.

⁴¹⁵ Художники – уродженці Кременеччини // Регіональний інформаційний портал Тернопільщина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.irp.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1138:2010-03-03-18-34-54&catid=88:2009-

вав Почаївським аматорським театром при «Просвіті». Художник постійно був учасником мистецьких виставок у Львові, Кременці, Луцьку, Варшаві ⁴¹⁶.

Варто назвати ще одне забуте за радянської влади ім'я талановитого волинського художника **Ніла Хасевича** – неперевершеного майстра екслібрису, чудового графіка ⁴¹⁷. Сьогодні уже відомо, що графічні роботи Хасевича експонувалися на виставках у Луцьку, Рівному, Празі, Берліні, Чикаго й Лос-Анджелесі. З 1931 по 1944 рр. митець брав участь у 35 виставках. За цей час виконав понад 30 екслібрисів, більшість з яких одержали високу оцінку спеціалістів. В Україні, ім'я відомого графіка було занесене кадебістами в списки «ворогів народу». Це не давало змоги говорити про нього.

«Я не можу битися зброєю, але б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються», – уривок із листа, який Н. Хасевич написав за рік до своєї загибелі ⁴¹⁸.

Ніл Хасевич народився 13 листопада 1905 р. в с. Дюксин колишнього Костопольського повіту на Волині. Батьки віддали сина до духовної школи в Житомирі. Однак революційні події змусили Хасевича продовжити освіту у світській школі. В 1922 р. на Оржевському залізничному переїзді хлопець потрапив під поїзд. Загинула матір, а на долю Ніла випало тривале лікування, ампутація ноги.

У 1926 р. Хасевич поступив до школи мистецтв при Академії мистецтв у Варшаві. Під час літніх канікул молодий митець мандрував селами Рівненщини. Для опанування технікою старовинного шрифту юнак власноручно переписав Пересопницьке Євангеліє. Хасевич займається також ткацтвом і килимарством ⁴¹⁹. Під час навчання Ніл став членом української студентської громади.

Ніл Хасевич береться за створення українського мистецького гуртка «Спокій». Із 341 члена цього об'єднання 14 були вихідцями із Волині. Весною 1928 р. у Варшаві приходить перша виставка мистецького товариства, де Хасевич виставляє п'ять ранніх малярських робіт. Він бере також активну участь у другій-третьій виставках «Спокою». У 1929 р. художник завершує зда-

⁴¹⁶ Панфілова О. Почаївська малярська школа / О. Панфілова // Замок. – № 15-19. – 2011.

⁴¹⁷ Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 255.

⁴¹⁸ Ксендзук Е. Ніл Хасевич – художник і воїн УПА: матеріали до бібліографії [Електронний ресурс] / Е. Ксендзук // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=555&Itemid=1&limit=1&limitstart=1

⁴¹⁹ Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 256.

чу іспитів за курс гімназії. Наступного року Ніл стає студентом Варшавської Академії Мистецтв.

Нестача коштів для існування змушує Хасевича в 1933 р. припинити навчання в Академії Мистецтв. В рідному селі він робить перші графічні пейзажі, ілюструє «Кобзар», працює над заголовними літерами до української абетки. Молодий митець веде значну громадську роботу, вступає до Волинського українського об'єднання, співпрацює з волинськими часописами.

В 1934 р. Ніл Хасевич на два місяці виїздить до Варшави, де завершує складання іспитів за курс Академії. Фрагмент дипломної роботи «Святий Володимир» виставляє на дев'ятій виставці «Спокою», що експонувалась в 1935 р. у Варшаві, Луцьку, Рівному, Кременці ⁴²⁰.

Ніл Хасевич ілюстрував газету «Волинь», яку редагував Улас Самчук у Рівному ⁴²¹. Ніл багато працює над дитячою літературою, зробив кілька виставок українських класиків. Проте вересень 1939 р. не дав збутися більшості творчих задумів митця ⁴²².

Для більшості представників творчої еліти важливо було працювати в ім'я свого народу та України. Оскільки мотивами їх творчості були рідні пейзажі, твори українських письменників тощо, митці прагнули своєю творчістю возвеличити свій край. Мистецьку роботу вони поєднували з громадською, а це ще одна грань, яка характеризує культурну еліту того часу.

З 1927 р. по 1940 р. у місті Кременці на Західній Волині проживав видатний художник-графік та іконописець – **Ростислав Глукко**. Він народився в с. Сураж Кременецького повіту у 1927 р. Його батька Олександра після закінчення Кременецького ліцею направили на посаду секретаря Суразького надлісництва ⁴²³. Про своє життя та поневір'яння, а також про дитячі та юнацькі роки у Кременці Ростислав Глукко залишив спогади «Memorabilia: Спомини» ⁴²⁴. У 1930-х рр. допитливий підліток Р. Глукко мав змогу спостерігати Вік художнього зацікавлення його містом: щороку його відвідувало до 70 митців, з їх числа немало й іменитих. «Немає вже, мабуть виставки, на якій би не висіли картини з мотивами цього міста», – писав один із фанатів творчих ви-

⁴²⁰ Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 257.

⁴²¹ Бондаренко К. Хасевич Ніл / К. Бондаренко, І. Підкова // Довідник з історії України : (А-Я). – К., 2001. – С. 1011.

⁴²² Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 257.

⁴²³ Чернихівський Г. Кременець у житті та творчості Ростислава Глукка / Г. Чернихівський // Він присвятив себе мистецтву. Матеріали Міжнародної наук. конференції 2007 р. / За ред. Ломаковича А. М. – Кременець : ВЦ КОГПІ, 2009. – С. 57.

⁴²⁴ Глукко Р. Memorabilia : Спомини / Перекл. з англ. мови Марії Яців. – Львів: Афіша, 2003. – 176 с.

їздів до Кременця С. Шейбал. До таких пленеристів частенько приєднувався Р. Глукко ⁴²⁵. Власне саме така творча атмосфера вплинула на розвиток світогляду та мистецьких уподобань майбутнього художника-графіка, іконописця.

Майбутній митець формувався в національно свідомій родині, яка зазнала жорстоких репресій. Так, батько Ростислава Глукка, був неодноразово ув'язнений за свою патріотично-виховну діяльність серед української молоді, до 1939 р. в польській в'язниці, а в 1940 р. – в радянських таборах. Мама та Ростислав в 1940 р. були заслані до Казахстану ⁴²⁶. Назад в Україну, на Волинь Р. Глукко повертається лише своїми картинами, адже майже решту життя проживає у Лондоні.

Вплив батька-патріота, оточення української еліти позначилися на формування національних поглядів Р. Глукка. Так, «українські мистці, на думку Р. Глукка, різняться від мистців інших національностей тим, що в їх творах віддзеркалені з великою силою національні елементи» ⁴²⁷. Як підтвердження цих слів згадаю про те, що серед науково-видавничої спадщини Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) помітне місце займає філателістичний розділ, у якому знаходяться марки, автором яких є Ростислав Глукко. Зокрема, серія «Церкви на Волині» містить його марки Почаївська Лавра, Замкова Церква – Остріг, Миколаївський Собор – Кременець, Собор у Ковелі, Собор у Рівному, Покровська Церква – Низькевичі; Успенський Собор – Володимир-Волинський, Воздвиженська Церква – Луцьк, Монастир – Межирічі; внизу під ними марка: Георгіївська Церква – Берестечко.

Марки блоку виконані в трьох кольорах – чорно-біло-червоний. На марці, присвяченій Почаївській лаврі, зображено знаменитий Успенський собор (1771-1783. На другій – зображено відому Богоявленську Замкову церкву в Острозі, побудовану князями Острозькими 1521 року. Наступна («Миколаївський собор – Крем'янець») присвячена цій відомій православній святині 1636 року. В її архітектурі поєднані типи тридільної української церкви стилю епохи Відродження з пізнішим у XVIII ст. бароковим декором.

Цей пам'ятний блок марок є важливим внеском у скарбницю волинської філателії, цінним джерелом для вивчення минулого нашого краю ⁴²⁸. Можемо

⁴²⁵ Яців Р. Поверх за поверхом мистецького досвіду Ростислава Глукка /Р. Яців // Він присвятив себе мистецтву. Матеріали Міжнародної наук. конференції 2007 р. / За ред. Ломаковича А. М. – Кременець : ВЦ КОГП, 2009. – С. 12.

⁴²⁶ Скакальська І. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921-1939 рр.: монографія / І. Скакальська. – Тернопіль: Астон, 2013. – С. 294.

⁴²⁷ Вовк В. Ростислав Глукко / Віра Вовк // Юнак. – № 2/3. – 1976. – С.8.

⁴²⁸ Борщевич В. Пам'ятні марки Інституту дослідів Волині (Канада), присвячені тисячоліттю хрещення Руси-України / В. Борщевич // Дубно і світ : міжнародна ювілейна науково-теоретична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна 25-26 серпня 2000 року. – Дубно, 2000. – С. 31. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1535:&catid=2&It

зробити висновки, що навіть перебуваючи за межами Волині Ростислав Глукко добре знав її історію, культуру, сакральні традиції та споруди.

Жоден мистецький стиль не може бути пігрунтям опису історичних подій, але існують певні смислові зв'язки з твором мистецтва та патріотичними почуттями, духовними орієнтирами, наприклад, через іконографію. Саме ікони, писані Ростиславом Глукком містять національні елементи, які він черпав у ріднім краї.

Необхідно згадати ім'я ще одного представника української волинської еліти **В. Васьківського**. Митець-графік народився у 1904 р. в Рівному. Навчався в у Варшавській академії мистецтв. Там, разом з іншими студентами з Волині П. Омельченком, А. Жуківим, М. Щербаком, В. Побувальцем, П. Мегиком, Н. Хасевичем приєднався до Української студентської громади емігрантів і створили в ній секцію малярів. В. Васьківський стає активним членом мистецького гурту «Спокій», безпосередньо організовує виставки колективу по містах Західної Волині, пропагуючи національне мистецтво серед земляків ⁴²⁹.

Серед постатей української мистецької еліти Західної Волині, що прославили свій край та зберегли його ідентичність є **Авенір Коломиць**. Він поет, журналіст, драматург, театральний режисер, укладач підручників з мови та літератури, редактор та видавець, дослідник народної творчості, художник та майстер по виготовленню бандур. Він знав декілька мов, був добрим пасічником ⁴³⁰.

Значний внесок у розвиток народної хореографії зробив **Василь Авраменко** – відомий артист, хореограф, дослідник і популяризатор українських народних танців, автор фольклорних фільмів-опер «Наталка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм». У юнацькі роки побував у Сибіру, Владивостоці, де працював робітником. В роки Першої світової війни закінчив школу прапорщиків, брав участь у визвольній боротьбі на стороні петлюрівців, потрапив у польські табори полонених. Саме в Каліші, він організовує першу школу українського національного танцю ⁴³¹.

Деякий час В. Авраменко проживав у Галичині. У Львові він організував школу українського національного танцю. У 1922 р. В. Авраменко переїхав на Волинь. Він організовує в Луцьку балетну школу, в якій вчилася біля 60 учнів. За 10 місяців перебування на Волині В. Авраменко організував 65 балетних виступів та створив п'ять шкіл, зокрема, у Луцьку, Рівному, Кременці,

⁴²⁹ Скакальська І. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921-1939 рр.: монографія / І. Скакальська. – Тернопіль: Астон, 2013. – С. 293.

⁴³⁰ Тишкевич Р. Просвітницька діяльність Авеніра Коломийця на Волині / Р. Тишкевич // Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції [„Твердиня над Іквою”], присвяченої 520-річчю Дубенського замку. – м. Дубно, 2012. – С. 149.

⁴³¹ Архів Василя Авраменка – у Києві // Родовід. –1994. – №7.

Олександрії й Межиріччі. Через ці школи перейшло до 300 учнів. Далі він переїжджає на Холмщину, де також створює школу танцю⁴³². Завдяки йому українські діти прилучались до мистецтва.

Улас Самчук так згадує про свою участь у колективі В. Авраменка, зокрема, «я...пожинав лаври слави на чолі танцювальної групи безсмертних Авраменкових гопаків та «запорожців» разом з моїми юними друзями...Повна заля публіки, повно захоплення, бурхливі оплески»⁴³³.

Отже, Василь Кирилович Авраменко – помітна постать в історії українського мистецтва ХХ століття. Цей унікальний талант-самоук, який з 1925 р. перебував у вимушеній еміграції (Канада-США), прославився насамперед як балетмейстер та виконавець українського народного танцю, проте був відомий і як режисер-постановник та менеджер української кіноіндустрії за кордоном⁴³⁴.

Без згадки **Михайла Тележинського** – композитора, диригента, громадсько-політичного діяча, публіциста, який у 20-30-х рр. ХХ ст. проживав у місті Володимирі-Волинському, історія мистецького життя Волині буде не повною⁴³⁵. Займаючи спершу скромну посаду псаломщика однієї з володимирських церков, М. Тележинський швидко опинився у вирі громадського і мистецького життя, коли увійшов до складу місцевої «Просвіти». У 1922 р. він організував хор «Замочок», який був одним з кращих на Волині.

У тому ж 1922 р. розпочинається композиторська діяльність М. Тележинського: спочатку він створює Літургію, згодом у Станіславі у видавництві «Ліра» вийшла його «Збірка пісень і забав для дітей». У 30-ті рр. ХХ ст. з'являється ряд творів композитора: чотири десятки хорових обробок, збірник із 160 українських народних пісень, солоспіви, серед яких цикл «Айстри» на слова О. Олеса, дитяча опера «Дід Мороз», «Вечірня та ранішня відправи». Музика М. Тележинського позначена благородними рисами його особистості. Її відрізняють поетичність, емоційність, глибина. Хорові обробки волинських народних пісень в окремих рисах нагадують стиль М. Леонтовича, хоча і виглядають більш скромними за формою. Дитячі пісні пронизані тонким відчуттям світосприйняття дитини і демонструють дбайливе і зворушливо обережне ставлення до оригіналу. Духовним творам композитора притаманна

⁴³² Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний С. – [Прага, 1942р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Острів, 2008. – С. 313.

⁴³³ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 96.

⁴³⁴ Косаківська Л. Василь Авраменко – Іван Кавалерідзе: «кінодуель» через океан [Електронний варіант] / Л. Косаківська // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=25

⁴³⁵ Шиманський П. Музична культура Волині I половини ХХ ст. / П. Шиманський. – Луцьк: Вежа, 2005.

стримана манера висловлення та аскетична гармонічна мова, що свідчить про свідомі пошуки таких засобів виразності, які б відповідали давнім національним традиціям знаменного розспіву – традиціям «правдивої церковності й релігійного настрою»⁴³⁶.

Михайло Тележинський брав активну участь у громадсько-політичному житті Волині, він був послом до польського сейму, головою окружної управи ВУО на Ковельщині, підтримував угодовську позицію по відношенню до польської влади⁴³⁷.

З 1927 р. розгортається критично-публіцистична діяльність М. Тележинського. Він цілеспрямовано вивчав історію, теорію, естетику та практику побутування українського музичного фольклору і став одним із провідних вітчизняних фахівців з цієї проблеми. На початку жовтня 1935 р. у журналі «Церква і нарід» з'явилася стаття Михайла Тележинського, присвячена ролі духовної музики у церковному житті⁴³⁸. Також відома публікація М. Тележинського у журналі «Боян», який видавався у Дрогобичі, про Кирила Стеценка, українського композитора, якого автор знав особисто⁴³⁹.

Михайло Тележинський у 1932 р. разом з іншими інтелігентами Волині є співорганізатором Волинського українського театального товариства⁴⁴⁰. В 1936 р. М. Тележинський стає священиком Василівської церкви в м. Володимирі-Волинському⁴⁴¹. Композитор був заарештований радянською владою, загинув трагічно у 1939 р. під час конвоювання до табору «при спробі втечі»⁴⁴².

Міжвоєнні роки ХХ ст. на Волині стали для о. Михайла Тележинського найпродуктивнішими з огляду на здобутки на духовно-просвітницькій і громадсько-політичній ниві. Незважаючи на емігрантську долю, він зумів органічно влитися у волинське церковне й суспільне життя, стати одним із

⁴³⁶ Тележинський Михайло Теодорович [Електронний варіант] // Матеріал з Вікіпедії. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

⁴³⁷ Давидюк Р. Емігранти УНР у громадсько-політичному житті Волині в умовах Другої Речі Посполитої [Електронний варіант] / Р. Давидюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1613/52/>

⁴³⁸ Тележинський Михайло. Музичні замітки. Церковна музика / М. Тележинський // Церква і нарід. – 1935. – Ч. 14. – 1 жовтня. – С. 420-421.

⁴³⁹ Тележинський М. Кирило Стеценко / М. Тележинський // Боян. – 1930. – № 6-7. – С. 69-72.

⁴⁴⁰ Степанюк С. Діяльність волинського українського театру (1928-1939) [Електронний варіант] / С. Степанюк // Україна: культурна спадщина, національна спадщина, державність. – 2008. – №17. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/17/390Stepaniuk.pdf>

⁴⁴¹ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 85.

⁴⁴² Тележинський Михайло Теодорович [Електронний варіант] // Матеріал з Вікіпедії. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

чільних політичних діячів угодовського табору краю, саме завдяки високому інтелектуальному рівню, інтелігентності, життєвому досвіду, значним організаторським здібностям, ораторському хисту. Як парафіяльний священик о. Михайло Тележинський зміг за короткий термін згуртувати громаду, сприяв духовному й національному пробудженню віруючих.

Значним успіхом не лише у Кременецькому повіті на Волині користувався учительський хор під керівництвом **Івана Гіпського**, який виконував складні концертні програми. Учительський хор був учасником різних свят та концертів, відзначимо й те, що його виступ відбувся на рівні з польськими іменитими музикантами. Зокрема, під час святкування двадцятиліття незалежності Польщі в залі Кременецького ліцею відбулася урочиста академія і високо художніми виконавцями концертної частини були варшавські музиканти – В. Малпужинський (піаніст) і С. Яжембський (скрипач) та Кременецький учительський хор під диригенством п. Гіпського ⁴⁴³. Іван Гіпський був відомим музикознавцем, композитором, автором низки публікацій, збирачем народних пісень на Волині. Згодом він понад 30 років очолював Кременецьку музичну школу ⁴⁴⁴. Зазначимо, що І. Гіпський займався викладацькою справою, зокрема, викладав спів та історію українського театру на режисерсько-театральних курсах ⁴⁴⁵.

Слова Тараса Шевченка «Не вмирає душа наша, Не вмирає воля» можна переадресувати і до бандуриста **Костя Місевича**, знаного на Волині у міжвоєнний та воєнний період XX ст. Він свого часу був членом Української Центральної Ради, урядником Міністерства залізниць Української Держави, сотником армії УНР, головою Українського товариства пасічників Галичини, бандуристом, педагогом, майстром з виготовлення бандур. Його інструменти мали 10-12 басів і 18 приструнків, настроєних діатонічно ⁴⁴⁶.

Кость Місевич був родом з с. Лезнів, що біля Проскурова (нині Хмельниччина), у 1920 р. він, перед більшовицьким наступом, був вимушений емігрувати в Польщу, через активну участь в Українській революції 1917-1921 рр. ⁴⁴⁷. Після смерті своєї першої дружини Кость Місевич одружився з Маргаритою Боно і жив у с. Млинівці Кременецького повіту. Дружина Маргарита також була бандуристкою. Вони разом виступали на концертах.

Не стояв Місевич й осторонь тих політичних процесів, що відбувалися на західноукраїнській території, окупованій поляками. Він підтримував зв'язки

⁴⁴³ Свято двадцятиліття незалежності відродженої Польщі // Церква і нарід. – ч. 22. – 1938. – С. 905.

⁴⁴⁴ Панфілова О. Г. Мистецьке життя Кременеччини 20-30-х років XX ст.: Монографія / О. Панфілова. – Тернопіль: Астон, 2012. – С. 79.

⁴⁴⁵ Там само. – С. 85.

⁴⁴⁶ Чернихівський Г. Костянтин Федорович Місевич. Біографічна довідка / Г. Чернихівський // «Кобзарська ватра». – Кременець, 2009. – С. 4.

⁴⁴⁷ Там само. – С. 6.

з членами підпільної Організації Українських Націоналістів (ОУН), особисто з такими відомими діячами ОУН як Сергій Кіндратюк, Юхим Нікітюк, Ілько Терновий. Зазнавав переслідувань з боку польської поліції, котра 1936 р. завела на нього особисту справу.

Після вересневих подій 1939 р. (окупація Волині більшовиками та радянізація краю) Місевичі залишили Кременеччину й переїхали до Холма (Польща), де 1940 р. Кость організував клас бандури в українській гімназії. Крім цього, разом з відомим на той час митцем Демо-Довгопільським створив театр «Заграва», у репертуарі якого були твори, що виконувалися у супроводі бандури.

Наприкінці вересня 1943 р. проти УПА-Південь німці кинули цілу армію на Волинь, якій допомагали польські загони. Внаслідок цієї операції штаб УПА-Південь, що знаходився поблизу с. Антонівці Шумського району, змінив місце дислокації. Почалися масові облави у населених пунктах краю. У ніч з 10 на 11 вересня 1943 р. Кость Місевич з дружиною переховувалися на хуторі Загатки біля с. Попівці у господаря Федора Волинця. Вранці хутір оточила група жандармів на чолі з начальником Почаївської жандармерії поляком Мислінським, котрого Місевич знав з часів спільної з поляками боротьби проти більшовицької окупації 1920 р. Дружина зуміла втекти, а Кость Місевич при затриманні був тяжко поранений пострілом в спину. Ще живий (по дорозі до Почаєва), лежачи на жандармській підводі Кость Місевич бритвою перерізував собі горло ⁴⁴⁸. Так загинув відомий митець, який свою творчістю та боротьбою у лавах УПА пропагував українську культуру та відстоював її право на буття.

У міжвоєнний період ХХ ст. на Кременеччині збереглося лірництво, а це в свою чергу підкреслює самобутню культуру Західної Волині. Так, у Кременецькому краєзнавчому музеї зберігається світлина сліпого лірника **Франка Нагірного** з с. Борщівки Кременецького повіту, йому у 1938 р. було 90 років і він грав різні мелодії. Лірники мали відношення до пісенної творчості Волині ⁴⁴⁹. Після радянізації краю лірників не залишилося.

На прикладі життєпису згаданих митців показали, що на Волині у міжвоєнний період ХХ ст. була мистецька еліта. В той же час, коли польська влада сприяла розвитку творчості «титової нації», українська культурна еліта, розраховуючи лише на власні сили, розвивала національне мистецтво. Їхні твори є актуальними для сучасного творення національної культури. Їх внесок у підвищення освітнього рівня українського народу, у процес національного та культурного відродження й державотворення є вагомим.

⁴⁴⁸ Краєзнавчий довідник. Українська еліта Кременеччини міжвоєнного періоду ХХ ст. / Автор-упорядник І. Скакальська. – Кременець: ВЦ КОГП, 2012. – С.23.

⁴⁴⁹ Данилевич Л. Великодні піснопіння в часі Пісної Тріоди / Л. Данилевич // Церква і нарід. – Ч. 4. – 1936. – С.117.

З ЖИТТЄПИСУ АВТОРА ІРИНА СКАКАЛЬСЬКА

Доктор історичних наук, доцент Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка.

Сфера наукової діяльності: українська еліта Західної Волині та її роль в національно-політичному житті у 1919-1939 роках.

Інтереси та захоплення: політична та громадська діяльність, класична література, мандрівки.

Має більше 100 публікацій, в тому числі, 3 монографії, навчальні посібники.

Ірина Скакальська

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ОСОБАХ: ВОЛИНСЬКА СТОРІНКА
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТ.**

Здано до складання

Підписано до друку 10.10.2017.

Формат 60х84 1/16.

ум. друк. арк. 8,3, ум.об.арк.6,4

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний.

Тираж 1000 прим.

Зам. №

ТОВ «КНТ»

Тел. (099)-232-40-59, (096)555-19-80

Е-mail: knt2012@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 581 від 03.08.2001.